

Specialeafhandling:

Den menneske- og diskriminationsretlige beskyttelse af menstruerende personer i Danmark

Fagområde: Forskningsprojekt/Research project: Conceptualizing a Human Right to Menstrual Health

Problemformulering: Hvordan er menstruerende personer beskyttet ud fra et menneske- og diskriminationsretligt perspektiv på henholdsvis sundheds-, arbejds-, og uddannelsesområdet, og kan der antages at være behov for yderligere tiltag i Danmark med henblik på overholdelsen af eventuelle forpligtelser og den generelle anerkendelse af menstruationssundhed som en menneskeret?

Navn	KU-brugernavn
Emma Märta Aagaard Madsen	kxs705

Vejleder: Céline E J L Brassart Olsen	Antal tegn: 187.173
--	----------------------------

Må benyttes på Det Juridiske Fakultets bibliotek med karakter (sæt kryds).	
Må ikke benyttes på Det Juridiske Fakultets bibliotek (sæt kryds).	X

Studerende på Cand. soc i jura (sæt kryds)	
Studerende på Cand. jur (sæt kryds)	X

Afleveringsdato: 31. maj 2023	Karakter:
--------------------------------------	------------------

Indholdsfortegnelse

ABSTRACT	5
KAPITEL 1 - INTRODUKTION, METODER OG RETSKILDER	6
1.1. INTRODUKTION	6
1.1.1. Indledning	6
1.1.2. Problemformulering	7
1.1.3. Emneafgrænsning	8
1.1.4. Metode	10
1.1.5. Afhandlingens opbygning	13
1.2. INTRODUKTION TIL MENSTRUATION	13
1.2.1. Den fysiologiske proces	13
1.2.2. Stigmatisering og tabuisering omkring menstruation	14
1.3. DE CENTRALE RETSKILDER	15
1.3.1. De Forenede Nationers Verdenserklæring om Afskaffelse af Alle Former for Diskrimination mod Kvinder	15
1.3.2. De Forenede Nationers Konvention om Sociale, Kulturelle og Økonomiske Rettigheder	17
1.3.3. Grundrettigheder i en europæisk kontekst	18
1.3.3.1. Den Europæiske Menneskerettighedskonvention	18
1.3.3.1.1. Diskriminationsforbuddet i artikel 14	19
1.3.3.2. Den Europæiske Unions Charter om Grundlæggende Rettigheder	21
1.3.3.3. Forholdet mellem Den Europæiske Menneskerettighedskonvention og Den Europæiske Unions Charter om Grundlæggende Rettigheder	22
1.3.3.4. Generelle principper i EU-retten	23
1.3.4. Lov om Ligestilling af Kvinder og Mænd	24
KAPITEL 2 - SUNDHED OG MENSTRUATION	25
2.1. BESKYTTELSEN AF MENSTRUERENDE PERSONER UD FRA ET MENNESKE- OG DISKRIMINATIONSRETTLIGT PERSPEKTIV PÅ SUNDHEDSOMRÅDET	25
2.1.1. Sundhedsbegrebet og retten til sundhed	26
2.1.1.1. Internationalt	26
2.1.1.1.1. World Health Organization	26
2.1.1.1.2. FN's Konvention om Økonomiske, Sociale og Kulturelle Rettigheder	26
2.1.1.1.3. Kvindekonventionen	27
2.1.1.2. Regionalt	28
2.1.1.2.1. Den Europæiske Unions Charter om Grundlæggende Rettigheder	28
2.1.1.2.2. Den Europæiske Menneskerettighedskonvention	28
2.1.1.3. Nationalt	29
2.1.1.4. Sundhedsrelaterede rettigheder	30
2.1.2. Er menstruationssundhed omfattet af sundhedsbegrebet?	30
2.1.3. Menstruation og WASH	32
2.1.4. Forholdet mellem retten til ikke-diskrimination og retten til sundhed	33
2.1.4.1. Ikke-diskrimination og lighed i relation til <i>sexual and reproductive health</i>	34
2.1.4.2. Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol om diskrimination og sundhed	35
2.1.4.3. Menstruerende personer som en sårbar gruppe i samfundet	36
2.1.5. Krav til sundhedsfagligt personale som yderligere beskyttelse	37
2.1.5.1. Lovgivningsmæssige krav til sundhedsfagligt personale	37
2.1.5.2. Hvad indebærer de lovgivningsmæssige krav?	38

2.1.5.3. Kravenes indflydelse på beskyttelsen af menstruerende personer	40
2.1.5. <i>Delkonklusion</i>	41
2.2. ER DER BEHOV FOR YDERLIGERE TILTAG I DANMARK MED HENBLIK PÅ OVERHOLDELSE AF RETLIGE FORPLIGTELSE	
2.2.1. <i>Overholder Danmark sine retlige forpligtelser eller er der behov for yderligere tiltag?</i>	42
2.2.1.1. Er SRSR en del af retten til sundhed i Danmark?	42
2.2.1.2. Iagttager Danmark WASH-initiativer?	44
2.2.1.3. Efterlever Danmark pligten til at sikre en diskriminationsretlig beskyttelse på baggrund af menstruation?	45
2.2.1.4. Efterlever Danmark kravet om kvalitet hos sundhedsfagligt personale?	46
2.2.2. <i>Delkonklusion</i>	47
KAPITEL 3 - ARBEJDE OG MENSTRUATION	48
3.1. BESKYTTELSEN AF MENSTRUERENDE PERSONER UD FRA ET MENNESKE- OG DISKRIMINATIONSRETTLIGT PERSPEKTIV PÅ ARBEJDSMARKEDET	49
3.1.1. <i>Retten til sundhed på arbejdsmarkedet</i>	49
3.1.1.1. Arbejdsforhold	50
3.1.1.1.1. <i>Internationalt</i>	50
3.1.1.1.2. <i>Regionalt</i>	51
3.1.1.1.3. <i>Nationalt</i>	53
3.1.1.2. WASH-initiativer på arbejdsmarkedet	54
3.1.2. <i>Diskrimination og lighed på arbejdsmarkedet</i>	55
3.1.2.1. Diskrimination i en national kontekst	56
3.1.2.2. Udenlandsk retspraksis i forhold til diskrimination af menstruerende personer på arbejdsmarkedet	57
3.1.2.3. Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol	59
3.1.3. <i>Retten til deltagelse og kollektive forhandlinger</i>	60
3.1.3.1. Betydningen af deltagelse for menstruerende personer	60
3.1.3.2. Kollektive forhandlinger og social dialog	61
3.1.4. <i>Delkonklusion</i>	62
3.2. ER DER BEHOV FOR YDERLIGERE TILTAG I DANMARK MED HENBLIK PÅ OVERHOLDELSE AF RETLIGE FORPLIGTELSE	
3.2.1. <i>Sikrer Danmark safe and healthy working conditions?</i>	63
3.2.2. <i>Iagttager Danmark WASH-initiativer på arbejdsmarkedet?</i>	66
3.2.3. <i>Menstruerendes ret til ikke-diskrimination på danske arbejdsmarkedet</i>	67
3.2.4. <i>Delkonklusion</i>	68
KAPITEL 4 - UDDANNELSE OG MENSTRUATION	70
4.1. BESKYTTELSEN AF MENSTRUERENDE PERSONER UD FRA ET MENNESKE- OG DISKRIMINATIONSRETTLIGT PERSPEKTIV PÅ UDDANNELSESOMRÅDET	71
4.1.1. <i>Børns ret til uddannelse, sundhed og ikke-diskrimination</i>	71
4.1.1.1. Den retlige definition af et barn	71
4.1.1.2. De Forenede Nationers retlige rammesætning	72
4.1.1.2.1. <i>Børnekonventionen</i>	72
4.1.1.2.2. <i>Kvindekonventionen</i>	72
4.1.1.2.3. <i>FN's Konvention om Økonomiske, Sociale og Kulturelle Rettigheder</i>	73
4.1.1.3. Beskyttelsen i Den Europæiske Menneskerettighedskonvention	73
4.1.1.3.1. <i>Konventionens anvendelsesområde i forhold til alder</i>	73
4.1.1.3.2. <i>Den selvstændige søgsmålskompetence</i>	74
4.1.1.3.3. <i>Børnekonventionen som en del af fortolkningsgrundlaget</i>	74
4.1.1.4. Beskyttelsen i Den Europæiske Unions Charter om Grundlæggende Rettigheder	75
4.1.2. <i>Retten til at modtage uddannelse i menstruation</i>	75
4.1.2.1. Retten til at modtage kvalitetsuddannelse	76
4.1.2.1.1. <i>Væsentligheden i at modtage kvalitetsuddannelse</i>	76
4.1.2.1.2. <i>Kvalitetsuddannelse som en del af retten til uddannelse</i>	77

4.1.2.2. Viden om sundhed og menstruation som en del af kvalitetsuddannelse	78
4.1.2.3. Uddannelse i menstruation som en del af retten til uddannelse	80
4.1.3. Retten til ikke-diskrimination i forhold til menstruation i folkeskolen.....	81
4.1.3.1. Toiletbesøg og hygiejne	82
4.1.3.1.1. Væsentligheden i og krav om WASH-initiativer.....	82
4.1.3.1.2. Diskrimination af menstruerende skolepiger i forhold til WASH.....	83
4.1.3.2. Stigmatiseringens og tabuiseringens diskriminerende effekt.....	84
4.1.3.2.1. Særligt i forhold til skoledrenge	85
4.1.4. Delkonklusion	85
4.2. ER DER BEHOV FOR YDERLIGERE TILTAG I DANMARK MED HENBLIK PÅ OVERHOLDELSE AF RETLIGE FORPLIGTELSE OVERFOR MENSTRUERENDE PERSONER PÅ UDDANNELSESOMRÅDET?	86
4.2.1. Sikres uddannelse i menstruationssundhed i den danske folkeskole?	86
4.2.2. Iagttager Danmark WASH-initiativer i folkeskolen?	88
4.2.3. Beskyttes menstruerende skolepiger i tilstrækkelig grad mod diskrimination og stigmatisering i folkeskolen?.....	90
4.2.4. Delkonklusion	91
KAPITEL 5 - YDERLIGERE TILTAG OG ANERKENDELSEN AF MENSTRUATIONSSUNDHED SOM EN MENNESKERET	92
5.1. INKORPORERING AF DE FORENEDE NATIONERS RETTIGHEDSKATALOGER	92
5.1.1 Nationale inkorporeringsbetragtninger frem til nu	93
5.1.2. Retsanvenderes iagttagelse af konventionerne og dertilhørende fortolkningsbidrag	95
5.1.2.1. Anvendes konventionerne og dertilhørende fortolkningsbidrag?.....	95
5.1.2.2. Folkerettens generelle virkning i Danmark og en inkorporerings indflydelse herpå.....	96
5.1.2.3. En inkorporerings indflydelse på den juridiske profession	98
5.1.3. Indholdet af FN-konventionernes bestemmelser	99
5.1.4. Nordiske tendenser i forhold til inkorporering	101
5.2. TILTRÆDELSE AF TILLÆGS PROTOKOL NR. 12 TIL EMRK.....	103
5.2.1. Overvejelser om indholdet af tillægsprotokollen	104
5.2.2. Imødekomme af problemet med duplikation	105
5.2.3. Retstilstanden i sammenlignelige lande.....	106
5.3. DELKONKLUSION: ANERKENDELSEN AF MENSTRUATIONSSUNDHED SOM EN MENNESKERET	106
KAPITEL 6 - AFSLUTNING	108
6.1. KONKLUSION	108
6.2. PERSPEKTIVERING	109
LITTERATURLISTE	112
JURIDISK LITTERATUR.....	112
ANDEN LITTERATUR.....	115
INTERNETKILDER	117
LOVGIVNING	122
SUPPLERENDE LOVGIVNINGSMATERIALE.....	124
FOLKETINGET.....	127
RETS PRAKSIS	128
UNDERSØGELSER OG STATISTIK	130

Abstract

This thesis seeks to examine the judicial human- and non-discrimination rights framework surrounding menstruators in Denmark in the spheres of health, education and employment. It will challenge the national hierarchical approach to legal sources and advocate for a denationalization of law. Throughout the investigations and with reference to acknowledged approaches in legal literature, a holistic approach will be adopted, meaning that the rights of menstruators will be seen in a broad perspective.

The research question revolves around a highly relevant topic yet to be dealt with by national, legal authorities. Consequently, the thesis will undertake a dynamic interpretation of national, regional and international legal sources and contributions of interpretation, when establishing fundamental rights of menstruating persons in independent studies of the spheres. It will be elucidated that menstrual health falls within the scope of the right to health. In addition, an assessment will be made, stating that menstruators have a right to non-discrimination on the grounds of menstruation. The thesis will exemplify situations where these two rights are challenged and not sufficiently secured for menstruators. Other rights relevant for each study will establish that menstruators are further protected under the human rights framework. These rights include, among others, a right to receive quality education on menstruation in school and the right to participate in decisions in the work sphere.

The thesis will present a discussion of whether additional measures are needed in Denmark in order to comply with the established obligations throughout the three studies. It will be argued that Denmark has the prerequisites to observe these obligations and recognize menstrual health as a human right, but that Denmark predominantly fails in this regard. Different measures will be presented on possible solutions, and it will be shown that a general menstruation awareness will benefit the national recognition of menstrual health as a human right. The thesis will highlight that menstrual awareness could be achieved through measures such as (i) legislative measures with inspiration drawn from foreign countries or (ii) through incorporation of and accession to human rights conventions and protocols. The study will present arguments both for and against Denmark observing such measures. On the one hand it can contribute to the recognition of menstrual health as a human right, on the other, it could potentially increase discrimination against menstruators.

Kapitel 1 - Introduktion, metoder og retskilder

1.1. Introduktion

1.1.1. Indledning

Menstruation er en fysiologisk proces, der er omgærdet af stigmatisering og tabuisering, og som har udviklet sig til et samfundsmæssigt fænomen¹. For mange anses romanen fra 1970, “*Are you there God? It’s Me, Margaret*”², af forfatteren Judy Blume, som en milepæl i den kulturelle anerkendelse af menstruation³. I bogen advokerer hun blandt andet for menstruation som værende et naturligt og vigtigt samtaleemne. Lektor i kvinde-, køns- og seksualitetsstudier, Chris Bobel, taler om en særlig “*menstrual activism*”⁴. Denne har siden midten af år 00’erne forsøgt at skabe en årvågenhed og ændre samfundets negative syn på menstruation. I dag findes en menstruationsaktivisme, der er konstrueret på politiske og juridiske agendaer med det formål at sikre “*Menstrual Hygiene Management*” (herefter: MHM) og bekæmpe menstruationsfattigdom⁵. Skotlands “*Period Products (Free Provision) (Scotland) Act 2021*”⁶ kan nævnes som eksempel på en sådan aktivisme. Dette er den første lov i verden, der giver fri adgang til menstruationsprodukter⁷. I Danmark har det i Folketinget været debatteret, om offentlige myndigheder skal være pålagt en lignende juridisk pligt til at tilbyde menstruationsprodukter⁸.

Denne rammesætning er i mange henseende positiv, men kredser alene om spørgsmål vedrørende hygiejne og menstruationsprodukter. En sådan snæver rammesætning overser

¹ Forklaringsnote: Vi vil gennem nærværende afhandling, med inspiration fra beskrivelsen til det for nærværende afhandling relevante forskningsprojekt, løbende omtale menstruation som et fænomen. Hermed menes, at menstruation, udover at være en naturlig, fysiologisk proces, også er et samfundsmæssigt fænomen, idet vi også forholder sig til menstruation i andre henseende end noget fysiologisk.

² Blume, Judy. (1970). *Are you there God? It’s Me, Margaret*. Atheneum Books for Young Readers

³ Crawford, B J. & Waldman, E G. (2022). *Menstruation Matters: Challenging the Law’s Silence on Periods*. New York University Press. ISBN: 9781479809691, s. 1

⁴ Bobel, C. (2018). *The Managed Body: Developing Girls and Menstrual Health in the Global South*. Springer International Publishing AG. ISBN: 9783319894140, s. 5

⁵ Ibid.

⁶ Acts of Scottish Parliament. *Period Products (Free Provision) (Scotland) Act 2021* af den 12. januar 2021.

⁷ Scottish Government. (14.08.2022). Period Products Act comes into force. *gov.scot*. Lokaliseret den 13. februar 2023 på <https://www.gov.scot/news/period-products-act-comes-into-force/>.

Forklaringsnote: Menstruationsprodukter anvendes som betegnelsen for alle de produkter, menstruerende personer kan anvende i forbindelse med blødning.

⁸ Forslag til folketingsbeslutning om gratis adgang til menstruationsprodukter (Beslutningsforslag nr. B 173), fremsat den 21. marts 2021 af Sikandar Siddique (UFG), Uffe Elbæk (UFG) og Susanne Zimmer (UFG), Folketinget 2020-21, Folketingstidende Tillæg A

andre vigtige spørgsmål af blandt andet menneske- og diskriminationsretlig karakter: “*While hygiene and access to products are important, addressing issues of social stigma and structural inequality also need to be prioritized*”⁹. Der er behov for en mere holistisk tilgang, hvor ikke kun spørgsmål om hygiejne inddrages. Der bør derudover tages højde for menstruerende personers sundhed i form af fysisk, socialt og mentalt velbefindende¹⁰. Dette for at iscenesætte retten til ikke-diskrimination og andre menneskerettigheder af afgørende betydning for hvem menstruation er en naturlig følge af tilværelsen.

Menstruerende personer bliver mødt af mangeartede udfordringer. Dette kommer blandt andet til udtryk på arbejdsmarkedet og i folkeskolen. Her opstår spørgsmål om den nuværende menneske- og diskriminationsretlige beskyttelse af menstruerende personer, og hvorvidt sådanne eventuelle retlige forpligtelser efterleves i Danmark. Har menstruerende skolepiger ret til at få viden om deres menstruation? Bør menstruation sidestilles med graviditet således, at menstruerende personer har en tilsvarende diskriminationsretlig beskyttelse på arbejdsmarkedet? Dette er blot få af de mange udfordringer, vi gennem afhandlingen vil undersøge. Ved en stillingtagen og vurdering af det retlige landskab kredsende om disse udfordringer, er det væsentligt at have for øje, at hvad der i en given situation kan anses for hensigtsmæssigt at regulere, vil i en anden udgøre en risiko for yderligere stigmatisering og diskrimination. Der er tale om et område, der afføder komplekse problemstillinger.

1.1.2. Problemformulering

Med henblik på at undersøge ovennævnte nærmere, vil der i nærværende afhandling tages udgangspunkt i følgende problemformulering:

Hvordan er menstruerende personer beskyttet ud fra et menneske- og diskriminationsretligt perspektiv på henholdsvis sundheds-, arbejds-, og uddannelsesområdet, og kan der antages at være behov for yderligere tiltag i Danmark med henblik på overholdelsen af eventuelle forpligtelser og den generelle anerkendelse af menstruationssundhed¹¹ som en menneskeret?

⁹ McLaren, M. A. & Padhee, M. (2021). A sexual and reproductive health rights approach to menstruation. I: *Gender & Development* (Vol. 29) (s.131-150). DOI: 10.1080/13552074.2021.1885218, s. 132

¹⁰ Constitution of the World Health Organization, adopted by the International Health Conference from 19 June to 22 July 1946, signed on 22 July 1946

¹¹ Forklaringsnote: Menstruationssundhed anvendes som betegnelse for en menstruerende persons sundhed i relation til sin menstruation. Begrebet iagttages bredt gennem afhandlingen.

1.1.3. Emneafgrænsning

Omdrejningspunktet for nærværende afhandling er fænomenet menstruation og de juridiske problematikker, der omgærdet det. Retten til sundhed og forbuddet mod diskrimination vil udgøre det primære udgangspunkt i undersøgelse af det lovgivningsmæssige landskab på de tre udvalgte områder. Det samme vil være tilfældet i vurderingen af, hvorvidt Danmark efterlever eventuelle forpligtelser i denne henseende, eller om der bør foretages yderligere. Andre menneskerettigheder vil inddrages i det omfang, at disse kan bidrage til at belyse de præsenterede problematikker.

De for undersøgelsen relevante rettigheder er reguleret i et bredt spekter af både international, regional og national lovgivning. De Forenede Nationers Konvention om Afskaffelse af Alle Former for Diskrimination mod Kvinder (herefter: CEDAW)¹² vil sammen med Den Europæiske Menneskerettighedskonvention (herefter: EMRK)¹³ udgøre afsættet i afhandlingen. Dertil vil vi løbende inddrage Den Europæiske Unions Charter om Grundlæggende Rettigheder (herefter: EUC)¹⁴, De Forenede Nationers Konvention om Sociale, Kulturelle og Økonomiske Rettigheder (herefter: ICESCR)¹⁵, og andre specialkonventioner, såsom De Forenede Nationers Konvention om Barnets Rettigheder (herefter: CRC)¹⁶, såfremt dette findes relevant. De Forenede Nationers Verdenserklæring om Menneskerettigheder (herefter: UDHR)¹⁷ og Den Europæiske Socialpakt (herefter: ESC)¹⁸ indeholder også en beskyttelse af de for afhandlingen relevante rettigheder. Henset til afhandlingens omfang og det, at rettighedsbeskyttelsen findes i en lang række øvrige rettighedskataloger, vil vi ikke inddrage disse som en integreret del af afhandlingen. Af omfangsmæssige hensyn vil vi begrænse vores undersøgelse af national lovgivning til at omfatte regulering på sundheds-, arbejds- og uddannelsesområdet. Vi har valgt de tre områder, da de er en integreret del af de fleste menstruerende personers hverdag og tydeliggør de

¹² Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 34/180 of 18 December 1979

¹³ Europarådets Menneskerettighedskonvention af den 4. november 1950. Inkorporeret i Dansk ret ved Lov om Den Europæiske Menneskerettighedskonvention nr. 285 af den 29. april 1992

¹⁴ Charter of Fundamental Rights of the European Union (2012/C 326/02)

¹⁵ International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966

¹⁶ Convention on the Rights of the Child, adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989

¹⁷ Universal Declaration of Human Rights, accepted by the General Assembly the 10th of December 1948

¹⁸ European Social Charter (ETS No. 035), treaty open for signature by the member States of the Council of Europe since 18th of October 1961 (Turin)

udfordringer, menstruerende personer kan møde. Dertil vil en eventuel regulering af de valgte områder antagelig være retningsgivende og bidrage til at skabe et mere positivt syn på menstruation. I undersøgelsen vil der blive draget paralleller til fremmed ret, såfremt dette kan anvendes som et inspirationsbidrag.

Det er nærliggende at klarlægge, hvilke persongrupper, der er omgærdet af udfordringerne knyttet til menstruation. I dag er den altovervejende opfattelse, at det er cis-piger og -kvinder, der menstruerer. Denne opfattelse er imidlertid ikke retvisende, idet menstruerende personer ikke nødvendigvis identificerer sig som cis-piger eller -kvinder. Vi er opmærksomme på, at rettigheder for personer, der menstruerer, omfavner *alle*, der har de reproduktive organer, der muliggør menstruation¹⁹. Dette indebærer, at afhandlingen - så vidt muligt - vil anvende begrebet *menstruerende*. Imidlertid vil et bærende element være diskrimination på baggrund af køn, og vi vil derfor referere direkte til *piger* eller *kvinder*. Til trods for, at *menstruerende* også omfatter personer, der ikke identificerer sig som piger eller kvinder, vil dette af pladsmæssige hensyn ikke være genstand for selvstændig behandling.

Menstruation åbner i forhold til sundhed op for overvejelser i relation til den generelle samfundsstruktur og kønsopfattelserne heri. Den mandlige krop udgør typisk grundlaget for lægevidenskabelige undersøgelser, og tilgængelige sundhedsdata er oftest baseret på den mandlige standard²⁰. Som resultat heraf drages erfaringer fra det mandlige perspektiv, der oftest betragtes som det universelle. Heroverfor står den nicheprægede kvinde²¹. Problematikken iscenesættes i forhold til menstruation. Såfremt kvinder overhovedet inddrages i eksempelvis lægemiddeltests, "*vil de typisk blive testet i den tidlige follikulære fase²² af deres menstruationscyklus, hvor hormonniveauerne er lavest - dvs. når de overfladisk set er mest ligesom mænd*"²³. Dette er bemærkelsesværdigt, særligt henset til, at den kvindelige krop adskiller sig fra den mandlige ned til celleniveau²⁴. Kvindelige forskere har forsøgt at gøre op hermed, men der er en tendens til, at sådanne initiativer ikke bliver taget seriøst. Som eksempel

¹⁹ Crawford, B J. & Waldman, E G. (2022). *Menstruation Matters: Challenging the Law's Silence on Periods*. New York University Press. ISBN: 9781479809691, s. 46

²⁰ Perez, Caroline Criado. (2021). *Usynlige kvinder: Skævvredne data i en verden designet til mænd*. Svane & Bilgrav, s. 15

²¹ *Ibid.*, s. 27

²² Forklaringsnote: Den tidlige follikulære fase er fasen 2-5 dage inde i menstruationscyklussen. Se: Pinborg, Anja (m.fl.). (05.07.2022). Infertilitet eller nedsat frugtbarhed. *sundhed.dk*. Lokaliseret den 27. maj 2023 på <https://www.sundhed.dk/sundhedsfaglig/laegehaandbogen/gynaekologi/tilstande-og-sygdomme/diverse/infertilitet-eller-nedsat-frugtbarhed/>

²³ Perez, Caroline Criado. (2021). *Usynlige kvinder: Skævvredne data i en verden designet til mænd*. Svane & Bilgrav, s. 231

²⁴ *Ibid.*, s. 225

kan nævnes forskeren Sara Naseri, der har opfundet et menstruationsbind, som kan opdage kræft. Hun ønskede at anvende laboratoriet på universitetshospitalet på Stanford University til at forske i menstruationsblod fra sådanne bind, men lederen af laboratoriet ville *“slet ikke have noget med det at gøre”*²⁵.

Der kan rejses spørgsmål om, hvordan dette påvirker menstruerende personer. Vi vil dog ikke foretage en yderligere undersøgelse heraf og ej heller iagttage en vurdering af, om samfundet er indrettet efter *“the idealized “bounded” and closed male body”*²⁶. Dette begrundes i, at der, som tidligere nævnt, er mange veje at gå i forhold til menstruation, og at vi henset til afhandlingens struktur og sammenhæng må begrænse vores juridiske undersøgelse til det ovenfor nævnte. Tankerne om, at der eksisterer et videnshul, hvad angår kvinders sundhed, vil vi dog tage med os videre i afhandlingen - eksempelvis i forhold til uddannelse af lægefagligt personale og seksualundervisningen i den danske folkeskole.

1.1.4. Metode

Nærværende afhandling vil blive udarbejdet under anvendelse af den retsdogmatiske metode. I undersøgelsen af, hvordan menstruerende personer er beskyttet ud fra et menneske- og diskriminationsretligt perspektiv, og hvorvidt der er behov for yderligere tiltag med henblik på at fremme en bredere anerkendelse af menstruationssundhed som en menneskeret, vil gældende ret blive systematiseret, fortolket og analyseret²⁷. Derigennem iagttages den juridiske metode, hvis formål er at fastlægge gældende ret²⁸.

Vi vil tage udgangspunkt i retskilder på internationalt, regionalt og nationalt niveau. I forhold til international ret er vi opmærksomme på, at den dualistiske opfattelse er grundtanken i dansk retsteori²⁹. Vi vil dog - i overensstemmelse med anerkendt, juridisk kritik af den dualistiske tilgang³⁰ - antage den position, at samspillet mellem national og international ret skal iagttages ud fra en praktisk monistisk tilgang. Med andre ord anser vi det for muligt at anvende

²⁵ Schelde, Nanna (01.11.2021). 30-årige Sara har opfundet et menstruationsbind, der kan opdage kræft. Lederen på laboratoriet syntes, at det var klamt. *zetland.dk*. Lokaliseret den 14. marts 2023.

²⁶ Steele, L. & Goldblatt, B. (2019). Bloody Unfair: Inequality Related to Menstruation - Considering the Role of Discrimination Law. I: *The Sydney Law Review* (2019 (41)3) (s. 293-325). DOI:10.2139/ssrn.3485987, s. 297

²⁷ Blume, Peter. (2016). *Retssystemet og juridisk metode* (3. udg.). Jurist- og økonomforbundets forlag, s. 40-41

²⁸ Blume, Peter. (2020). Juridisk metode og argumentation. I: Thomas. Riis & Jan. Trzaskowski (Red.), *Skriftlig jura: Den juridiske fremstilling* (2. udg.) (s. 3-23). Ex Tuto Publishing A/S, s. 3

²⁹ Zahle, Henrik. (2017). *Dansk Forfatningsret - Institutioner og regulering 1, Regering, forvaltning og dom 2* (1. udg.). Christian Ejlers' Forlag, s. 359

³⁰ *Ibid.*, s. 360

international ret i national ret uden udtrykkelig lovhjemmel. Som fortolkningsbidrag vil juridisk litteratur anvendes, idet en sådan litteratur er funderet på anerkendte retskilder og er retskildelignende³¹.

Afhandlingen opererer med princippet om en denationalisering af retten, hvor der brydes med den traditionelle opfattelse af retskildehierarkiet. Det vil sige, at vores afhandling ikke bindes af den klassiske, retspositivistiske tilgang, der udelukkende beskæftiger sig med, hvad retten er og ikke ser på, hvad den *bør* være³². Vores retlige argumentation vil derfor gå fra en formel autoritet til en materiel autoritet. Hermed menes, at denne vil hvile “*på den argumentative værdi, dvs. det der kan accepteres i en retlig kvalificeret diskurs*”³³. I denne forbindelse bliver det gennemgående for afhandlingen, at *soft law*, gennem en værdibaseret tilgang, bliver tillagt retskildemæssig værdi. Dette indebærer, at blandt andet *General Comments, Recommendations* og *Resolutions*³⁴ vil blive inddraget i det omfang, det findes relevant. Som allerede nævnt vil det i forhold til menstruation være nødvendigt at iagttage en holistisk tilgang, og det vil være et gennemgående kendetegn for vores afhandling, at vi anvender en sådan tilgang.

Vi beskæftiger os med en problemstilling, der kredser om et højaktuelt emne, der endnu ikke har været genstand for regulering i Danmark. Nationalt findes derfor ikke retspraksis, der konkret belyser menstruation. Det samme er tilfældet regionalt. Vi vil derfor anlægge en dynamisk fortolkning af national retspraksis såvel som retspraksis fra supranationale retsinstanser, primært Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol (herefter: EMD), da der ikke findes en dømmende myndighed til konventioner udstedt af De Forenede Nationer (herefter: FN). Derudover vil vi inddrage retspraksis fra andre landes nationale instanser, hvis retsorganer har forholdt sig til menstruation.

Under inddragelsen af forskelligartet retspraksis og *soft law*-fortolkningsbidrag vil vores fortolkning synes abstrakt. Dette fordi, at de forskellige bidrag hver især belyser delelementer af vores problemformulering. Delelementerne vil vi bruge til at forme et samlet billede af den nuværende og potentielle retstilstand, hvad angår beskyttelsen af menstruerende personers

³¹ Blume, Peter. (2020). Juridisk metode og argumentation. I: Thomas. Riis & Jan. Trzaskowski (Red.), *Skriftlig jura: Den juridiske fremstilling* (2. udg.) (s. 3-23). Ex Tuto Publishing A/S, s. 19

³² Hammerslev, Ole, Henrik Palmer Olsen, m.fl. (2019). *Retsfilosofi - centrale tekster og temaer* (2. udgave). Hans Reitzels Forlag s. 234

³³ Ketscher, Kirsten (2014). *Socialret. Principper. Rettigheder. Værdier*. (4. udgave). Karnov Group, s. 194-195

³⁴ Forklaringsnote: Betegnelserne for fortolkningsbidrag fra forskellige retsorganer

menneskerettigheder. I vurderingen af den potentielle retstilstand, vil vi endvidere anvende den retspolitiske metode på grundlag af juridisk argumentation³⁵. Vi vil gennem vores analyse og vurdering iagttage en dynamisk fortolkningsstil. Dette er inspireret af EMD, der opererer med et generelt fortolkningsprincip, som bygger på, at EMRK er *“a living instrument which, (...) must be interpreted in the light of present-day conditions”*³⁶. Under vores iagttagelse af en sådan fortolkningsstil, vil vi præsentere områder, hvor det er særligt interessant at belyse retstilstanden i Danmark for menstruerende personer. Med andre ord går vi eksemplarisk til værks³⁷. Vi vil hertil inddrage kvantitative data såvel som kvalitative undersøgelser, såfremt dette kan bidrage til en yderligere belysning af de opstillede problematikker.

Som anført i emneafgrænsningen vil et bærende element i vores afhandling være diskrimination på grundlag af køn, hvorfor det er nærliggende at overveje kvinderetten. Professor i socialret ved Københavns Universitet, Kirsten Ketscher, taler om en egentlig juridisk disciplin og anfører, at kvinderetten *“tager udgangspunkt i den opfattelse, at samfundet og dermed også retten hviler på et mandligt kulturelt hegemoni, således at alle forstår og accepterer sociale realiteter ud fra en mandlig norm”*³⁸. Kvinderetten forsøger at bryde hegemoniet ved at undersøge retskilder og fortolkningsmetoder nedefra. Det vil sige, at man konkret forholder sig til, hvad dette har af betydning for kvinders liv, frem for at anskue retten med udgangspunkt i de højeste retskilder. En lignende tilgang ses i den feministiske retsteori, der *“insisterer på at synliggøre de kønnede strukturer for derigennem at korrigere for de uligheder, der følger af køn”*³⁹. Vi vil afspejle en sådan tilgang, men på samme tid gå videre ved inddragelsen af *feminist critical theory*. Denne teori fokuserer ikke kun på kvinders ulighed⁴⁰, men skaber også et grundlag for at anskue det forhold, at en potentiel regulering kan medføre yderligere stigmatisering og tabuisering.

³⁵ Blume, Peter. (2020). Juridisk metode og argumentation. I: Thomas. Riis & Jan. Trzaskowski (Red.), *Skriftlig jura: Den juridiske fremstilling* (2. udg.) (s. 3-23). Ex Tuto Publishing A/S, s. 7-8

³⁶ *Tyrer vs. the United Kingdom* (5856/72) af 25. april 1978, præmis 31. Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

³⁷ Eksemplarisk tilgang anvender vi som betegnelse for, at vi gennem afhandlingen vil løbende vil præsentere illustrative eksempler

³⁸ Ketscher, Kirsten (31. januar 2009). Kvinderet i Den Store Danske. *lex.dk*. Lokaliseret den 14. marts 2023 på: <https://denstoredanske.lex.dk/kvinderet>

³⁹ Hammerslev, Ole, Henrik Palmer Olsen, m.fl. (2019). *Retsfilosofi - centrale tekster og temaer* (2. udg.). Hans Reitzels Forlag, s. 709

⁴⁰ Christodoulidis, E., Dukes R. & Goldoni M. (2019). *Research Handbook on Critical Legal Theory*. Edward Elgar Publishing Limited, s. 45

1.1.5. Afhandlingens opbygning

Afhandlingen er opbygget i seks kapitler. I nærværende kapitel vil vi efter de indledende overvejelser introducere til menstruation og de centrale retskilder for vores undersøgelser. Det er i denne forbindelse væsentligt at være opmærksom på, at der for de efterfølgende kapitel 2-4 gælder særskilte regelsæt, som vil blive præsenteret under hvert af disse afsnit. Disse kapitler udgør tre selvstændige *case studies*⁴¹ af henholdsvis menstruation på sundheds-, arbejds- og uddannelsesområdet. Under hvert kapitel vil der blive iagttaget både en analyse og vurdering af det pågældende område med henblik på at besvare vores problemformulering. Efterfølgende vil vi i kapitel 5 foretage en fælles vurdering af de tre udvalgte områder. Dette med henblik på at besvare om, der skal iagttages yderligere i Danmark med henblik på den generelle anerkendelse menstruationssundhed som en menneskeret. Dette vil lede os til en endelig konklusion og besvarelse af den samlede problemformulering i kapitel 6, hvori vi også vil præsentere en perspektivering.

1.2. Introduktion til menstruation

1.2.1. Den fysiologiske proces

Menstruation er processen, hvor blod og væv udstødes fra livmoderslimhinden gennem skeden, som følge af, at der ikke er sket befrugtning af æg. Processen er en del af den menstruerendes reproduktionscyklus, og sker typisk én gang om måneden med en varighed på 3-7 dage⁴². Mange faktorer kan påvirke menstruationen, og en menstruationscyklus kan variere. Processen er en vigtig indikator for den menstruerendes reproduktive sundhed⁴³, og det er derfor vigtigt at kende til sin menstruationscyklus for at opdage eventuelle uregelmæssigheder. Eksempelvis oplever mange menstruationsgener i form af præmenstruelt syndrom i dagene op til ens blødning. Andre oplever gener i form af mavekramper, smerter og generelt ubehag i forbindelse med blødning.

⁴¹ Forklaringsnote: Case studies/case study anvendes som betegnelse for de selvstændige undersøgelser af de tre udvalgte områder; sundhed-, arbejde- og uddannelsesområdet

⁴² Lindhardt, Christina Louise (01.02.2023). Menstruation. *sundhed.dk*. Lokaliseret den 18. marts 2023 på <https://www.sundhed.dk/borger/patienthaandbogen/boern/om-boern/pubertet/menstruation/>

⁴³ Forklaringsnote: Se afsnit 2.1.2. for yderligere herom

1.2.2. Stigmatisering og tabuisering omkring menstruation

Menstruation er omgærdet af stigmatisering og tabuisering. Mens stigmatisering anvendes som betegnelse for menneskers fordomme, refererer tabuisering til det, at man undgår at tale åbent om et emne. Professor i psykologi, Maureen C. McHugh, anfører, at “*girls are taught to maintain a silence about menstruation; there is a taboo that makes it socially unacceptable to talk about menstruation*”⁴⁴. Dette har “*profound effects on the realization of human rights across all spheres of life*”⁴⁵. Mange aspekter bidrager til denne fortsatte stigmatisering og tabuisering af menstruation. Menstruation er i mange sammenhænge ikke et anerkendt samtaleemne og i de tilfælde, hvor menstruation italesættes, anvendes der ofte eufemismer⁴⁶. Anvendelsen heraf “*has deep roots in patriarchal ideology*”⁴⁷, og kan have en negativ indvirkning på den, der forsøger at bryde tabuet. Derfor vælger mange at fortie menstruation. Dette ses i utallige studier, eksempelvis i en undersøgelse fra De Forenede Stater (herefter: USA)⁴⁸. I undersøgelsen blev 1.010 menstruerende studerende, i alderen 13 til 19 år, adspurgt til deres oplevelser af stigmatisering omkring menstruation. Undersøgelsen viste, at 65% af de adspurgte mente, at samfundet lærer piger og kvinder at være skamfulde omkring deres menstruation. Hele 76% var af den overbevisning, at der i samfundet hersker en negativ opfattelse af menstruation som noget urent⁴⁹.

Menneskerettighedsekspertes fra FN udgav i forbindelse med *International Women’s Day 2019* en udtalelse om vigtigheden i, at tabuiseringen af menstruation nedbrydes. De anførte, at “*stigma and shame generated by stereotypes around menstruation [have] severe impacts on all aspects of women’s and girls’ human rights, including their human rights to equality, health, (...), education, (...) and healthy working conditions*”⁵⁰. Det er nødvendigt at italesætte behovet for menstruationssundhed, og samfundets generelle normer og holdninger til

⁴⁴ McHugh, Maureen C. (2020). Menstrual Shame: Exploring the Role of ‘Menstrual Moaning’. I: Bobel, C., Winkler, I.T., Fahs, B., Hasson, K.A., Kissling, E.A., Roberts, T.A. (Red.), *The Palgrave Handbook of Critical Menstruation Studies*. Palgrave Macmillan, Singapore. ISBN : 981-15-0614-0, s. 409

⁴⁵ Winkler, Inga T. (2021). Menstruation and Human Rights: Can We Move Beyond Instrumentalization, Tokenism, and Reductionism? I: *Columbia Journal of Gender and Law* (2021(41)1) (s. 244-251). DOI: 10.52214/cjgl.v41i1.8842, s. 244

⁴⁶ Forklaringsnote: Anvendes i denne sammenhæng, som betegnelsen for det, at et ord indeholder noget ubehageligt og dermed virker stødende.

⁴⁷ Crawford, B J. & Waldman, E G. (2022). *Menstruation Matters: Challenging the Law’s Silence on Periods*. New York University Press. ISBN: 9781479809691, s. 21

⁴⁸ Thinx & PERIOD. State of the Period 2021: The widespread impact of period poverty on US students. *period.org*. Lokaliseret den 23. marts 2023 på <https://period.org/uploads/State-of-the-Period-2021.pdf>

⁴⁹ Ibid., s. 2

⁵⁰ United Nations Office of the High Commissioner. (05.05.2019). International Women’s Day, 8 March 2019. *United Nations*. Lokaliseret den 23. marts 2023 på <https://www.ohchr.org/en/news/2019/03/international-womens-day-8-march-2019?LangID=E&NewsID=24256>

menstruation bør ændres. Menstruationsrelaterede problemstillinger skal for fremtiden anerkendes som spørgsmål af menneskeretlig karakter, fri for diskrimination, tabu og stigma⁵¹. Hvis dette opnås, etableres en mulighed for “*information seeking, resource sharing, and health critique of menstrual care practices, products, advertising campaigns, education, policy and more*”⁵².

1.3. De centrale retskilder

Med henblik på senere at kunne undersøge, hvordan menstruerende personer er beskyttet ud fra et menneske- og diskriminationsretligt perspektiv, vil vi i det følgende introducere de relevante retskilder.

1.3.1. De Forenede Nationers Verdenserklæring om Afskaffelse af Alle Former for Diskrimination mod Kvinder

CEDAW blev vedtaget af United Nations General Assembly⁵³ (herefter: UNGA) den 18. december 1979. Den trådte i kraft den 3. september 1981 i overensstemmelse med konventionens artikel 27, stk. 1⁵⁴ og blev ratificeret af Danmark den 7. april 1983⁵⁵. Ratificering indebærer, at Danmark har en pligt til at iagttage konventionens bestemmelser og efterleve dens grundlæggende principper⁵⁶. CEDAW er ikke inkorporeret i dansk ret. Det vil sige, at dens bestemmelser ikke er direkte gældende, og derfor ikke kan tilsidesætte dansk ret. De fungerer i stedet som retningsgivende fortolkningsbidrag i overensstemmelse med den almindelige fortolkningsregel⁵⁷ - en regel, der også gælder i tilfælde, hvor en folkeretlig forpligtelse er nyere end en given dansk retsregel⁵⁸.

⁵¹ United Nations Office of the High Commissioner. (05.05.2019). International Women’s Day, 8 March 2019. *United Nations*. Lokaliseret den 23. marts 2023 på <https://www.ohchr.org/en/news/2019/03/international-womens-day-8-march-2019?LangID=E&NewsID=24256>

⁵² Bobel, Chris (2018). *The Managed Body: Developing Girls and Menstrual Health in the Global South*. Springer International Publishing AG. ISBN: 9783319894140 s. 27

⁵³ The United Nations General Assembly, på dansk De Forenede Nationers Generalforsamling, er et politisk beslutningsorgan, der består af alle medlemsstaterne, og hvis formål er at drøfte multilaterale spørgsmål og træffe vigtige beslutninger for organisationen. For yderligere, se: United Nations General Assembly of the United Nations. *un.org*. Lokaliseret den 25. marts 2023 på <https://www.un.org/en/ga/>

⁵⁴ Konventionens artikel 27 (1): “*The present Convention shall enter into force on the thirtieth day after the date of deposit with the Secretary-General of the United Nations of the twentieth instrument of ratification or accession*”.

⁵⁵ Bekendtgørelse af konvention af 18. december 1979 om afskaffelse af alle former for diskrimination imod kvinder nr. 83 af 9. september 1983 (BKI nr. 83 af 09/09/1983)

⁵⁶ Rasmussen, Nell (2015). *Lærebog i familieret* (3. udg.). Jurist- og Økonomforbundets Forlag, s. 31

⁵⁷ Rytter, Jens Elo (2019). *Individets Grundlæggende Rettigheder* (3. udg.). Karnov Group Denmark A/S, s. 62

⁵⁸ Spiermann, Ole (2006). *Moderne Folkeret* (3. omarbejdede udg.). Jurist- og Økonomforbundets Forlag, s. 162

CEDAW er en *specialkonvention*, hvorved menes, at konventionen indeholder et særligt diskriminationsforbud og en særlig beskyttelse af kvinder set i forhold til UDHR⁵⁹. CEDAW er et dynamisk instrument⁶⁰, der har til formål at opnå en fuldstændig afskaffelse af diskrimination af kvinder og en samtidig sikring af kvinders grundlæggende friheds- og menneskerettigheder. Gennem konventionens bestemmelser introduceres tre grundlæggende principper, der tilsammen udgør fundamentet for forståelsen af konventionens rettigheder. De enkelte rettigheder er defineret med udgangspunkt i, at der (i) skal ske elimination af forskelsbehandling mellem mænd og kvinder, (ii) skal opnås lighed mellem kønnene og at (iii) de ratificerende stater forpligter sig til, at dette sker. Sammenholdt kan de tre principper antages at udgøre CEDAW's "*substantive equality approach*"⁶¹.

Med konventionen erkender deltagende stater, at "*discrimination against women continues to exist*", hvorfor konventionens nedfældede regler og principper skal virkeliggøres og iagttages med henblik på at afskaffe diskriminationen "*in all its forms and manifestations*"⁶². Eksempelvis skal en deltagende stat tage passende forholdsregler med henblik på at afskaffe diskrimination imod kvinder på henholdsvis uddannelsesområdet, jf. artikel 10, arbejdsmarkedet, jf. artikel 11, og sundhedsområdet, jf. artikel 12.

Ved vedtagelsen af CEDAW blev Kvindekomiteén, der består af eksperter med "*high moral standing and competence in the field covered by the Convention*", oprettet, jf. artikel 17. Komiteén har kompetence til at efterse, om de kontraherende stater opfylder deres forpligtelser. Hvert fjerde år skal de kontraherende stater aflægge beretninger om foranstaltninger, som er truffet med henblik på at gennemføre konventionens bestemmelser, jf. artikel 18. Disse periodiske rapporter efterses og behandles af Kvindekomiteén, jf. artikel 20, der efterfølgende fremsætter forslag og kommer med kommentarer og anbefalinger til de kontraherende stater. Dertil kan komitéén udstede såkaldte *General Recommendations*, der vedrører den generelle fortolkning og anvendelse af konventionens materielle bestemmelser. Endvidere har komitéén

⁵⁹ Mchangama, Jacob. (2013). *Internationale menneskerettighedskonventioner og dansk ret: En rapport om konsekvenserne af Danmarks mulige inkorporering af internationale menneskerettighedskonventioner og anerkendelse af klageadgang til menneskerettighedsorganer* (1. udg.). Retsudvalget, 2013-14, s. 95

⁶⁰ Committee on the Elimination of Discrimination against Women: General Recommendation Nr. 28 (2010) on the Core Obligations of States Parties under Article 2 of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, p. 1, para 1

⁶¹ Moeckli, D. Shah, S., Sivakumaran S and Harris D. (2018). *International Human Rights Law* (3rd ed). Oxford University Press, s. 315ff

⁶² Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 34/180 of 18 December 1979, jf. præambelbetragtningen

med Optional Protocol til CEDAW⁶³ fået kompetence til at modtage og behandle individuelle klager. Denne tillægsprotokol er ratificeret af Danmark⁶⁴. Kvindekomiteén kommer i forbindelse med sin klagebehandling kun med synspunkter og henstillinger, og dens afgørelser har, som nævnt, ikke bindende virkning.

1.3.2. De Forenede Nationers Konvention om Sociale, Kulturelle og Økonomiske Rettigheder

ICESCR blev vedtaget af UNGA den 16. december 1966. Rettighedskataloget trådte i kraft den 3. januar 1976⁶⁵. Konventionen var forinden ratificeret af Danmark den 6. januar 1972⁶⁶ og blev senere bekendtgjort den 14. januar 1976⁶⁷. Ratificeringen har medført, at ICESCR har samme retlige status som CEDAW.

ICESCR fungerer som en samling og præcisering af de økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder, som kommer til udtryk gennem UDHR. Konventionen indeholder en række materielle rettigheder, jf. artikel 1-15, hvorefter kontraherende stater bl.a. anerkender retten til sundhed, arbejde og uddannelse⁶⁸. Bestemmelserne i ICESCR indeholder i overvejende grad positive forpligtelser for en deltagende stat, men den aktive realisering af den enkelte rettighed er ikke nærmere defineret i konventionen. Konventionens rettigheder kan derfor betragtes som programerklæringer uden et nærmere defineret retligt indhold⁶⁹.

Henset til ovenstående har de til ICESCR hørende fortolkningsbidrag væsentlig betydning for forståelsen af konventionens materielle bestemmelser. Sådanne fortolkningsbidrag udarbejdes af ICESCR-Komiteén, hvis kompetence er hjemlet i ICESCR og dermed anerkendt af Danmark. Dette omhandler en stats periodiske rapporter med dertilhørende anbefalinger og de generelle fortolkningslinjer i komitéens *General Comments*. Det er i den forbindelse

⁶³ United Nations, General Assembly: Optional Protocol to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (A/RES/54/4) of 15 October 1999

⁶⁴ Ratificeret den 22. december 2000, trådt i kraft ved Bekendtgørelse af valgfri protokol af 6. oktober 1999 til konventionen om afskaffelse af alle former for diskrimination imod kvinder (BKI nr. 5 af 22/02/2001)

⁶⁵ International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966

⁶⁶ United Nations. Status of Treaties: International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, New York, 16 December 1966. *United Nations Treaty Collection*. Lokaliseret den 1. april 2023 på https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-3&chapter=4

⁶⁷ Bekendtgørelse af international konvention af 16. december 1966 om økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder (BKI nr 5 af 14/01/1976)

⁶⁸ Forklaringsnote: Se henholdsvis artikel 12 om retten til sundhed, artikel 6 om retten til arbejde og artikel 13 om retten til uddannelse

⁶⁹ Koch, Ida Elisabeth. (2001). *Sociale grundrettigheder som judiciable rettigheder* (nr. 4). EU og Menneskeret, s. 169ff

værd at bemærke, at komitéen “ikke har mandat til at fortolke konventionens bestemmelser med bindende virkning for staterne”⁷⁰, hvorfor Danmark ikke er direkte forpligtet til at følge komitéens fortolkningsbidrag⁷¹. ICESCR og dertilhørende fortolkningsbidrag anvendes imidlertid i nærværende afhandling, da “many aspects of economic, social and cultural rights are immediately applicable and capable of judicial application og supervision”⁷². Dette gælder eksempelvis beskyttelsen af rettigheder på sundheds-, arbejds- og uddannelsesområdet.

1.3.3. Grundrettigheder i en europæisk kontekst

Menneskets grundlæggende rettigheder og friheder er også reguleret i flere regionale rettighedskataloger. Dette indebærer grundrettigheder formuleret af både Europarådet og Den Europæiske Union (herefter: EU).

1.3.3.1. Den Europæiske Menneskerettighedskonvention

EMRK fungerer som et fælles europæisk rettighedskatalog⁷³ og blev ratificeret af Danmark den 3. september 1953. Konventionen blev formelt en del af dansk ret ved inkorporeringen den 29. april 1992⁷⁴. Inkorporeringen af EMRK skete på baggrund af en betænkning, som fandt, at en inkorporering ville skabe “et udtrykkeligt grundlag for anvendelse af konventionen”⁷⁵ og bidrage “til en bedre retsbeskyttelse af den enkelte borger”⁷⁶. Hvor EMRK inden inkorporering blev iagttaget gennem omskrivning og konstatering af normharmoni⁷⁷, har danske retsmyndigheder efter inkorporering fået en direkte adgang til at anvende rettighedskataloget. EMRK har således fået en stærkere gennemslagskraft i dansk ret, set i forhold til ikke-inkorporerede konventioner⁷⁸.

EMRK’s gennemslagskraft har også sammenhæng med det faktum, at der til konventionen er knyttet et selvstændigt retshåndhævelsesapparat, jf. EMRK artikel 19. EMD fungerer som

⁷⁰ Kiørboe, E. (2016). *Økonomiske, Sociale og Kulturelle rettigheder: Grundnotat*. Institut for Menneskerettigheder. ISBN: 978-87-93241-85-5, s. 17

⁷¹ Forklaringsnote: I nærværende afhandling vil vi som præsenteret under afsnit 1.1.4. iagttage en tilgang, hvorved fortolkningsbidragene til konventionerne tillægges retskildemæssige vægt.

⁷² Saul, B., Kinley, D. & Mowbray J. (2014). *The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: Commentary, Cases and Materials*. Oxford University Press, s. 1

⁷³ Rytter, Jens Elo. (2006). *Den Europæiske Menneskerettighedskonvention – og dansk ret* (2. udg.). Forlaget Thomson A/S, s. 23

⁷⁴ Lov om Den Europæiske Menneskerettighedskonvention nr. 285 af 29. april 1992

⁷⁵ Betænkning nr. 1220/1991 om Den Europæiske Menneskerettighedskonvention og dansk ret, s. 147

⁷⁶ *Ibid.*, s. 147

⁷⁷ Hartmann, Jacques. (2017). *Danmark og Den Europæiske Menneskerettighedskonvention*. Ex Tuto Publishing A/S, s. 24
Forklaringsnote: Normharmoni anvendes som betegnelsen for overensstemmelsen mellem national ret og international ret.

⁷⁸ Rytter, Jens Elo. (2019). *Individets Grundlæggende Rettigheder* (3. udg.). Karnov Group Denmark A/S, s. 64

EMRK's juridiske kontrolorgan, og anses som den autoritative fortolker af EMRK. EMD fortolker "med vægt på en formålsorienteret fortolkning, der skal sikre en reel og effektiv rettighedsbeskyttelse for individet"⁷⁹.

1.3.3.1.1. Diskriminationsforbuddet i artikel 14

EMRK hjemler i artikel 14 den bredeste vifte af illegitime diskriminationsgrunde⁸⁰. Bestemmelsen tilsigter, at de i konventionen listede rettigheder og friheder sikres uden diskrimination på grundlag af blandt andet køn. I bestemmelsen angives, at der ej heller må ske diskrimination på grundlag af "other status", der som kategori er fortolket bredt af EMD⁸¹. EMD har anført, at forbuddet mod diskrimination i EMRK artikel 14 er "one of the fundamental principles of democracy"⁸². Bestemmelsen er accessorisk knyttet til konventionens øvrige rettigheder og friheder⁸³, og indeholder således ikke et selvstændigt diskriminationsforbud⁸⁴.

EMRK regulerer ikke direkte økonomiske og sociale rettigheder, som for nærværende afhandling er særligt relevante. EMD har dog fastslået, at EMRK artikel 14 finder anvendelse, når sagens faktiske omstændigheder "falls within the ambit of one or more of the provisions of the Convention"⁸⁵. Hertil skal man være opmærksom på, at det kan være vanskeligt at klarlægge omfanget af de enkelte bestemmelsers 'område'⁸⁶, og at anvendelsen af diskriminationsforbuddet ikke ifølge EMD forudsætter, at der er sket en overtrædelse af en materiel bestemmelse i EMRK⁸⁷.

Når EMD i dets behandling inddrager EMRK artikel 14, iagttages en tre-leddet test. Denne består af henholdsvis i) *the comparability test*, ii) *the objective and reasonable justification test*

⁷⁹ Rytter, Jens Elo. (2019). *Individets Grundlæggende Rettigheder* (3. udg.). Karnov Group Denmark A/S, s. 81

⁸⁰ Olsen, Céline Brassart. (2021). *When mandatory exercise at work and non-discrimination: A comparative and European perspective*. *European Labour Law Journal*, s. 360

⁸¹ *Carson and Others v UK* (42184/05) af den 16. marts 2010, præmis 70, hvor EMD udtalte: "The words "other status" have generally been given a wide meaning. Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

⁸² *Refah Partisi (The Welfare Party) and others v. Turkey* (41340/98, 41342/98, 41343/98 and 41344/98) af 13. februar 2003, præmis 119. Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

⁸³ *Molla Sali v. Greece* (20452/14) af 19. december 2018, præmis 123. Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

⁸⁴ Dette kan forklare, hvorfor praksis om EMRK artikel 14 ikke er så omfattende, som man skulle tro. Se Lorenzen, Peer. & Rehof, Lars Adam (m.fl.). (2004). *Den Europæiske Menneskerettighedskonvention: Art. 11 - 59 samt Tillægsprotokollerne* (2. udg.). Jurist- og Økonomforbundets Forlag, s. 540

⁸⁵ *Konstantin Markin v. Russia* (30078/06) af 22. marts 2012, præmis 124. Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

⁸⁶ Lorenzen, Peer. & Rehof, L. A. (m.fl.). (2004). *Den Europæiske Menneskerettighedskonvention: Art. 11 - 59 samt Tillægsprotokollerne* (2. udg.). Jurist- og Økonomforbundets Forlag, s. 540

⁸⁷ *Karner v. Austria* (400016/98) af 24. juli 2003, præmis 32. Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

and iii) *the proportionality test*⁸⁸. Kravet om sammenlignelighed indebærer, at der skal være tale om forskelsbehandling set i forhold til personer “*in relevant similar situations*”⁸⁹. Det er dog uklart, hvad dette helt præcist indebærer, og kriteriet er blevet kritiseret i juridisk litteratur. Det er eksempelvis blevet anført, at det er mere hensigtsmæssigt at springe *the comparability test* over, og i stedet indtage en “*more substantial approach which looks at the vulnerability of the persons concerned and at their substantial needs*”⁹⁰. Kriteriet har givet anledning til modstridende synspunkter, hvilket eksempelvis kommer til udtryk ved de divergerende holdninger i sagen *Burden v. UK*⁹¹. I denne dom udtaler dommeren, Davíd Thór Björgvinsson, kritik af flertallets opfattelse af, at “*cohabiting sisters cannot be compared for the purposes of Article 14 of the Convention to married or civil partnership couples*”⁹².

EMRK artikel 14 forbyder ikke forskelsbehandling “*based on the public interest, strike a fair balance between the protection of the interests of the community and respect for the rights and freedoms safeguarded by the Convention*”⁹³. Det andet led i testen er således en undersøgelse af, om der foreligger et legitimt formål, og om der kan gives en objektiv og rimelig begrundelse for en intervention. EMD har fastslået, at kontraherende stater har “*a certain margin of appreciation in assessing whether and to what extent difference in otherwise similar situations justify different treatment in law*”⁹⁴. Omfanget af denne fortolkningsmargin varierer alt efter omstændighederne, emnet og baggrunden⁹⁵. Den vil dog være begrænset i sager om kønsdiskrimination, idet der her findes et stærkt lighedskrav samt en betydelig international regulering⁹⁶. Hvis der foreligger saglige grunde til forskelsbehandlingen, kan der alligevel foreligge diskrimination, såfremt den pågældende forskelsbehandling er unødvendig eller ikke står i rimeligt forhold til det formål, som søges opnået⁹⁷. Det tredje led i testen består således af en proportionalitetsvurdering.

⁸⁸ Case “*Relating to Certain Aspects of the Laws on the Use of Languages in Education in Belgium*” v. Belgium (1474/62, 1677/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63, 2126/64) af 23. juli 1968 (også kendt som *The Belgian Linguistic Case* (No. 2) (1968) 1 EHHR 252). Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

⁸⁹ *Zarb Adami v. Malta* (17209/02) af 20. september 2006 (final), præmis 71. Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

⁹⁰ Balboni, Marco. (2017). *The European Convention on human rights and the principle of non-Discrimination*. Editoriale Scientifica, s. XXXIII-XXXIV

⁹¹ *Burden v. The United Kingdom* (13378/05) af 29. april 2008. Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

⁹² *Ibid.*, concurring opinion of judge Davíd Thór Björgvinsson.

⁹³ *Zarb Adami v. Malta* (17209/02) af 20. september 2006 (final), præmis 73. Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

⁹⁴ *Genovese v. Malta* (53124/09) af 11. oktober 2011, præmis 43. Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

⁹⁵ *Ibid.*

⁹⁶ Lorenzen, Peer. & Rehof, L. A. (m.fl.). (2004). *Den Europæiske Menneskerettighedskonvention: Art. 11 - 59 samt Tillægsprotokollerne* (2. udg.). Jurist- og Økonomforbundets Forlag, s. 549

⁹⁷ Rytter, Jens Elo. (2019). *Individets Grundlæggende Rettigheder* (3. udg.). Karnov Group Denmark A/S, s. 451

1.3.3.2. Den Europæiske Unions Charter om Grundlæggende Rettigheder

EU er et økonomisk og politisk samarbejde mellem 27 medlemslande i Europa, som er *“founded on the values of respect for human dignity, freedom, democracy, equality, the rule of law and respect for human rights”*, jf. Traktaten om Den Europæiske Union (herefter: TEU) artikel 2. EU kan vedtage lovgivning, som er direkte gældende for Danmark, hvorfor det er relevant for nærværende afhandling at forholde sig til EU-retsakter og dertilhørende praksis.

I 1999 besluttede det Europæiske Råd⁹⁸ at udforme EUC. Baggrunden for at udarbejde et sådant rettighedskatalog var, at det ansås som *“necessary to strengthen the protection of fundamental rights in the light of changes in society (...) by making those rights more visible in a Charter”*⁹⁹. Ved udformningen af EUC ønskede man at samle de grundlæggende rettigheder som formuleret i EU's traktater, internationale konventioner og de enkelte medlemsstaters forfatningsmæssige traditioner, og give dem en central placering. EUC blev juridisk bindende på traktatniveau med Lissabontraktatens ikrafttræden den 1. december 2009¹⁰⁰, jf. TEU artikel 6 (1). I den forbindelse bemærkes, at Den Europæiske Unions Domstol (herefter: EUD) har anført, at EU's traktatgrundlag og dertilhørende principper udgør en del af *“the very foundations of the Community legal order”*¹⁰¹.

Det følger af Lov om Danmarks Tiltrædelse af De Europæiske Fællesskaber¹⁰² (herefter: tiltrædelsesloven), sammenholdt med lovændring nr. 321 af 30. april 2008¹⁰³, at de forskellige traktater, herunder Lissabontraktaten *“sættes i kraft i Danmark i det omfang, de efter fællesskabsretten er umiddelbart anvendelige i Danmark”*, jf. tiltrædelseslovens § 3, jf. § 4, nr. 14. Som følge af, at Danmark har tiltrådt Lissabontraktaten, jf. tiltrædelseslovens § 1, skal danske myndigheder anvende og respektere EUC, jf. EUC art. 51, stk. 1. Retsvirkningerne af EUC kan påvirkes af EU-rettens almindelige principper¹⁰⁴, som dog ikke i sig selv kan forpligte en medlemsstat.

⁹⁸ Forklaringsnote: Det Europæiske Råd udgør en af EU's organer.

⁹⁹ Charter of Fundamental Rights of the European Union (2012/C 326/02)

¹⁰⁰ Ersbøll, Eva. (2016). *EU's Charter: I et menneskeretligt krydsfelt*. Jurist- og Økonomforbundets Forlag, s. 17

¹⁰¹ *Yassin Abdullah Kadi and Al Barakaat International Foundation v. Council of the European Union and Commission of the European Communities* (Joined Cases C-402/05 P and C-415/05 P), Judgment of the Court (Grand Chamber) af 3. september 2008, præmis 304 sammenholdt med 281

¹⁰² Lov om Danmarks tiltrædelse af De europæiske Fællesskaber (Tiltrædelsesloven) (LOV nr 447 af 11/10/1972)

¹⁰³ Lov om ændring af lov om Danmarks tiltrædelse af De Europæiske Fællesskaber og Den Europæiske Union (Danmarks ratifikation af Lissabontraktaten) (LOV nr 321 af 30/04/2008)

¹⁰⁴ Ersbøll, Eva. (2016). *EU's Charter: I et menneskeretligt krydsfelt*. Jurist- og Økonomforbundets Forlag, s. 31

1.3.3.3. Forholdet mellem Den Europæiske Menneskerettighedskonvention og Den Europæiske Unions Charter om Grundlæggende Rettigheder

Det er væsentligt for vores afhandling at afklare forholdet mellem EMRK og EUC, idet grundrettighederne i begge rettighedskataloger kan bidrage til vores undersøgelser. Det følger af præambelbetragtningen til EUC, at dette *“reaffirms (...) the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms”*¹⁰⁵. Det samme er fastslået i Erklæring A.1. til Lissabontraktaten¹⁰⁶. På den måde udgør EMRK en bindende minimumsstandard for EUC¹⁰⁷. EUC gør imidlertid mere end alene at bekræfte rettighederne i EMRK, idet det indeholder flere rettigheder, herunder økonomiske og sociale rettigheder.

Ved en undersøgelse af forholdet mellem en given rettighed i henholdsvis EUC og EMRK, er den centrale bestemmelse EUC artikel 52, stk. 3. Heraf fremgår, at såfremt EUC *“contains rights which correspond to rights guaranteed by [EMRK], the meaning and scope of those rights shall be the same as those laid down by the said Convention”*. Dertil følger, at bestemmelsen ikke er til hinder for, at EU-retten kan yde en mere omfattende beskyttelse. Bestemmelsen opstiller et homogenitetsprincip, der ifølge generaladvokat J. Kokott medfører, at *“to the effect that fundamental rights contained in the Charter which correspond to rights guaranteed by the ECHR are to have the same meaning and scope as those laid down by the ECHR”*¹⁰⁸. Dertil er det i *Explanations Relating to The Charter of Fundamental Rights*¹⁰⁹ fastslået, at EUC artikel 52, stk. 3, skal ses i lyset af disse forklaringer, der bl.a. præciserer, at henvisningen til EMRK også omfatter protokollerne hertil og retspraksis fra EMD.

Det har tidligere været overvejet, hvorvidt EU skulle tiltræde EMRK. I Avis 2/94¹¹⁰ nåede EUD frem til, at EU ikke havde kompetence til at tiltræde EMRK. Med Lissabontraktaten blev der i TEU artikel 6, stk. 2, indført en pligt for EU til at tiltræde EMRK. I Protokol nr. 8¹¹¹ til

¹⁰⁵ Charter of Fundamental Rights of the European Union (2012/C 326/02)

¹⁰⁶ Declarations annexed to the Final Act of the Intergovernmental Conference which adopted the Treaty of Lisbon, signed on 13 December 2007 (C 326/337)

¹⁰⁷ Rytter, Jens Elo. (2019). *Individets Grundlæggende Rettigheder* (3. udg.). Karnov Group Denmark A/S, s. 26

¹⁰⁸ Forslag til afgørelse fra generaladvokat J. Kokott fremsat den 14. april 2011 i *Solvay SA mod Europa-Kommissionen* (C-110/10 P), præmis 95. Se: <https://eur-lex.europa.eu>

¹⁰⁹ Official Journal of the European Union: Explanations relating to the Charter of Fundamental Rights (C 303/17) 14.12.2007

¹¹⁰ EU- Domstolens udtalelse 2/94 af 28. marts 1996 (ECLI:EU:C:1996:140)

¹¹¹ Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union: Protocol (No 8) relating to Article 6(2) of the Treaty on European Union on the accession of the Union to the European Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms

Lissabontraktaten blev der oplyst betingelser for en tiltrædelsesaftale. Disse indebar bl.a., at EU's særlige karakteristika og kompetencer skulle bevares. EUD udtalte sig med Avis 2/13¹¹² om tiltrædelsesaftalen og vurderede denne for uforenelig med traktaterne. Dette særligt med henvisning til den mangelfulde iagttagelse af EU-rettens retsorden og autonomi¹¹³. Spørgsmålet om tiltrædelsen er fortsat uafklaret, men belysningen viser, at EU har anerkendt rettighederne i EMRK under udarbejdelsen af EUC. Sammenholdes dette med, at det for afhandlingens *case studies* særligt er rettighederne i EMRK der er relevante, vil vi iagttage den position, at EMRK som udgangspunkt anvendes. Vi anerkender EUC's betydning i dansk ret, og vil også inddrage EUC, såfremt rettighedskataloget kan bidrage til en yderligere belysning, end det formulerede i EMRK¹¹⁴.

1.3.3.4. Generelle principper i EU-retten

EUD har udviklet tre væsentlige fortolkningsprincipper vedrørende forholdet mellem EU-retten og national ret.

I sagen *Costa v. ENEL*¹¹⁵ har EUD fastslået, at EU-retten er en *sui generis*-dannelse, der har forrang for national ret¹¹⁶. Nationale retlige instanser har herefter pligt til at anvende EU-retten fuldt ud, og skal undlade at anvende modstridende nationale bestemmelser. Dette gælder uanset, om den nationale bestemmelse er vedtaget før eller efter en EU-retsakt¹¹⁷. Dertil har EUD i sagen *Van Gend en Loos*¹¹⁸ lagt til grund, at EU-retten har direkte virkning¹¹⁹. Dette betyder, at nationale retsanvendere skal "*forsøge at skabe normharmonis ved national fortolkning*"¹²⁰. Et tredje væsentligt princip, er princippet om EU-konform fortolkning. Princippet indebærer, at medlemsstater, på alle EU-regulerede områder, skal fortolke national ret i overensstemmelse med EU-retten. Med princippet sigtes efter en sikring af EU-rettens *effet utile*¹²¹ og ensartede anvendelse i medlemsstaterne. Forpligtelsen til EU-konform

¹¹² EU-Domstolens udtalelse 2/13 af 18. december 2014 (ECLI:EU:C:2014:2454)

¹¹³ Ersbøll, Eva. (2016). *EU's Charter: I et menneskeretligt krydsfelt*. Jurist- og Økonomforbundets Forlag, s. 53

¹¹⁴ Forklaringsnote: Dertil gøres opmærksom på, at vi også anvender en bred vifte af international og national lovgivning

¹¹⁵ *Flamingo Costa v ENEL* (6/64) af 15. juli 1964. Se: <https://eur-lex.europa.eu>

¹¹⁶ *Ibid.*, præmis 7-9

¹¹⁷ *Det Italienske Finansministerium mod S.p.a. Simmenthal* (106/77) af 9. marts 1978, præmis 21. Se:

<http://hudoc.echr.coe.int>

¹¹⁸ *Van Gend en Loos mod Administratie der Belastingen* (C-26/62) af 5. februar 1963. Se: <https://eur-lex.europa.eu>

¹¹⁹ *Ibid.*, jf. pkt. 5

¹²⁰ Neergaard, Ulla & Nielsen, Ruth. (2018). *EU-retten: Fri bevægelighed* (3. udg.). Karnov Group, s. 34

¹²¹ Forklaringsnote: *Effet utile* betyder, at EU-termer altid skal fortolkes med henblik på effektivt at opnå hensigten med lovgivningen: Gombos, Katalin (2018). *EU Law viewed through the eyes of a national judge*. Conference Paper from EU Legislative Drafting: Views from those applying EU law in the Member States, Brussels

fortolkning skal iagttages, såfremt det er muligt, og fortolkningen må ikke foretages, hvis der ville opstå en *contra legem*-situation¹²².

Unionens værdier er fastsat i artikel 3 TEU, hvorefter Unionen, bl.a., skal bekæmpe forskelsbehandling og fremme ligestilling mellem mænd og kvinder, jf. artikel 3, stk. 3. EU-kommissionen har adopteret princippet om *gender mainstreaming*¹²³ med henblik på at “*promote equality between men and women in all activities and policies at all levels*”¹²⁴. *Gender mainstreaming* er en globalt anerkendt strategi, hvor der anlægges et *ex ante* perspektiv¹²⁵. Der er tale om en pligt til “*fremadrettet, proaktiv handling med henblik på at forebygge ligestillingsproblemer*”¹²⁶.

1.3.4. Lov om Ligestilling af Kvinder og Mænd

I national kontekst findes ikke på samme måde overordnede rettighedskataloger, udover de i Grundloven¹²⁷ listede frihedsrettigheder. Som eneste generelle lov af relevans for nærværende afhandling kan nævnes Lov om Ligestilling af Kvinder og Mænd (herefter: LSL)¹²⁸. Loven har til formål at “*fremme ligestilling mellem kvinder og mænd*”, jf. lovens § 1, stk. 1, og “*modvirke direkte og indirekte forskelsbehandling på grund af køn, (...) og kønskarakteristika*”, jf. bestemmelsen stk. 2.

Udover LSL findes særskilte love på de tre udvalgte områder, der berører rettigheder af menneske- og diskriminationsretlig karakter og/eller kan bidrage til en belysning af de for den pågældende *case study* relevante problematikker. Disse vil løbende inddrages.

¹²² *Dominguez* (C-282/10) af 24. januar 2012, præmis 25 og U 2014.914 H (Ajos-dommen). Se: <https://eur-lex.europa.eu>
Forklaringsnote: *Contra legem* anvendes som betegnelse for lov-modstridende fortolkning.

¹²³ Council of Europe. Gender Equality: What is gender mainstreaming? *Council of Europe Portal*. Lokaliseret den 23. april 2023 på <https://www.coe.int/en/web/genderequality/what-is-gender-mainstreaming>

¹²⁴ Commission of the European Communities: Progress report from the Commission on the follow-up of the Communication: “*Incorporating equal opportunities for women and men into all community policies and activities*” (COM(1998) 122 final)

¹²⁵ Forklaringsnote: Anvendes i nærværende sammenhæng som betegnelsen for noget fremtidigt.

¹²⁶ Andersen, Agnete og Nielsen, R. (2007). *Mainstreaming i juridisk perspektiv*. (1. udg.), Jurist- og Økonomforbundets Forlag, s. 35

¹²⁷ Danmarks Riges Grundlov (LOV nr. 169 05/06/1953)

¹²⁸ Bekendtgørelse af lov om ligestilling af kvinder og mænd (LBK nr 1575 af 19/12/2022)

Kapitel 2 - Sundhed og menstruation

Sundhed er af betydning for alle individer og er en grundlæggende forudsætning for den enkeltes velvære. Dette indebærer, at man typisk vil betragte sundhed som et væsentligt aktiv i livet. Retten til sundhed er derfor “*a fundamental part of our human rights and of our understanding of a life in dignity*”¹²⁹. I nærværende afsnit vil vi undersøge, om menstruationssundhed er en del af retten til sundhed. Dette kan have en positiv indvirkning på menstruerende personers rettigheder, eksempelvis i mødet med sundhedsvæsenet. Bliver rettighedsbeskyttelsen for menstruerende personer bedre i mødet med sundhedsvæsenet, kan det have den effekt, at menstruerende personer får en bedre menneskeretlig beskyttelse. Menstruerende personer er typisk kvinder, der kan opleve diskrimination i mødet med sundhedsvæsenet og den tildelte behandling, da denne ofte er baseret på et mandligt ideal¹³⁰. At anse menstruation som en del af retten til sundhed kan endvidere have den positive effekt, at menstruerende personer med rette kan stille krav til kvalitet og standarder i sundhedsprofessionens virke. Derudover kan menstruerende kvinder opleve diskrimination, såfremt helt grundlæggende behov som adgang til WASH¹³¹ ikke efterleves.

Vi vil på baggrund af ovenstående iagttage en undersøgelse af første led af vores problemformulering i afsnit 2.1. og efterfølgende i afsnit 2.2. foretage en vurdering af andet led af vores problemformulering. Denne *case study* vil - udover at være en selvstændig undersøgelse - være bidragende til de efterfølgende *case studies*. Dette skyldes, at menstruation som et naturligt og medfødt fænomen vil være noget, som man skal forholde sig til i forskellige sfærer, eksempelvis i folkeskolen og på arbejdsmarkedet.

2.1. Beskyttelsen af menstruerende personer ud fra et menneske- og diskriminationsretligt perspektiv på sundhedsområdet

Det bliver indledningsvis relevant at undersøge sundhedsbegrebet og retten til sundhed i en juridisk kontekst. Dette vil vi gøre med henblik på efterfølgende at kunne afdække, om menstruation og menstruationssundhed kan antages at være en del af denne definition og

¹²⁹ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, World Health Organization: The Right to Health, Fact Sheet No. 31, s. 1

¹³⁰ Se tidligere beskrevet herom under afsnit 1.1.3.

¹³¹ Der gøres opmærksom på, at vi - ligesom United Nations Children's Fund (herefter: UNICEF) - anvender WASH som samlebetegnelse for vand, sanitet og hygiejne.

dermed retten til sundhed. Under afsnit 2.1.1. vil vi således ikke bruge en eksemplarisk tilgang i forhold til menstruation - dette bliver iagttaget under afsnit 2.1.2..

2.1.1. Sundhedsbegrebet og retten til sundhed

2.1.1.1. Internationalt

2.1.1.1.1. World Health Organization

FN-organet The World Health Organization (herefter: WHO) definerer sundhed som “*a state of complete physical, mental and social well-being and not merely the absence of disease or infirmity*”¹³². Af præambelbetragtningen til WHO’s forfatning er det bl.a. anført, at “*the enjoyment of the highest attainable standard of health is one of the fundamental rights of every human being*”¹³³. I WHO’s beskrivelse af, hvad retten til sundhed indebærer, fremhæves, at retten til sundhed er en *inclusive right*. Det betyder, at sundhed ikke alene omhandler adgangen til sundhedsydelse, men skal forstås i bredere forstand som omfattende “*a wide range of factors that can help us lead a healthy life*”¹³⁴. ICESCR-Komiteén har uddybet, at denne brede vifte af faktorer er “*the underlying determinants of health*”¹³⁵. Disse indebærer bl.a. (i) *healthy working and environmental conditions*, (ii) *health-related education and information* og (iii) *gender equality*¹³⁶. Definitionen af retten til sundhed som en *inclusive right* synes at være en overgang fra den traditionelle patogenetiske tilgang til sundhed, til en mere salutogenetisk tilgang, hvor sundhed forstås som mere end blot fravær af sygdom¹³⁷.

2.1.1.1.2. FN’s Konvention om Økonomiske, Sociale og Kulturelle Rettigheder

Retten til sundhed er anerkendt i en lang række internationale instrumenter. ICESCR artikel 12, stk. 1, hjemler “*the right of everyone to the enjoyment of the highest attainable standard of physical and mental health*”. Bestemmelsen er den mest omfattende, hvad angår retten til sundhed, og ICESCR betragtes derfor som det centrale instrument til beskyttelsen af den

¹³² Constitution of the World Health Organization, adopted by the International Health Conference from 19 June to 22 July 1946, signed on 22 July 1946. Se forfatningens præambelbetragtning

¹³³ Ibid.

¹³⁴ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, World Health Organization: The Right to Health, Fact Sheet No. 31

¹³⁵ Ibid., s. 3

¹³⁶ Ibid.

¹³⁷ Annat, Pia Koefoed. *Sygdom er hvordan man har det - sundhed er hvordan man ta’r det!* Institut for antropologi og etnografi, Aarhus Universitet, med henvisning til sociologen Aaron Antonovsky, s. 20ff

enkeltes ret til hertil¹³⁸. Definitionen i artikel 12, stk. 1, er ikke identisk med WHO's, men referencen til "*the highest attainable standard of physical and mental health*" synes inspireret af WHO's forståelse af begrebet. Dette kan understøttes af, at ICESCR artikel 12, stk. 1, ikke er begrænset til retten til sundhedspleje¹³⁹, hvorfor der også i forhold til denne bestemmelse er tale om en *inclusive right*¹⁴⁰. Dertil følger det direkte af ordlyden i bestemmelsens stk. 2, at retten til sundhed omfatter en lang række socioøkonomiske faktorer og dermed skal fortolkes bredt. Artikel 12 foreskriver, at en deltagende stat skal iagttage en række foranstaltninger med henblik på at sikre sundhed i dets brede forstand. FN's Special Rapporteur på området for sundhed har understreget betydningen af de bredere socioøkonomiske determinanter for sundhed¹⁴¹.

Når man beskæftiger sig med retten til sundhed, er det væsentligt at forholde sig til det såkaldte AAAQ-framework. Dette indebærer elementerne (i) Availability, (ii) Accessibility, (iii) Acceptability og (iv) Quality, og kommer til udtryk i bl.a. General Comment No. 14 on the right to health¹⁴². Dette indebærer eksempelvis, at enhver sundhedsfacilitet - i forhold til *acceptability* - skal tage hensyn til "*gender and life-cycle requirements*"¹⁴³. De fire elementer vil under nærværende og efterfølgende *case studies* ikke anvendes systematisk, men løbende inddrages, såfremt det findes relevant.

2.1.1.1.3. Kvindekonventionen

CEDAW hjemler ikke en egentlig ret til sundhed, men forpligter de kontraherende stater til at træffe passende foranstaltninger med henblik på at afskaffe diskrimination af kvinder på sundhedsområdet, jf. artikel 12. Bestemmelsen nævnes i nærværende sammenhæng, idet konventionens fortolkningsbidrag kan anvendes til at klarlægge, hvorvidt menstruationssundhed er en del af sundhedsbegrebet og dermed retten til sundhed.

¹³⁸ Committee on Economic, Social and Cultural Rights: General Comment No. 14: The Right to the Highest Attainable Standard of Health (Art. 12), præmis 2

¹³⁹ Ibid, præmis 4

¹⁴⁰ Ibid, præmis. 11

¹⁴¹ Saul, B., Kinley, D. & Mowbray J. (2014). *The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: Commentary, Cases and Materials*. Oxford University Press, s. 985

¹⁴² Committee on Economic, Social and Cultural Rights: General Comment No. 14: The Right to the Highest Attainable Standard of Health (Art. 12), præmis 12

¹⁴³ Ibid., præmis 12, c

2.1.1.2. Regionalt

2.1.1.2.1. Den Europæiske Unions Charter om Grundlæggende Rettigheder

EUC artikel 35, 1. pkt., foreskriver, at “*everyone has the right to access to preventive health care and the right to benefit from medical treatment under the conditions established by national laws and practises*”. Det følger af ordlyden, at der er tale om en *rettighed*, men i de forklarende bemærkninger til bestemmelsen henvises der til “*the principles*”¹⁴⁴. Dette indikerer, at artikel 35, 1. pkt., udgør et princip i overensstemmelse med EUC artikel 52, stk. 5. I sagen *Association de médiation sociale*¹⁴⁵ kommenterede Advocate General, Pedro Cruz Villalón, på forskellen mellem en rettighed og et princip. Han anførte bl.a., at “*‘principles’ contain obligations upon the public authorities, thus contrasting with ‘rights’, whose purpose is the protection of directly defined individual legal situations*”¹⁴⁶. Ifølge ham skal offentlige myndigheder respektere den individuelle retlige situation, når denne er garanteret af rettigheder. I tilfælde af et princip, vil forpligtelsen imidlertid være meget mere generel¹⁴⁷. På baggrund heraf antages, at der i forhold til EUC artikel 35, 1. pkt., er tale om et princip, eftersom bestemmelsen indeholder generelt formuleret forpligtelser for staten. Da bestemmelsen således udgør et princip og derudover ikke kan bidrage til en yderligere belysning af sundhedsbegrebet, vil vi ikke inddrage denne yderligere.

2.1.1.2.2. Den Europæiske Menneskerettighedskonvention

EMRK indeholder ikke en selvstændig regulering af retten til sundhed. Efter ordlyden af konventionen er der tale om et instrument, der udelukkende sikrer civile og politiske rettigheder. EMD har dog i sin praksis åbnet op for en mere “*socially oriented dimension*”¹⁴⁸, og har i adskillige sager forholdt sig til sundhedsrelaterede spørgsmål¹⁴⁹. Det, at EMD forholder sig til sådanne spørgsmål, medfører, at dens retspraksis kan bidrage til en belysning af, hvad retten til sundhed indebærer. I den forbindelse er det væsentligt at genkalde sig det tidligere beskrevne om EMD’s store gennemslagskraft.

¹⁴⁴ Official Journal of the European Union: Explanations relating to the Charter of Fundamental Rights (C 303/17) 14.12.2007

¹⁴⁵ Opinion fra the Advocate General af 18 juli 2013 i sag C-176/12. Se: <https://eur-lex.europa.eu>

¹⁴⁶ Ibid., præmis 50

¹⁴⁷ Ibid.

¹⁴⁸ Dorsssemont, F., Lörceher, K. & Schömann, I. *The European Convention on Human Rights and the Employment Relation*.(1. udg.). Bloomsbury Publishing, s. 3

¹⁴⁹ Council of Europe. Impact of the European Convention on Human Rights: Human rights and health. *Council of Europe Portal*. Lokaliseret den 7. april 2023 på <https://www.coe.int/en/web/impact-convention-human-rights/human-rights-and-health>

EMD har i sin retspraksis henvist til materiale på sundhedsområdet udarbejdet af *the Council of Europe*. Dette kommer til udtryk i sagen *Biriuk v. Lithuania*¹⁵⁰. I sagen henviste EMD til Recommendation No. R (89) 14 vedrørende “*The ethical issues of HIV infection in the health care and social settings*”¹⁵¹. Dette viser, at EMD i sin fortolkning er opmærksom på sundhedsrelevant materiale, og inddrager dette i undersøgelsen af sundhedsrelaterede spørgsmål. Det samme gjorde EMD i *Zehnalová and Zehnal v. The Czech Republic*¹⁵², hvor domstolen, udover at henvise til en sundhedsrelevant Recommendation, henviste direkte til ESC¹⁵³.

Når EMD har behandlet sundhedsrelaterede sager, har det typisk været i relation til EMRK artikel 2, 3, 8 og 14¹⁵⁴. Særligt retten til privatliv i EMRK artikel 8 har været relevant i EMD’s behandling af sundhedsrelaterede spørgsmål, og denne bestemmelse skal fortolkes bredt, jf. bl.a. *Pretty v. UK*¹⁵⁵. I en sag, der vedrørte et sundhedsrelateret spørgsmål, hvor en kvinde ønskede abort for at beskytte sit fysiske helbred, slog EMD fast, at “*private life includes a person’s physical and psychological integrity*”¹⁵⁶. Idet der (i) er tale om en sundhedsrelateret sag, og (ii) at EMD har slået fast, at der skal tages højde for en persons fysiske og psykiske integritet, kan det anføres, at EMD forholder sig til, hvad sundhedsbegrebet og retten til sundhed indebærer. EMD’s forståelse synes i nogen grad overensstemmende med den brede tilgang præsenteret af både WHO og ICESCR.

2.1.1.3. Nationalt

I Danmark har Sundhedsstyrelsen formuleret en definition af sundhed, der også synes overensstemmende med WHO’s. Ifølge Sundhedsstyrelsen forstås sundhedsbegrebet bredt og er “*tæt sammenknyttet med bredere kulturelle mønstre*”¹⁵⁷. Der findes ikke herudover en egentlig definition af sundhedsbegrebet i dansk lovgivning, men det bør nævnes, at

¹⁵⁰ Sagen omhandlede offentliggørelsen af to personers helbredstilstand. EMD kom frem til, at de to personer fik krænket deres ret til privatliv, jf. EMRK artikel 8, stk. 1, da den Litaunske stat ikke havde opfyldt deres forpligtelse til at sikre, at landets største dagblad offentliggjorde de impliceredes HIV-status, jf. præmis 41 i *Biriuk v. Lithuania* (23373/03) af 25. november 2008

¹⁵¹ *Biriuk v. Lithuania* (23373/03) af 25. november 2008, præmis 21. Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

¹⁵² *Zehnalová and Zehnal v. The Czech Republic* (38621/97) af 14. maj 2002. Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

¹⁵³ *Ibid.*

¹⁵⁴ Forklaringsnote: Artikel 2 hjemler retten til liv, artikel 3 hjemler forbud mod tortur, artikel 8 hjemler retten til privat- og familieliv, og artikel 14 hjemler retten til ikke-diskrimination

¹⁵⁵ *Pretty v. UK* (2346/02) af den 29. juli 2002 (final), præmis 61. Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

¹⁵⁶ *Tysiuc v. Poland* (5410/03) af 20. marts 2007, præmis 107. Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

¹⁵⁷ Sundhedsstyrelsen (2005). *Terminologi: Forebyggelse, sundhedsfremme og folkesundhed*. Scanprint A/S. ISBN: 87-7676-100-2, s. 6

sundhedsretten i en national kontekst bygger på grundprincipper om værdighed, integritet og autonomi¹⁵⁸. Dette kommer til udtryk gennem lovgivningen, der regulerer den danske sundhedssektor, herunder Sundhedsloven¹⁵⁹ (herefter: SL) og Autorisationsloven¹⁶⁰ (herefter: AL).

2.1.1.4. Sundhedsrelaterede rettigheder

Der findes i forhold til sundhed en lang række sundhedsrelaterede rettigheder. Det er en kendsgerning, at *“human rights are interdependent, indivisible and interrelated”*¹⁶¹, hvorfor disse rettigheder kan bidrage til en forståelse af retten til sundhed og sundhedsbegrebet. Fælles for de sundhedsrelaterede rettigheder er, at de, ligesom sundhedsretten i Danmark, bygger på grundlæggende principper om menneskets værdighed, integritet og autonomi. Rettighederne omhandler eksempelvis retten *“to freedom from discrimination, to privacy, to access to information [and] to participation”*¹⁶². Når en menstruerende person opnår fuld nydelse af sådanne rettigheder, er det bidragende til, at vedkommende lever et liv i værdighed. Vi nævner rettighederne i nærværende sammenhæng for at belyse, at der er sundhedsrelaterede rettigheder, der bidrager til en beskyttelse af menstruerende personer.

2.1.2. Er menstruationssundhed omfattet af sundhedsbegrebet?

Vi vil i det følgende belyse menstruationssundhed som en del af retten til sundhed. I den forbindelse anvender vi sundhedsbegrebet som en *inclusive right*.

Et centralt aspekt af menstruerendes ret til sundhed er seksuel og reproduktiv sundhed og rettigheder (herefter: SRSR). ICESCR-Komiteén har i General Comment nr. 22 anført, at retten hertil er en *“integral part of the right of everyone to the highest attainable physical and mental health”*¹⁶³. FN's Sexual and Reproductive Health Agency har om begrebet anført: *“good sexual and reproductive health is a state of complete physical, mental and social well-being in all*

¹⁵⁸ Hartlev, Mette, Jakobsen, P., & Cathaoir, K. (2022). *Sundhed og jura: Sundhedsretlige perspektiver på sundhedsvæsen, sundhedspersoner og patientrettigheder* (3. udg.). Djøf Forlag, s. 35

¹⁵⁹ Bekendtgørelse af Sundhedsloven (LBK nr. 248 af 08/03/2023)

¹⁶⁰ Bekendtgørelse af Lov om Autorisation af Sundhedspersoner og om Sundhedsfaglig Virksomhed (LBK nr. 122 af 24/01/2023)

¹⁶¹ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, World Health Organization: The Right to Health, Fact Sheet No. 31, s. 6

¹⁶² Ibid.

¹⁶³ Committee on Economic, Social and Cultural Rights: General comment No. 22 (2016) on the right to sexual and reproductive health, para 11

matters relating to the reproductive system”¹⁶⁴. Dette indebærer, at SRSR “*extends beyond (...) health care to the underlying determinants*”¹⁶⁵. At SRSR skal anskues således, kan understøttes af, at Europa-Parlamentet (herefter: EP) i dets Resolution 2020/2215(INI) har fastslået, at SRSR er en *umbrella term*, der omfatter (i) seksuel sundhed, (ii) seksuelle rettigheder, (iii) reproduktiv sundhed og (iv) reproduktive rettigheder¹⁶⁶.

Kvindekomitéen har i deres General Recommendation nr. 24 anført, at de til CEDAW kontraherende stater i varetagelsen af retten til sundhed, skal tage højde for “*biological factors that differ for women in comparison with men, such as their menstrual cycle, their reproductive function and menopause*”¹⁶⁷. At Kvindekomitéen nævner menstruationscyklus i sammenhæng med kvinders *reproductive function* indikerer, at menstruation skal ses i sammenhæng med SRSR. I overensstemmelse hermed, har EP udtrykkeligt anført, at menstruationssundhed falder inden for rammerne af SRSR. I ovennævnte resolution anføres bl.a., at “*shame, untreated menstrual pain and discriminatory traditions lead to school drop outs and lower attendance rates of girls at school and women at work*”¹⁶⁸. EP opfordrer derfor til, at kvinders SRSR forbedres¹⁶⁹, og at der i den forbindelse tages højde for menstruation. Det bemærkes hertil, at EU-retten, jf. afsnit 1.3.3.4. hviler på et princip om EU-konform fortolkning, og at Danmark derfor kan antages, at skulle tage nødvendige skridt med henblik på at iagttage EP’s syn på SRSR. I forlængelse heraf bemærkes, at FN’s tidligere højkommissær for menneskerettigheder har fastslået, at menstruationssundhed er en “*integral part of sexual and reproductive health and rights*”¹⁷⁰.

¹⁶⁴ United Nations Population Fund. Sexual & Reproductive Health. *unfpa.org*. Lokaliseret den 7. april 2023 på <https://www.unfpa.org/sexual-reproductive-health>

¹⁶⁵ Committee on Economic, Social and Cultural Rights: General comment No. 22 (2016) on the right to sexual and reproductive health, præmis 7

¹⁶⁶ European Parliament resolution of 24 June 2021 on the situation of sexual and reproductive health and rights in the EU, in the frame of women’s health (2020/2215(INI)), præmis B

¹⁶⁷ Committee on the Elimination of Discrimination against Women: General Recommendation Nr. 24 (1999) on Article 12 of the Convention (Women and Health) præmis 12

¹⁶⁸ European Parliament resolution of 24 June 2021 on the situation of sexual and reproductive health and rights in the EU, in the frame of women’s health (2020/2215(INI)), præmis S

¹⁶⁹ European Parliament (24.07.2021). EU countries should ensure universal access to sexual and reproductive health. *News European Parliament*. Lokaliseret den 8. april 2023 på <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20210621IPR06637/eu-countries-should-ensure-universal-access-to-sexual-and-reproductive-health>

¹⁷⁰ United Nations Human Rights Office of the High Commissioner. (08.07.2022). Removing the shame and stigma from menstruation. *United Nations*. Lokaliseret den 8. april 2023 på <https://www.ohchr.org/en/stories/2022/07/removing-shame-and-stigma-menstruation>

Der bør ikke foreligge tvivl om, at menstruationssundhed er af væsentlig betydning for, at menstruerende kan opnå fuldstændig fysisk og mental sundhed samt socialt velvære. Som tidligere nævnt er menstruation en væsentlig indikator for reproduktiv sundhed, og det bør stå klart, at menstruationssundhed skal anses som en del af SRSR. Dette indebærer, at menstruation er en del af retten til sundhed. Et væsentligt aspekt af retten til sundhed i forhold til menstruation er WASH.

2.1.3. Menstruation og WASH

UNGA har i dets resolution af 28. juli 2020 anerkendt *“the right to safe and clean drinking water and sanitation as a human right that is essential for the full enjoyment of life and all human rights”*¹⁷¹. Adgangen til rent drikkevand og sanitet er afledt af retten til *“an adequate standard of living”*, som følger af ICESCR artikel 11, stk. 1. EP har også i dets resolution af den 14. april 2023 anerkendt en ret hertil, idet *“adequate access to WASH facilities and the right to health and life are mutually dependent and are an essential prerequisite for public health and human development”*¹⁷².

Som fortolkningsbidrag til forståelsen af retten til vand og sanitet findes ICESCR-Komitéens General Comment No. 15 vedrørende *“The Right to Water”*. Det følger af denne, at der i forhold til *availability* skal være tilstrækkelig vandforsyning til bl.a. personlige formål¹⁷³. Under personlige formål hører personlig hygiejne og sanitet. Det følger indledningsvist af dette fortolkningsbidrag, at retten til vand er uundværlig for at kunne leve et værdigt liv¹⁷⁴. Det fremhæves, at retten til vand giver alle ret til *“sufficient, safe, acceptable, physically accessible and affordable water for personal and domestic uses”*¹⁷⁵. For menstruerende personer er retten til vand særlig relevant for varetagelsen af personlig hygiejne og sanitet, og spørgsmålet er, om dette falder ind under personlige formål.

¹⁷¹ United Nations General Assembly resolution of 3 August 2010 on 64/292 The human right to water and sanitation (A/RES/64/292). Adopted by the General Assembly on 28 July 2010 on the Sixty-fourth session

¹⁷² European Parliament resolution of 5 October 2022 on access to water as a human right — the external dimension (2021/2187(INI)), pkt. AI, 2

¹⁷³ Office of the High Commissioner for Human Rights: General Comment No. 15: The Right to Water (Arts. 11 and 12 of the Covenant). *Adopted at the Twenty-ninth Session of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, on 20 January 2003 (Contained in Document E/C.12/2002/11)*, præmis 12 (a)

¹⁷⁴ Ibid., introduction

¹⁷⁵ Ibid., præmis 2

ICESCR-Komitéen anvender det såkaldte AAAQ-framework, og bemærker i forhold til *availability*, at vand til personlig og husholdningsbrug omfatter “*drinking, personal sanitation, (...), personal and household hygiene*”¹⁷⁶. Personlig hygiejne og sanitet er således omfattet af retten til vand. Det følger endvidere af fodnote nr. 13 i fortolkningsbidraget, at der ved sanitet menes “*disposal of human excreta*”, mens personlig hygiejne omfatter “*personal cleanliness*”¹⁷⁷. Man kan argumentere for, at menstruation falder under disse beskrivelser, hvorfor “*water, sanitation and hygiene (WASH) services are essential to sexual and reproductive health*”¹⁷⁸. Dette indebærer, at menstruerende personer har en ret til vand for at kunne varetage deres personlige hygiejne og sanitet, når de har menstruation. Danmark bør sikre, at der er mulighed herfor.

Menstruerende personer har nogle særlige behov i forhold til WASH. Et fokus på WASH er et “*excellent entry point for addressing menstruation*”, men såfremt fokus udelukkende er på WASH-initiativer, kan det anses som “*quick material fixes to address menstrual needs*”¹⁷⁹. Derfor er det vigtigt, som indledningsvis nævnt, at der i Danmark iagttages et holistisk fokus, der går udover hygiejne. Vi vil i de efterfølgende *case studies* kommentere på nødvendigheden af, at der iagttages WASH initiativer for at sikre menstruerende personers menstruationssundhed, men også gå ud over et udelukkende fokus herpå.

2.1.4. Forholdet mellem retten til ikke-diskrimination og retten til sundhed

Med udgangspunkt i det tidligere behandlede om retten til ikke-diskrimination, vil vores fokus i nærværende afsnit være på samspillet mellem denne ret og retten til sundhed, der som bekendt omfavner menstruation. Vi vil i afsnittet inddrage betragtninger om lighed.

Som nævnt indeholder CEDAW artikel 12, stk. 1, en forpligtelse for kontraherende stater til at “*take all appropriate measures to eliminate discrimination against women in the field of health care*”. Dette med henblik på at opnå lighed mellem kønnene på sundhedsområdet. Bestemmelsen er bredt formuleret, og ved at inddrage Kvindekomitéens General

¹⁷⁶ Office of the High Commissioner for Human Rights: General Comment No. 15: The Right to Water (Arts. 11 and 12 of the Covenant). *Adopted at the Twenty-ninth Session of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, on 20 January 2003 (Contained in Document E/C.12/2002/11)*, præmis 12 (a)

¹⁷⁷ *Ibid.*, fodnote 13

¹⁷⁸ European Parliament resolution of 24 June 2021 on the situation of sexual and reproductive health and rights in the EU, in the frame of women’s health (2020/2215(INI)), pkt. AH

¹⁷⁹ Winkler, Inga T. (2021). Menstruation and Human Rights: Can We Move Beyond Instrumentalization, Tokenism, and Reductionism? I: *Columbia Journal of Gender and Law* (2021(41)1) (s. 244-251). DOI: 10.52214/cjgl.v41i1.8842, s. 246

Recommendation No. 24¹⁸⁰, kan det belyses, hvad der menes med “*all appropriate measures*”¹⁸¹. I denne er anført, at kontraherende stater “*should report on their understanding of how policies and measures on health care address the health rights of women from the perspective of women’s needs and interests and how it addresses distinctive features and factors that differ for women in comparison to men*”¹⁸². I denne forbindelse henviser Kvindekomitéen til biologiske faktorer som kvinders menstruationscyklus¹⁸³.

2.1.4.1. Ikke-diskrimination og lighed i relation til *sexual and reproductive health*

FN’s Special Rapporteur på området for sundhed har anført, at “*human rights law legally binds States to ensure non-discrimination and equality in the provision of sexual and reproductive health care for all*”¹⁸⁴. Det må betyde, at menstruerende personer er beskyttet mod diskrimination på baggrund af deres menstruation, eftersom denne er en del af SRSR og retten til sundhed.

Da stater ifølge ovenstående skal sikre både ikke-diskrimination og lighed på området for SRSR, er det relevant at forholde sig til lighedsbegrebet. I undersøgelsen af begrebet skal der skelnes mellem formel og substantiv lighed. Formel lighed er karakteriseret ved “*the symmetrical equal treatment of what is considered equal in the definition of prevailing groups of society*”¹⁸⁵. Denne tilgang henviser til Aristoteles' klassiske maksime, hvorefter “*like cases should be treated alike*”¹⁸⁶. Substantiv lighed fokuserer imidlertid på “*the asymmetrical application of equality and non-discrimination law*”¹⁸⁷. Fortalere for substantiv lighed mener, at lighed skal gå udover ensartet behandling af ligestillede¹⁸⁸. Særligt i forhold til menstruation er det afgørende, at fokus ikke blot er på formel lighed, men ligeledes på substantiv lighed. Det

¹⁸⁰ Committee on the Elimination of Discrimination against Women: General Recommendation Nr. 24 (1999) on Article 12 of the Convention (Women and Health)

¹⁸¹ I den forbindelse bemærkes, at vi er opmærksomme på, at CEDAW artikel 12, stk. 2, angiver visse foranstaltninger, herunder eksempelvis “*appropriate services in connection with pregnancy*”.

¹⁸² Committee on the Elimination of Discrimination against Women: General Recommendation Nr. 24 (1999) on Article 12 of the Convention (Women and Health), præmis 12

¹⁸³ Ibid., præmis 12 (a)

¹⁸⁴ United Nations General Assembly resolution of 16 July 2021 on the Right of everyone to the enjoyment of the highest attainable standard of physical and mental health (A/76/172). Note by the Secretary-General, adopted on the Seventy-sixth session

¹⁸⁵ Arnardóttir, Oddný Mjöll (2003). *Equality and Non-Discrimination under the European Convention on Human Rights*. Kluwer Law International, s. 5

¹⁸⁶ Johnson, Benjamin. & Jordan, Richard. (2017). *Should Like Cases be Decided Alike? A Formal Analysis of Four Theories of Justice*. Princeton University, s. 2

¹⁸⁷ Arnardóttir, Oddný Mjöll (2003). *Equality and Non-Discrimination under the European Convention on Human Rights*. Kluwer Law International, s. 5

¹⁸⁸ Moeckli, D. Shah, S., Sivakumaran S and Harris D. (2018). *International Human Rights Law* (3rd ed). Oxford University Press, s. 150

skyldes bl.a., at kravet om sammenlignelighed kan antages at udgøre en udfordring for menstruerende personers ret til ikke-diskrimination. Som tidligere nævnt er det en udfordring at finde personer i sammenlignelige situationer, som de menstruerende befinder sig i. Hvis en menstruerende person eksempelvis mener at opleve diskrimination på baggrund af menstruation i mødet med sundhedsvæsenet, eksempelvis grundet manglende information, er der risiko for, at dette forhold ikke vil blive behandlet af domstolene. Dette skyldes, at der i en sådan situation ikke vil foreligge en *“relevant similar situation”*, jf. afsnit 1.3.3.1.1. På den måde vil den potentielle sundhedsrelaterede diskrimination af den menstruerende person ikke opfylde den treleddede test. Dette understreger nødvendigheden af lighedsbetragtninger. Substantiv lighed indebærer i forhold til sundhed, at *“the distinct sexual and reproductive health needs of particular groups, as well as any barriers that particular groups may face, be addressed”*¹⁸⁹.

2.1.4.2. Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol om diskrimination og sundhed

For at få en forståelse af sammenhængen mellem diskrimination og sundhed, og hvad dette har af betydning for menstruerende personer, er det endvidere relevant at se på praksis fra EMD.

I sagen *Kiyutin v. Russia*¹⁹⁰ tog EMD stilling til, hvorvidt klagers helbredstilstand var omfattet af *“other status”* i EMRK artikel 14. Som allerede anført fortolker EMD *“other status”* bredt. Domstolen fremhævede, at artikel 14 ikke udtrykkeligt nævner *“health status or any medical condition among the protected grounds of discrimination”*¹⁹¹. Dertil blev dog bemærket, at *“the Court (...) recently recognised that a physical disability and various health impairments fall within the scope of this provision”*¹⁹². Herved anerkender EMD, at sundhed er beskyttet under EMRK artikel 14. Denne opfattelse reflekteres også i sagen *I.B. v. Greece*¹⁹³, hvor EMD henviste til den ovennævnte sag og anførte, at *“a person’s health status, (...) should be covered (...) by the term “other status” in the text of Article 14 of the Convention”*¹⁹⁴. Menstruation er som bekendt omfattet af sundhedsbegrebet. Da sundhed er omfattet af *“other status”* i medfør af EMRK artikel 14, må det betyde at såfremt menstruerende oplever diskrimination på

¹⁸⁹ Committee on Economic, Social and Cultural Rights: General comment No. 22 (2016) on the right to sexual and reproductive health, præmis 24

¹⁹⁰ *Kiyutin v. Russia* (2700/10) af 10. marts 2011. I sagen fandt EMD, at et afslag på opholdstilladelse til en udlændinge som følge af, at vedkommende var HIV-positiv, udgjorde ulovlig forskelsbehandling efter EMRK artikel 14 i sammenhæng med artikel 8. Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

¹⁹¹ *Ibid.*, præmis 57

¹⁹² *Ibid.*

¹⁹³ *I.B. v. Greece* (552/19) af 3. oktober 2013. Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

¹⁹⁴ *Ibid.*, præmis 73

baggrund af menstruation, vil forholdet være omfattet af beskyttelsen i EMRK artikel 14. I den forbindelse skal man være opmærksom på den accessoriske karakter af bestemmelsen og genkalde sig, at EMD ofte behandler sundhedsrelaterede diskriminationssager med udgangspunkt i EMRK artikel 2, 3 eller 8 sammenholdt med 14.

2.1.4.3. Menstruerende personer som en sårbar gruppe i samfundet

Et andet element af interesse behandlet i sagen *Kiyutin v. Russia*¹⁹⁵, er EMD's anerkendelse af sårbare samfundsgrupper. I sagen fremhævede EMD, at *“if a restriction on fundamental rights applies to a particularly vulnerable group in society that has suffered considerable discrimination in the past, then the State’s margin of appreciation is substantially narrower and it must have very weighty reasons for the restrictions in question”*¹⁹⁶. I denne sag udgjorde udlændinge en sårbar gruppe. Det er i den forbindelse relevant at belyse, om EMD anser kvinder, og dermed menstruerende kvinder, som en sårbar samfundsgruppe.

I sag *Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. The United Kingdom*¹⁹⁷ gjorde EMD gældende, at det er et væsentligt mål for medlemsstaterne at opnå lighed mellem kønnene¹⁹⁸. Ifølge EMD indebærer dette blandt andet, at *“very weighty reasons would have to be advanced before a difference of treatment on the ground of sex could be regarded as compatible with the Convention”*¹⁹⁹. Dette viser, at EMD anerkender kvinder som værende en sårbar gruppe. Da kvinder tilhører en sådan gruppe, skal derfor meget til at retfærdiggøre diskrimination af kvinder. Dette kan understøttes af, at *“a number of General Recommendations (...) have stressed that special attention must be paid to the needs of women belonging to ‘vulnerable’ and ‘disadvantaged’ groups”*²⁰⁰. Menstruation er for mange en naturlig del af det at være kvinde, hvorfor menstruation også kan antages at falde under denne snævre skønsmargin. Der kan således argumenteres for, at der skal meget til at retfærdiggøre diskrimination på baggrund af menstruation.

¹⁹⁵ *Kiyutin v. Russia* (2700/10) af 10. marts 2011. Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

¹⁹⁶ *Ibid.*, præmis 63

¹⁹⁷ *Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. The United Kingdom* (9214/80; 9473/81; 9474/ 819) af 28. maj 1985. Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

¹⁹⁸ *Ibid.*, præmis 78

¹⁹⁹ *Ibid.*

²⁰⁰ Moeckli, D. Shah, S., Sivakumaran S and Harris D. (2018). *International Human Rights Law* (3rd ed). Oxford University Press, s. 320

I forhold til retten til sundhed, har WHO fastslået, at ikke-diskrimination og lighed *“imply that States must recognize and provide for the differences and specific needs of groups that generally face particular health challenges”*²⁰¹. ICESCR-Komiteén har i overensstemmelse hermed anført, at en manglende beskyttelse af sårbare samfundsgrupper mod sundhedsrelateret diskrimination aldrig kan retfærdiggøres²⁰². Hertil er det nødvendigt for at opnå lighed mellem kønnene, at *“the health needs of women, different from those of men, be taken into account and appropriate services provided for women in accordance with their life cycle”*²⁰³. Dette kan antages at være en yderligere beskyttelse af menstruerende kvinder.

2.1.5. Krav til sundhedsfagligt personale som yderligere beskyttelse

I nærværende afsnit vil vi behandle krav til sundhedsfagligt personale som en forudsætning for, at menstruerende personer kan opnå beskyttelse af grundlæggende menneskerettigheder, herunder retten til information. Det er en kendsgerning, at sundhedspersoner *“are a vital component of healthy societies (...) without whom the right to the highest attainable standard of physical and mental health cannot be realized”*²⁰⁴. Hvis det for menstruerende personer skal være muligt at opnå denne tilstand, må der for sundhedspersoner gælde visse krav.

Vi vil i det følgende undersøge, (i) hvilke nationale lovgivningsmæssige krav der er til sundhedspersoner og (ii) kommentere på, hvad disse krav indebærer i forhold til den menneskeretlige beskyttelse af menstruerende personer. Dette vil vi gøre med henblik på *efterfølgende* at (iii) kunne sætte det i relation til menstruerende personer og ved eksempler belyse, hvad det har af betydning for deres beskyttelse i konkrete situationer på sundhedsområdet.

2.1.5.1. Lovgivningsmæssige krav til sundhedsfagligt personale

I bemærkningerne til lovforslaget til SL fremgår, at der med loven vil blive skabt et *“grundlag for en stærkere indsats for at sikre kvalitet, effektivitet og faglig udvikling i*

²⁰¹ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, World Health Organization: The Right to Health, Fact Sheet No. 31, s. 7

²⁰² Committee on Economic, Social and Cultural Rights: General Comment No. 14: The Right to the Highest Attainable Standard of Health (Art. 12), præmis 18

²⁰³ Committee on Economic, Social and Cultural Rights: General comment No. 22 (2016) on the right to sexual and reproductive health, præmis 25

²⁰⁴ United Nations General Assembly. 16 July 2019. Right of everyone to the enjoyment of the highest attainable standard of physical and mental health (A/74/174). Note by the Secretary-General, adopted on the Seventy-fourth session, præmis 1

*sundhedsvæsenet*²⁰⁵. Loven fastsætter regler for sundhedssektorens mange interesser, og fastslår, at det danske sundhedsvæsen har til formål at fremme befolkningens sundhed, jf. § 1. Sundhedsvæsenet skal efterleve en række krav *“med henblik på at sikre respekt for det enkelte menneske, dets integritet og selvbestemmelse”*, jf. § 2. Som følge heraf skal sundhedsvæsenet bl.a. sikre en let og lige adgang til sundhedsvæsenet, behandling af høj kvalitet og let adgang til information, jf. lovens § 2, stk. 1, nr. 1, 2 og 5.

I SL kapitel 58 og 59 om henholdsvis kvalitetsudvikling, forskning og sundhedsinnovation, anføres, at der skal sikres kvalitetsudvikling af ydelser efter loven, jf. § 193, stk. 1. Derudover skal der være fokus på, at *“uddannelse af sundhedspersoner kan varetages på et højt fagligt niveau*, jf. § 194, stk. 1. Disse krav kan sammenholdes med bestemmelserne om uddannelse af sundhedspersoner i AL. Denne lov har til formål at *“fremme kvaliteten af sundhedsvæsenets ydelser gennem autorisation af (...) sundhedspersoner”*, jf. § 1, stk. 1. Efter loven kan der fastsættes regler om videreuddannelse af sundhedspersoner med henblik på deres gennemførelse af *“en samlet længerevarende uddannelse på et højere niveau end grunduddannelserne og med en udvidelse af den faglige kompetence”*, jf. § 16, stk. 1 og 2.

2.1.5.2. Hvad indebærer de lovgivningsmæssige krav?

Spørgsmålet bliver i forlængelse af ovenstående, hvad det indebærer, at der i henhold til SL og AL skal sikres høj kvalitet og faglig kompetence blandt sundhedspersoner. I den forbindelse er det hensigtsmæssigt at inddrage supranationale fortolkningsbidrag.

WHO definerer kvalitet på sundhedsområdet som *“the degree, to which health services for individuals and populations increase the likelihood of desired health outcomes and are consistent with evidence-based professional knowledge”*²⁰⁶. Der findes ikke en nærmere definition af begrebet *health service* og/eller *sundhedsydelse*, men det må alt andet lige antages at omfatte det virke, som en sundhedsperson iagttager. Efter SL § 6, stk. 1, forstås en sundhedsperson som en person, der varetager sundhedsfaglige opgaver. Varetagelse af en sundhedsfaglig opgave kan sidestilles med det at yde en *sundhedsydelse*. Sundhedspersoner er

²⁰⁵ Forslag til Sundhedsloven (2004/2 LSF 74), fremsat den 24. februar 2005 af daværende Indenrigs- og Sundhedsminister, Lars Løkke Rasmussen

²⁰⁶ World Health Organization (20.07.2020). Quality Health Services. *who.int*. Lokaliseret den 12. maj 2023 på <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/quality-health-services>

derfor omfattet af WHO's kvalitetsdefinition, og bør af den grund sikre sundhedsydelse i overensstemmelse med evidensbaseret, faglig viden.

WHO's definition omfavner syv grundlæggende værdier knyttet til den sundhedsfaglige profession, der skal være *effective, people-centered, og equitable*²⁰⁷. Samme værdier afspejles nationalt, hvor Dansk Selskab for Kvalitet i Sundhedssektoren i en kvalitetsguide har anført, at kvaliteten i sundhedsvæsenet måles på syv dimensioner. Disse dimensioner afspejler bl.a., hvorvidt sundhedsvæsenet efterlever principper om at være effektivt, patientcentreret samt lige og retfærdigt²⁰⁸.

EMD har behandlet sager, der vedrører sundhedsprofessionen. I sagen *Mehmet Ulusoy and Others v. Turkey*²⁰⁹ forholdt EMD sig til en klage i henhold til EMRK artikel 8. Klagen omhandlede en manglende effektiv undersøgelse af lægelig forsømmelighed. Domstolen slog fast, at EMRK artikel 8 omfatter spørgsmål vedrørende *“the protection of the moral and physical integrity of individuals in the context of the provision of medical care”*²¹⁰. Der blev henvist til, at *“no authority had been able to provide a consistent and scientifically based response to the applicants' allegations and complaints or to assess the possible responsibility of the health professionals with full knowledge of the facts”*²¹¹. Dette viser, at EMD stiller krav til, at en sundhedsmyndighed og -person skal være i stand til at give et sammenhængende og evidensbaseret svar på relevante spørgsmål. Dette er i øvrigt overensstemmende med WHO's anførelse af *“evidence-based professional knowledge”* i den ovennævnte kvalitetsdefinition.

At EMD stiller kvalitetsmæssige krav til sundhedsprofessionen kan yderligere ses i *R.R. v. Poland*²¹². I sagen fandt EMD, at EMRK artikel 3, stk. 1, var tilsidesat. I sin afgørelse anførte EMD, at *“the determination of whether the applicant should have access to genetic testing,*

²⁰⁷ World Health Organization (20.07.2020). Quality Health Services. *who.int*. Lokaliseret den 12. maj 2023 på <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/quality-health-services>

²⁰⁸ Dansk Selskab for Kvalitet i Sundhedssektoren (2022). *Kvalitetsguiden - Begreber, metoder og værktøjer til kvalitetsudvikling på tværs af sundhedsvæsenet*. ISBN: 978-87-974011-0-1, s. 14

²⁰⁹ *Mehmet Ulusoy and Others v. Turkey* (54969/09) af den 4. november 2019 (final). Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

²¹⁰ European Court of Human Rights, Registrar of the Court (2019)2: *Press Release - Lack of an effective investigation into allegations of medical negligence concerning a new-born baby suffering from a permanent disability*. ECHR 235 (2019), s.1. Forklaringsnote: Vi henviser til *Press Release*, da dommen kun er udgivet i originalprog på fransk og oversat til henholdsvis tyrkisk og ukrainsk

²¹¹ *Ibid.*

²¹² *R.R. v. Poland* (27617/04) af den 28. november 2011 (final). Sagen omhandlede nægtelse af en gravid kvindes adgang til rettidige, genetiske tests på baggrund af en formodning om, at hendes ventede barn led af en genetisk abnormitet. Dette, selvom en læge havde anbefalet sådanne tests. Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

(...), *was marred by procrastination, confusion, and lack of proper counselling and information given to the applicant*²¹³. Domstolen bemærkede i den forbindelse, at en objektiv vurdering af det lægefaglige spørgsmål udelukkende kunne opnås ved hjælp af de genetiske tests, hvorfor nægtelsen heraf resulterede i, at sagsøgeren var *“shabbily treated [and] humiliated”*²¹⁴. Manglende objektivitet dannede også grundlag for, at EMD efterfølgende i *P. and S. v. Poland*²¹⁵ fandt en krænkelse af EMRK artikel 8: *“The applicants were given misleading and contradictory information. They did not receive appropriate and objective medical counselling which would have due regard to their own views and wishes”*²¹⁶. Dommene viser således, at manglende information fra sundhedsfagligt personale kan have vidtgående konsekvenser og medføre, at patienter oplever nedværdigende behandling. Manglende information kan også have vidtgående konsekvenser for menstruerende personer, da tilstrækkeligt information kan bidrage til, at menstruerende kan opdage indikatorer for eventuelle sygdomme.

2.1.5.3. Kravenes indflydelse på beskyttelsen af menstruerende personer

Som tidligere nævnt kan retten til sundhed ikke opnås uden tilstedeværelsen af sundhedspersoner. De præsenterede kvalitetskrav og -standarder skal af den grund efterleves af sundhedspersoner i mødet med menstruerende personer. Med andre ord må kravene antages at høre under den grundlæggende ret til sundhed. Dette indebærer, at menstruerende personer har krav på at modtage relevant information omkring deres menstruationscyklus, og på den måde opnå en forståelse af egen krop. En sådan rådgivning kan bidrage til et indgående kendskab til kroppens signaler med henblik på at kunne identificere eventuelle indikatorer for sygdom.

Dertil kan en sundhedspersons videreformidling af information omkring menstruation være medvirkende til at nedbryde stigmatisering og tabuisering af menstruation. Sammenholdt kan det at anskue kravene til sundhedsprofessions virke, som en del af menstruerende personers ret til sundhed, være bidragende til en sikring af god mental sundhed for menstruerende personer. Efterlevelse af kravene vil med andre ord være en komponent, der er med til at sikre, at menstruerende personer har en ret til menstruationssundhed. Dertil er det nærliggende at bemærke, at sundhedspersoner bør inddrage menstruerendes særlige biologiske karakteristika

²¹³ *R.R. v. Poland* (27617/04) af den 28. november 2011 (final), præmis 153. Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

²¹⁴ *Ibid.*, præmis 160

²¹⁵ *P. and S. v. Poland* (57375/08) af den 30. januar 2013 (final). Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

²¹⁶ *Ibid.*, præmis 108

i andre sundhedsmæssige sammenhænge. For at sikre patientcentrering og retfærdighed må det antages, at menstruation skal indgå som en integreret del af sundhedspersoners forståelse af kvinders sundhed.

2.1.5. Delkonklusion

På baggrund af det statuerede om retten til sundhed som værende en *inclusive right*, sammenholdt med fortolkningsbidrag fra FN-komitéer, kan det konkluderes, at menstruationssundhed er omfattet af SRSR, der hører under retten til sundhed. Med andre ord er menstruerende personer beskyttet af retten til sundhed. Derudover har menstruerende en yderligere menneskeretlig beskyttelse i form af sundhedsrelaterede rettigheder. Sådanne rettigheder er bl.a. anerkendt af EMD. Menstruerende har også en beskyttelse gennem rettigheder i forhold til WASH, som skal efterleves for, at menstruerende personer kan opnå menstruationssundhed.

Det kan endvidere konkluderes, at menstruerende personers ret til sundhed er tæt forbundet med retten til ikke-diskrimination. I forhold til menstruerende personer er det væsentligt at iagttage betragtninger om substantiv lighed. Det skyldes, at kravet om sammenlignelighed kan udgøre en barriere for menstruerendes ret til ikke-diskrimination. EMD har slået fast, at sundhed omfattes af begrebet "*other status*" i EMRK artikel 14. Menstruerende personer har derfor en diskriminationsretlig beskyttelse i forhold til deres menstruationssundhed. Praksis viser, at kvinder udgør en sårbar gruppe, hvorfor de er særligt beskyttelsesværdige. Da menstruation er en del af det at være kvinde, skal der derfor meget til at retfærdiggøre diskrimination på baggrund af menstruation.

Det kan endeligt konkluderes, at national lovgivning hjemler krav til et højt fagligt niveau og kvalitet i sundhedsprofessionens virke. Kvalitet indebærer bl.a., at sundhedsprofessionen skal være effektiv og patientcentreret. Retspraksis fra EMD viser, at der kan opstå komplikationer for menstruerende i tilfælde af, at sundhedspersoner ikke lever op til disse krav og hvis sundhedsfaglig information videregives på et ikke-evidensbaseret grundlag. Menstruerende personer kan støtte ret på disse krav og skal tildeles en behandling i overensstemmelse hermed. Dette bidrager til en yderligere menneskeretlig beskyttelse af menstruerende personer.

2.2. Er der behov for yderligere tiltag i Danmark med henblik på overholdelse af retlige forpligtelser over for menstruerende personer på sundhedsområdet?

Da den menneske- og diskriminationsretlige beskyttelse af menstruerende personer på sundhedsområdet i Danmark er analyseret, bliver det nu relevant at vurdere, om Danmark efterlever kravene i denne henseende. I samme forbindelse vil vi belyse, hvad der eventuelt kan iagttages af yderligere tiltag for at styrke den menneske- og diskriminationsretlige beskyttelse af menstruerende personer og derved anerkende menstruationssundhed som en menneskeret på dette område.

2.2.1. Overholder Danmark sine retlige forpligtelser eller er der behov for yderligere tiltag?

2.2.1.1. Er SRSR en del af retten til sundhed i Danmark?

Det bliver relevant at itagttage en vurdering af, om Danmark anser menstruationssundhed som en del af retten til sundhed i overensstemmelse med det ovenfor undersøgte. Dette ville tale for, at Danmark anerkender menstruationssundhed som en menneskeret.

I Danmark har Folketinget oprettet et tværpolitisk netværk for SRSR, "*som arbejder for at fremme [SRSR] både nationalt og globalt*"²¹⁷. Netværket har - i modsætning til de fleste andre - ikke parlamentariske værktøjer til at stille spørgsmål til relevante ministre, hvorfor netværkets egentlige indflydelse på området for SRSR kan antages at være begrænset. Netværket har dog i anledning af den internationale menstruationshygiejnedag belyst, at piger og kvinder oplever mange vanskeligheder i forbindelse med menstruation, og at adgangen til information, uddannelse og produkter til at håndtere menstruation værdigt er helt afgørende²¹⁸. Netværket har derudover den 26. april 2023 udgivet en kronik om "*presset på seksuelle og reproduktive frihedsrettigheder i Europa*", hvori det anerkendes, at der skal iagttages foranstaltninger for at imødekomme anti-gender-bevægelser, der arbejder "*hårdnakket for at tilbagerulle kvinders*

²¹⁷ Folketinget. Folketinget Tværpolitiske netværk for seksuel og reproduktiv sundhed og rettigheder. *ft.dk*. Lokaliseret den 10. maj 2023 på <https://www.ft.dk/da/udvalg/netvaerk/srsr>

²¹⁸ Folketinget. Folketingets Tværpolitiske netværk for seksuel og reproduktiv sundhed og rettigheder (SRSR) Alm. del - Samling 2020-21, Bilag 10 - Invitation til verdens menstruationsdag d. 28 maj på Christiansborg slotstrappe. *ft.dk*. Lokaliseret den 15. maj 2023 på <https://www.ft.dk/samling/20201/almdel/SRSR/bilag/10/2394958/index.htm>

rettigheder”²¹⁹. Dette kan tale for, at Danmark er opmærksomme på vigtigheden af SRSR og dermed anser dette som en del af menstruerende personers ret til sundhed. Forhenværende generalsekretær i Sex og Samfund, Bjarne B. Christensen, har dog udtalt, at SRSR “skal være en stærk prioritet i den nye udviklingspolitiske strategi”²²⁰. Dette kan, sammenholdt med den begrænsede indflydelse fra netværket, omvendt tale for, at der i forhold til sikringen af SRSR i Danmark stadig kan gøres yderligere. Dette kunne eksempelvis være at give ovennævnte netværk parlamentariske værktøjer til mere politisk indflydelse for derigennem at sætte SRSR på dagsordenen som en del af retten til sundhed for menstruerende personer.

I Danmarks seneste rapport til Kvindekomitéen af 28. marts 2019²²¹, fremgår bl.a., at Danmark har foretaget initiativer til at sikre piger og kvinders mentale sundhed. Danmark har gjort gældende, at “the action plan on psychiatry is highly relevant for the improvement of women’s health in general”²²². I den forbindelse er det nærliggende at genkalde sig det brede sundhedsbegreb, der også omfavner mental sundhed. Kvindekomitéen har skitseret vigtige problemområder og anbefalinger for Danmark²²³. I forhold til sundhed fremhæver komitéen, at Danmark skal “ensure access for all girls and young women to sexual and reproductive health services”²²⁴. Det at komitéen har denne anbefaling viser, at Danmark ikke har gjort nok for at sikre SRSR og dermed også menstruationssundhed.

Danmark har gennemført flere årlige oplysningskampagner på sundhedsområdet, hvoraf en havde fokus på “myths regarding the female hymen membrane”²²⁵. Dette viser, at Danmark er opmærksom på, at piger og kvinders biologiske processer er noget, der kræver italesættelse. Det samme gør sig gældende i forhold til menstruation, men Danmark har ikke ført en

²¹⁹ Folketinget. Folketingets Tværpolitiske netværk for seksuel og reproduktiv sundhed og rettigheder (SRSR) Alm. del - Samling 2022-23, Bilag 6 - Artikel vedr. presset på seksuelle og reproduktive frihedsrettigheder i Europa. Lokaliseret den 15. maj 2023 på <https://www.ft.dk/samling/2022/alm-del/SRSR/bilag/6/2713691/index.htm>

²²⁰ Altinget Udvikling (07.05.2021). Debat - Sex & Samfund: Kvinders ret over egen krop kan hverken gradbøjes i Danmark eller resten af verden. *Altinget.dk*. Lokaliseret den 16. maj 2023 på <https://www.alinget.dk/udvikling/artikel/sex-samfund-kvindes-ret-over-egen-krop-kan-ikke-gradboejes-hverken-i-danmark-eller-resten-af-verden>

²²¹ Committee on the Elimination of Discrimination against Women. Ninth periodic report submitted by Denmark under article 18 of the Convention, due in 2019 (CEDAW/C/DNK/9)

²²² Ibid., præmis 164

²²³ Committee on the Elimination of Discrimination against Women of 9 March 2021: Concluding observations on the ninth periodic report of Denmark (CEDAW/C/DNK/CO/9)

²²⁴ Ibid., præmis 35 (c)

²²⁵ Committee on the Elimination of Discrimination against Women: Ninth periodic report submitted by Denmark under article 18 of the Convention, due in 2019 (CEDAW/C/DNK/9), præmis 173.

Forklæringsnote: Den kvindelige hymen er den slimhindefold, der sidder i åbningen af skeden. Se Trolle, Ditte for Patienthåndbogen (01.12.2022). Kvindelige kønsorganer. *sundhed.dk*. Lokaliseret den 11. maj 2023 på <https://www.sundhed.dk/borger/patienthaandbogen/kvindesygdomme/om-kvindesygdomme/kvindelige-koensorganer/>

kampagne om menstruationssundhed. Dette taler for, at Danmark ikke gør nok på området for SRSR. Havde man ført en oplysningskampagne om menstruation, ville det endvidere bidrage til en sikring af menstruerende persons psykiske integritet, hvilket er anerkendt som værende beskyttelsesværdigt af EMD, der som bekendt afsiger domme med bindende virkning for Danmark. Igangsættes sådanne initiativer, vil der i Danmark iagttages en opfattelse af sundhedsbegrebet og retten til sundhed, overensstemmende med den anlagt af både WHO og ICESCR, således, at menstruationssundhed vil være omfattet heraf.

2.2.1.2. Iagttager Danmark WASH-initiativer?

I Danmark kan det ikke antages, at der gælder et generelt problem, hvad angår WASH. Det fordi, at Danmark - i modsætning til eksempelvis *the Global South*²²⁶ - har adgang til rentmvand, flere tilgængelige offentlige toiletter og dermed en højere grad af sanitet. Når du bevæger dig offentligt i Danmark, er der oftest adgang til et offentligt toilet med forholdsvis gode sanitetsforhold, der således vil efterleve kravet om *acceptability*. Med andre ord opstår der ikke lignende problematikker i forhold til WASH som i andre dele af verden, hvor adgangen til sådanne faciliteter er begrænset og derfor kan udgøre en udfordring for menstruerende personer. Man bør dog være opmærksom på, at det ikke er givet, at alle offentlige toiletter i Danmark har gode sanitetsforhold. Eksempelvis er tilstanden på toiletterne på Københavns Hovedbanegård ofte urene. Man har i Danmark forsøgt at imødekomme sådanne udfordringer ved at indføre betalingsordninger for adgangen til toiletter. Dette kan imidlertid være en udfordring for eksempelvis hjemløse, der ikke nødvendigvis har midlerne til at betale sig adgang. De kan med andre ord være afskåret fra WASH-faciliteter, hvilket kan udgøre en barriere for opnåelsen af deres ret til sundhed, ligesom det giver anledning til at overveje intersektionel diskrimination. Ved intersektionel diskrimination forstås forskelsbehandling som finder sted på baggrund af flere grunde, idet uretfærdighed “*operates at the intersection of gender, race, class, ability, gender identity, and other personal identities*”²²⁷.

I forhold til generelle WASH-initiativer må det antages, at Danmark efterlever forpligtelserne hertil. Tilfældet kan dog være anderledes, hvad angår krav om iagttagelse af sådanne initiativer på specifikke områder, eksempelvis på arbejds- og uddannelsesområdet.

²²⁶ Forklaringsnote: En terminologi, der typisk anvendes om lande i regionerne Latin Amerika, Afrika, Asien og Oceanien

²²⁷ Crawford, B J., Johnson, M E., Karin, M L., Strausfeld, L. & Waldman, E G.. (2020). *The Ground on Which We All Stand: A Conversation About Menstrual Equity Law and Activism*. Michigan Journal of Gender & Law, 2022(26 (2)), (s. 341-388). <https://doi.org/10.36641/mjgl.26.2.plight>, s. 358

2.2.1.3. Efterlever Danmark pligten til at sikre en diskriminationsretlig beskyttelse på baggrund af menstruation?

I Danmark findes en række love, der omhandler ligestilling og ikke-forskelsbehandling. Forskelsbehandlingsloven (herefter: FBL)²²⁸ og ligebehandlingsloven (herefter: LBL)²²⁹ giver menstruerende personer en beskyttelse mod kønsdiskrimination på arbejdsmarkedet. LSL præsenterer som nævnt et generelt forbud mod forskelsbehandling på grund af køn. I denne og øvrige love, oplistes imidlertid ikke - som tilfældet er det med EMRK - andre diskriminationsgrunde end køn. Dette indebærer, at kønsrelateret diskrimination i forhold til sundhed ikke er selvstændigt anerkendt som en diskriminationsgrund i national ret.

National praksis viser dog, at kvinder er beskyttet mod forskelsbehandling på grund af graviditet. I en sag har Ligebehandlingsnævnet fundet, at det er i strid med LBL at forskelsbehandle kvinder på baggrund af deres graviditet²³⁰. I sagen havde et forsikringselskab givet afslag på dækning af udgifter til en fysioterapeut med henvisning til, at *“behandlingsbehovet havde relation til graviditet”*. Dette taler for, at nationale retsmyndigheder er opmærksomme på kønsrelateret diskrimination i forhold til sundhed og anerkender dette. Kendelsen viser, at diskrimination på baggrund af graviditet falder under beskyttelsen af kønsdiskrimination. Der kan således argumenteres for, at der i national ret kan antages at være en beskyttelse af diskrimination på baggrund af menstruation, idet både graviditet og menstruation udgør en del af SRSR. Skulle en dansk retsmyndighed behandle en sag om potentiel diskrimination på baggrund af menstruation, kunne denne analogi anvendes til at statuere en diskriminationsretlig beskyttelse af den menstruerende. Dette taler for, at menstruerende er diskriminationsretligt beskyttet - om Danmark iagttager pligten til at sikre dette, vil kun blive klart, såfremt man reelt set behandler sager om diskrimination på baggrund af menstruation.

Sundhedsstyrelsen er opmærksomme på SRSR, og har på deres guide for dette område italesat at nogle grupper er særligt sårbare. Det er dog bemærkelsesværdigt, at kvinder ikke nævnes i den sammenhæng²³¹. Dette er i modstrid med det af EMD staturerede, der netop har anset

²²⁸ Bekendtgørelse af lov om forbud mod forskelsbehandling på arbejdsmarkedet m.v. (LBK nr 1001 af 24/08/2017)

²²⁹ Bekendtgørelse af lov om ligebehandling af mænd og kvinder med hensyn til beskæftigelse m.v. (LBK nr 645 af 08/06/2011)

²³⁰ KEN nr. 9862 af 29/06/2022 fra Ligebehandlingsnævnet. Se <https://www.karnovgroup.dk/>

²³¹ Sundhedsstyrelsen (15.10.2019). Særligt sårbare grupper: seksualitet. *sst.dk*. Lokaliseret den 11. maj 2023 på <https://www.sst.dk/da/viden/Seksualitet-og-koen/Seksuel-sundhed/Seksualitet-i-et-livsperspektiv/Saerligt-saarbare-grupper>

kvinder som en særligt sårbar gruppe. Med udgangspunkt i ovenstående kan man argumentere både for og imod, at Danmark sikrer en diskriminationsretlig beskyttelse på baggrund af menstruation.

2.2.1.4. Efterlever Danmark kravet om kvalitet hos sundhedsfagligt personale?

Det bør overvejes, om sundhedsfagligt personale i Danmark efterlever gældende kvalitetskrav. Kvalitetsbegrebet i det danske sundhedsvæsen er flerdimensionelt og omfatter både “*den sundhedsfaglige, interpersonelle og organisatoriske kvalitet*”²³². Både den sundhedsfaglige og interpersonelle kvalitet synes italesat i Det Nationale Kvalitetsprogram, der har til formål at “*understøtte en udvikling i sundhedsvæsenet, hvor der leveres bedre kvalitet i behandlingen*”²³³. Dette skal bl.a. sikres gennem lærings- og kvalitetsteams, en systematisk inddragelse af patienter og gennem undersøgelser af den patientoplevede kvalitet. Dette viser, at Danmark har fokus på kvalitetskravet og aktivt anvender dette i sundhedsvæsenets udvikling. Lovgivningsmæssigt sikrer Danmark således kvalitet i sundhedsbehandling, hvorfor menstruerende personer har de nødvendige forudsætninger for at opnå deres ret til sundhed i denne henseende.

I forlængelse af ovenstående kan nævnes, at de fem regioner i Danmark foretager månedlige undersøgelser af patienters oplevelser i mødet med det danske sundhedsvæsen. Regionerne udgiver en årlig status i den Landsdækkende Undersøgelse af Patientoplevelser med henblik på at levere empiri til yderligere kvalitetsforbedring²³⁴. Dette kan understøtte, at der sikres kvalitet i det danske sundhedsvæsen. Imidlertid fremgik af den seneste årsrapport fra 2022, at de 377.478 adspurgte tilsammen tildelte udsagnet; “*Jeg får de informationer, jeg har behov for*”, en score på 4,16 på en skala fra 1-5²³⁵. Dette kan synes relativt højt, men taget de mange adspurgte i betragtning og det, at størstedelen af de andre nøglespørgsmål i undersøgelsen fik en højere score, kan man gøre sig overvejelser om, hvorfor scoren ikke er højere. Dette kunne skyldes en mangel på kvalitet hos sundhedsfagligt personale. Dette fordi, at der ikke er

²³² Jacobsen, Walther Kim & Larsen í Djónastovu, Esta. (2016). *Kvalitetsudvikling og dokumentation i sundhedsvæsenet*. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, s. 54

²³³ Sundhedsministeriet, KL & Danske Regioner. (2021). *Nationale mål for sundhedsvæsenet* (1. udg.). ISBN: 978-87-7601-409-4, s. 4

²³⁴ Region Hovedstaden, Center for Patientinddragelse (CPI). Hvad er LUP? *regionh.dk*. Lokaliseret den 12. maj 2023 på <https://www.regionh.dk/patientinddragelse/LUP/Om-lup/Sider/hvad-er-lup.aspx>

²³⁵ Center for Patientinddragelse (CPI) (2022): LUP Somatik 2022 - Resultaterne kort. *regionh.dk*. Lokaliseret den 12. maj 2023 på https://www.regionh.dk/patientinddragelse/LUP/aktuel-undersogelse/Documents/LUP%20Somatik%202022_onepager.pdf

grundlag for at videregive fyldestgørende information som sundhedsfagligt personale, hvis ikke der i sundhedsvæsenet er den nødvendige kvalitet til at kunne videreformidle dette. At sundhedsfagligt personale i Danmark ikke er i stand til at leve op til gældende kvalitetskrav, kan yderligere understøttes af, at Danmark i en større undersøgelse er blevet målt til at have det dårligste sundhedsvæsen i Norden og som det eneste nordiske land, “*der ikke holder sig til verdenstoppen*”²³⁶. Undersøgelsen tog udgangspunkt i målinger på kvalitet i sundhedssystemer²³⁷. Paradoksalt er, at Danmark kan antages at underpræstere i forhold til eget potentiale²³⁸, især med tanke på regeringens seneste milliardudspil på sundhedsområdet²³⁹, der må antages at give forudsætninger for at styrke kvaliteten hos sundhedsfagligt personale. Ovenstående taler imod, at menstruerende personer har de nødvendige forudsætninger for at opnå deres ret til sundhed, da der kan antages at være mangel på kvalitet hos det sundhedsfaglige personale.

2.2.2. Delkonklusion

På baggrund af det vurderede kan det konkluderes, at der kan opstilles argumenter både for og imod, at SRSR anses som en del af retten til sundhed i Danmark. Det samme gælder i forhold til Danmarks iagttagelse af WASH-initiativer. Hvad angår WASH, kan det antages, at Danmark overordnet set lever op til gældende forpligtelser, men at der i specifikke sfærer kan opstå problemer i dette henseende. Danmark yder i nogen grad en diskriminationsretlig beskyttelse på baggrund af menstruation, men kønsrelateret diskrimination i forhold til sundhed er ikke direkte indskrevet som en beskyttelse i dansk ret. Hvad angår kvalitet hos dansk sundhedspersonale, kan det lægges til grund, at der på den ene side er et nationalt fokus på kvalitet og et ønske om at levere det, men at Danmark på den anden side er lavt kvalitetsmæssigt rangeret i forhold til andre nordiske lande. Uagtet, om man antager, at Danmark i de forskellige henseender efterlever sine forpligtelser eller ej, kan man argumentere for, at der kan iagttages yderligere tiltag - også med henblik en bredere anerkendelse af menstruationssundhed som en menneskeret. Eventuelle tiltag vil være genstand for en vurdering under kapitel 5.

²³⁶ Videnskab.dk. (19.05.2017). Kæmpestudie: Danmark har verdens 24.-bedste sundhedsvæsen. *videnskab.dk*. Lokaliseret den 15. maj 2023 på <https://videnskab.dk/kultur-samfund/kaempestudie-danmark-har-verdens-24-bedste-sundhedsvaesen/>

²³⁷ Forklaringsnote: Man skal være opmærksom på, at undersøgelsen er lavet med udgangspunkt i antal dødsfald indenfor 32 sygdomme, og at kvaliteten i sundhedsvæsenet kan måles på andre måder.

²³⁸ Videnskab.dk. (19.05.2017). Kæmpestudie: Danmark har verdens 24.-bedste sundhedsvæsen. *videnskab.dk*. Lokaliseret den 15. maj 2023 på <https://videnskab.dk/kultur-samfund/kaempestudie-danmark-har-verdens-24-bedste-sundhedsvaesen/>

²³⁹ Indenrigs- og Sundhedsministeriet (2023). *Faktaark - Ny sundhedspakke*. Lokaliseret den 23. maj 2023 på <https://www.regeringen.dk/nyheder/2023/ny-kraeftplan-v-paa-vej-som-del-af-sundhedspakke-paa-5-mia-kr/>

Kapitel 3 - Arbejde og menstruation

Arbejdsmarkedet udgør et vigtigt omdrejningspunkt i arbejdstageres liv, da man gennem flere livsstadier vil bruge en stor del af sin tid på arbejdsmarkedet. Tilrettelæggelsen af arbejdsvilkår og arbejdsmiljø har derfor en væsentlig betydning for arbejdstagere. Elementer, der kan påvirke en arbejdstagers trivsel, er muligheden for at *“participate in the decisions that affect their lives and equality of opportunity”*²⁴⁰. Som nævnt udgør menstruation en naturlig og integreret del af menstruerende personers hverdag. Menstruation vil følgelig også finde sted på arbejdsmarkedet.

Menstruerende personer har behov, som kan være vanskelige at få opfyldt på arbejdsmarkedet. Her kan der være særlige retningslinjer, som en arbejdstager skal følge. Som eksempel kan nævnes skemalagte tidspunkter for toiletbesøg. Sådanne kan udgøre en barriere for, at menstruerende personer har mulighed for at håndtere deres menstruation på en hensigtsmæssig og værdig måde. Det er eksempelvis tilfældet, hvis en sygeplejerske på grund af skemalagte ordninger og/eller grundet travlhed ikke har mulighed for at komme på toilettet. Hertil kommer, at der kan være udfordringer forbundet med adgangen til WASH på nogle arbejdspladser. Dette gælder eksempelvis arbejde, der udføres på skiftende arbejdssteder, såsom byggeprojekter. Såfremt der ikke foreligger rene og sikre hygiejniske forhold for den menstruerende på arbejdsmarkedet, kan menstruerende risikere ikke at have mulighed for at efterleve retten til sundhed. Endvidere kan menstruerende opleve fysiske gener. Undersøgelser viser, at menstruationsgener kan være forbundet med *“reduced quality of life, negative employment outcomes, and symptoms, such as fatigue, which pose challenges to workplace engagement”*²⁴¹. Disse forhold er bekymrende, idet de kan medføre, at menstruerende kvinder ikke kan deltage på arbejdsmarkedet på samme måde som mænd. Dette skaber ligestillingsmæssige udfordringer.

Endeligt kan manglende italesættelse af menstruation udgøre en risiko for menstruerende personers rettigheder. Menstruerendes behov for *“a supportive environment where they can*

²⁴⁰ International Labour Office. (2016). *WASH@Work - a Self-Training Handbook*. ILO. ISBN: 9789221285243, s. 4

²⁴¹ Sang, K., Remnant, J., Calvard, T. & Myhill, K. (2021). *Blood Work: Managing Menstruation, Menopause and Gynaecological Health Conditions in the Workplace*. *Int J Environ Res Public Health*, 2021(18(4):1951). <https://doi.org/10.3390/ijerph18041951>, a. 2

*manage menstruation without embarrassment or stigma*²⁴² kan blive stærkt udfordret i arbejdsmæssige sammenhænge. Dette kan have en negativ indvirkning på menstruerende personers ret til sundhed og ikke-diskrimination. Modviljen til at italesætte menstruation på arbejdsmarkedet udgør en *“obstacle to full workplace equality”*²⁴³.

På baggrund af disse identificerede problemstillinger vil vi undersøge, hvordan menstruerende personer er menneske- og diskriminationsretligt beskyttet på arbejdsmarkedet. Det vil være særligt relevant at undersøge (i) retten til sundhed, (ii) retten til ikke-diskrimination og (iii) retten til deltagelse. I forlængelse af undersøgelserne heraf, vil vi iagttage en vurdering, der belyser, om Danmark kan antages at efterleve de retlige pligter i denne henseende eller om der bør foretages yderligere tiltag også for at opnå en bredere anerkendelse af menstruationssundhed som en menneskeret.

3.1. Beskyttelsen af menstruerende personer ud fra et menneske- og diskriminationsretligt perspektiv på arbejdsmarkedet

3.1.1. Retten til sundhed på arbejdsmarkedet

Retten til sundhed er som bekendt betydningsfuld for alle individer, og af stor betydning for den enkeltes velvære. Retten til sundhed er væsentlig i alle de sfærer, som menstruerende personer befinder sig i. For menstruerende personer er de mest relevante aspekter af retten til sundhed på arbejdsmarkedet (i) arbejdsforhold og (ii) WASH-initiativer. Det i forvejen behandlede om retten til sundhed for menstruerende personer gælder selvsagt også på arbejdsmarkedet. Vi vil gennem vores undersøgelse anvende en eksemplarisk tilgang og løbende inddrage illustrative eksempler på, hvordan menstruerende personer er menneske- og diskriminationsretligt beskyttet på arbejdsmarkedet.

²⁴² The World Bank. (12.05.2022). Menstrual Health and Hygiene. *worldbank.org*. Lokaliseret den 13. april 2023 på <https://www.worldbank.org/en/topic/water/brief/menstrual-health-and-hygiene>

²⁴³ Crawford, B J., Johnson, M E., Karin, M L., Strausfeld, L. & Waldman, E G.. (2020). *The Ground on Which We All Stand: A Conversation About Menstrual Equity Law and Activism*. Michigan Journal of Gender & Law, 2022(26 (2)), (s. 341-388). <https://doi.org/10.36641/mjgl.26.2.plight>, s. 355

3.1.1.1. Arbejdsforhold

3.1.1.1.1. *Internationalt*

Arbejdsforhold har en stor betydning for menstruerende personers mulighed for at kunne opnå menstruationssundhed i forbindelse med arbejde. Arbejdsforhold er en betegnelse for de vilkår, der gælder for en arbejdstager på arbejdsmarkedet. Disse vilkår kan have forskellig karakter, og omfatter bl.a. arbejdsmiljø og arbejdstid.

ICESCR artikel 7 beskytter *“the right of everyone to the enjoyment of just and favourable conditions of work”*. Bestemmelsen henviser til *“everyone”*, hvilket indikerer, at bestemmelsen gælder for alle uanset køn. Bestemmelsen opstiller en ikke-udtømmende liste over grundlæggende elementer, der skal sikre retfærdige og gunstige arbejdsforhold. Et af disse elementer er *“safe and healthy working conditions”*, jf. bestemmelsens litra b. For menstruerende personer må sunde arbejdsforhold indebære, at der er adgang til faciliteter, der er nødvendige for at varetage menstruation på en hensigtsmæssig måde. Som fortolkningsbidrag til ICESCR artikel 7 har ICESCR-Komiteén udstedt General Comment nr. 23²⁴⁴. Det følger bl.a. heraf, at der i forhold til sikre og sunde arbejdsforhold bør tages hensyn til *“specific risks to the safety and health of female workers in the event of pregnancy (...) without any form of discrimination against these workers”*²⁴⁵.

I denne General Comment oplistes endvidere specifikke grupper af arbejdstagere, som er særligt udsatte. Kvindelige arbejdstagere udgør en sådan gruppe, og det anføres i relation hertil, at *“intersectional discrimination and the absence of a life-cycle approach regarding the needs of women lead to accumulated disadvantages that have a negative impact on the right to just and favourable conditions of work and other rights”*²⁴⁶. I den forbindelse henvises til forståelsen af intersektionel diskrimination som nævnt afsnit i 2.2.1.2. Eksempelvis kan en kvinde, der oplever diskrimination på baggrund af menstruation, samtidig opleve diskrimination som følge af, at hun tilhører en særlig etnisk minoritet i samfundet. Intersektionel diskrimination kan have en negativ indvirkning på menstruerende personers realisering af retten til sundhed, hvis ikke man inddrager betragtninger herom i

²⁴⁴ Committee on Economic, Social and Cultural Rights: General comment No. 23 (2016) on the right to just and favourable conditions of work (article 7 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)

²⁴⁵ Ibid., præmis 26

²⁴⁶ Ibid., præmis 47

tilrettelæggelsen af arbejdsforhold. I tilrettelæggelsen heraf er det også væsentligt, at der iagttages et *life-cycle approach*²⁴⁷ i forhold til kvinders behov. Manglende iagttagelse kan medføre, at menstruerende personers ret til retfærdige og gunstige arbejdsforhold ikke iagttages.

I CEDAW findes også en regulering af arbejdsforhold, som kan være bidragende til at klarlægge, hvordan menstruerende personers ret til sundhed er beskyttet på arbejdsmarkedet. Ifølge CEDAW artikel 11, skal de deltagende stater sikre “*the right to protection of health and to safety in working conditions, including the safeguarding of the function of reproduction*”, jf. artikel 11, stk. 1, litra f. Som en integreret del af SRSR omfatter retten til beskyttelse af sundhed og sikkerhed på arbejdsmarkedet også menstruationssundhed. Dette indebærer, at arbejdsforholdene skal imødekomme menstruerende personers behov i relation til varetagelsen af deres menstruation.

3.1.1.1.2. Regionalt

I EU-regi findes retten til retfærdige og rimelige arbejdsforhold i EUC artikel 31, stk. 1. Bestemmelsen giver alle arbejdstagere ret til “*working conditions which respect his or her health, safety and dignity*”. Hvad der skal forstås ved sunde, sikre og værdige arbejdsforhold er ikke nærmere defineret i EUC. EUD har imidlertid i sagen, *United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Council of the European Union*²⁴⁸ slået fast, at begreberne skal forstås som “*embracing all factors, physical or otherwise, capable of affecting the health and safety of the worker in his working environment, including in particular certain aspects of the organization of working time*”²⁴⁹. I samme præmis henviste EUD til WHO’s definition af sundhedsbegrebet. Som anført ovenfor i afsnit 2.1.2. er menstruationssundhed en del af sundhedsbegrebet, hvorfor det må lægges til grund, at EU-retten bør medføre, at der også i EU-regi skal iagttages foranstaltninger, der giver menstruerende personers sunde arbejdsforhold på arbejdsmarkedet.

²⁴⁷ Forklaringsnote: *Life-cycle approach* anvendes som betegnelse for den tilgang, hvor man tager højde for menstruerende personer i alle deres livsstadier

²⁴⁸ *United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Council of the European Union* (C-84/94) af 12. november 1996. Se: <https://eur-lex.europa.eu>

²⁴⁹ *Ibid.*, præmis 15

Ifølge EUC artikel 31, stk. 2, har alle arbejdstagere “*the right to limitation of maximum working hours, to daily and weekly rest periods and to an annual period of paid leave*”. Denne formulering er baseret på Direktiv 93/104/EØF, som nu er erstattet af Direktiv 2003/88/EF²⁵⁰. Kommissionen har udstedt en fortolkningsmeddelelse til sidstnævnte vedrørende tilrettelæggelse af arbejdstiden²⁵¹. Ifølge denne er direktivet “*one of the cornerstones of Europe's social dimension*”²⁵². For menstruerende personer kan det være hensigtsmæssigt, såfremt der er fleksibilitet på arbejdsmarkedet i forhold til arbejdstid og -sted. Hvis menstruerende personer eksempelvis oplever mange menstruationssmerter, kan det være ønskværdigt at arbejde hjemmefra. Flexibilitet på arbejdsmarkedet vil i høj grad være med til at tage hånd om nogle af de udfordringer, som menstruerende personer står over for på arbejdsmarkedet. Elementerne i EUC artikel 31, stk. 2, sætter således fokus på vigtige arbejdsforhold, som har stor betydning for menstruerende personer.

Ifølge fortolkningsmeddelelsen er det kendetegnende for nutidens arbejdstagere, at de netop søger “*autonomy, more flexible working lives as well as wellbeing in the workplace*”²⁵³. Covid-19-pandemien har ændret vores måde at arbejde på i flere henseende, og vist, at der ikke kun er én måde at arbejde på. Dette viser sig eksempelvis ved, at teknologi er blevet en integreret del af mange arbejdspladser, hvilket gør det muligt at arbejde hjemmefra. Denne mulighed skaber for mange en større balance mellem arbejdsliv og privatliv, hvor der er plads til at varetage individuelle behov²⁵⁴. Dette er et illustrativt eksempel på, at der for mange virksomheder er de nødvendige redskaber til at tilgodese fleksibilitet for arbejdstagere, hvilket kan være med til at skabe bedre forhold for menstruerende personer på arbejdsmarkedet.

I forlængelse af ovenstående har Det Europæiske Arbejdsmiljøagentur slået fast, at der skal iagttages en kønsfølsom tilgang til arbejdsmiljøet, hvilket indebærer, at kvindelige arbejdstager

²⁵⁰ Forklaringsnote: Direktiver omhandlende visse aspekter i forbindelse med tilrettelæggelse af arbejdstiden

²⁵¹ European Commission: Interpretative Communication on Directive 2003/88/EC of the European Parliament and of the Council concerning certain aspects of the organisation of working time (2017/C 165/01)

²⁵² Ibid., I. INTRODUCTION

²⁵³ Ibid., A

²⁵⁴ Den Europæiske Arbejdsmarkedsmyndighed, Generaldirektoratet for Beskæftigelse, Sociale Anliggender, Arbejdsmarkedsforhold og Inklusion (18.06.2020). Fire områder, hvor Covid-19 har ændret vores arbejdsmåde. *Europa-Kommissionen*. Lokaliseret den 14. april 2023 på https://eures.ec.europa.eu/four-ways-covid-19-has-changed-way-work-2020-06-18_da

skal anerkendes og tages hensyn til. Det betyder bl.a., at en arbejdsgiver kan *“tilbyde fleksible arbejdstager”* og *“inddrage kvinder i beslutningstagen på arbejdsmiljøområdet”*²⁵⁵.

3.1.1.1.3. Nationalt

Hvad angår arbejdsforhold er det nationalt relevant at forholde sig til Arbejdsmiljøloven (herefter: AML)²⁵⁶. Det følger af lovens § 1, nr. 2, at loven tilstræber at skabe *“et sikkert og sundt fysisk og psykisk arbejdsmiljø, der til enhver tid er i overensstemmelse med den tekniske og sociale udvikling i samfundet”*. Bestemmelsen blev indført med Arbejdsmiljøloven i 1975, og det følger af lovforslaget, at et sikkert og sundt arbejdsmiljø bl.a. indebærer (i) beskyttelse mod påvirkninger, der kan forringe sundheden og (ii) det psykiske arbejdsmiljø på arbejdsmarkedet²⁵⁷. Hvad angår sidstnævnte er det relevant at forholde sig til arbejdstagers forhold til kolleger og overordnede, herunder, om der forekommer mobning eller seksuel chikane. Dertil følger af lovens § 5, at en arbejdsplads' sikkerhed og sundhed varetages gennem samarbejde mellem arbejdsgiver, arbejdsleder og de øvrige ansatte. Den menstruerende arbejdstager bør inddrages i denne proces, hvilket vil være genstand for behandling under afsnit 3.1.3.

Udover Arbejdsmiljøloven er der også i Bekendtgørelse om Arbejdets Udførelse²⁵⁸ hjemlet bestemmelser om arbejdsforhold, der kan bidrage til en belysning af, at der nationalt gælder krav til at sikre sundhed på arbejdsmarkedet. Sådanne krav udgør med andre ord en beskyttelse af menstruerende personer. Ifølge bekendtgørelsens § 4, stk. 1, skal arbejdet *“i alle led planlægges og tilrettelægges således, at det kan udføres sikkerheds- og sundhedsmæssigt fuldt forsvarligt”*. Efter § 7, stk. 1, skal det sikres ud fra en vurdering af både fysiske og psykiske forhold i arbejdsmiljøet, *“som på kort eller lang sigt kan have indvirkning på den fysiske eller psykiske sundhed”*.

²⁵⁵ Det Europæiske Arbejdsmiljøagentur. Kvinder og sikkerhed og sundhed på arbejdspladsen. *osha.europa.eu*. Lokaliseret den 14. april på <https://osha.europa.eu/da/themes/women-and-health-work>

²⁵⁶ Bekendtgørelse af lov om arbejdsmiljø (LBK nr 2062 af 16/11/2021)

²⁵⁷ Forslag til Lov om arbejdsmiljø (Folketingsåret 1975-76), fremsat den 8. oktober 1975 af daværende arbejdsminister, Folketingsåret 1975-79 Tillæg A (5), s. 100

²⁵⁸ Bekendtgørelse om Arbejdets Udførelse (BEK nr 1234 af 29/10/2018)

3.1.1.2. WASH-initiativer på arbejdsmarkedet

Som indledningsvis nævnt, er WASH-initiativer også et væsentligt element i sikringen af retten til sundhed for menstruerende personer på arbejdsmarkedet. Den tidligere behandlede ICESCR artikel 12 om retten til sundhed omfatter også sundhed på arbejdsmarkedet. Det følger af bestemmelsen, at stater skal sikre “*all aspects of environmental and industrial hygiene*”. Dette indebærer blandt andet “*access to safe and potable water and adequate sanitation*”²⁵⁹. I den forbindelse genkaldes, at det under afsnit 2.1.3. er slået fast, at menstruerende personer har rettigheder i forhold til WASH.

Den Internationale Arbejdsorganisation (herefter: ILO) bidrager til en forståelse af retten til sundhed på arbejdsmarkedet. Organet består af 187 medlemsstater, inklusiv Danmark, og bringer regeringer, arbejdsgivere og arbejdstagere sammen “*to set labour standards, develop policies and devise programmes promoting decent work for all women and men*”²⁶⁰. ILO har udgivet håndbogen *WASH@Work*, der omhandler retten til WASH på arbejdsmarkedet. Det fremgår indledningsvist af håndbogen, at retten til WASH er “*fundamental to the realization of the right to health and well-being, including the right to healthy occupational and environmental conditions*”²⁶¹. Håndbogen indeholder et selvstændigt afsnit om MHM. Det fremgår heraf, at menstruerende personer står over for mangeartede udfordringer, når de menstruerer i arbejdstiden. Som eksempler nævnes “*inadequate and/or unhygienic toilet facilities*” og “*lack of access to appropriate sanitary materials*”²⁶². I håndbogen opstilles forslag til skridt, der kan tages på arbejdsmarkedet for at fremme MHM²⁶³. Dette relaterer sig til (i) *toilets*, (ii) *washing facilities* og (iii) *workplace organisation*²⁶⁴. Dette indebærer i forhold til toiletter, at sådanne skal være sikkert placeret og private. At gøre brug af menstruationsprodukter er et meget privat anliggende. Hvis der ikke er mulighed for at låse en toilettdør, kan det medføre, at menstruerende personer helt undlader at håndtere deres menstruation i arbejdstiden. Dette kan være både nedværdigende og sundhedsskadeligt. På den måde kommer både retten til privatliv og retten til sundhed under pres.

²⁵⁹ Committee on Economic, Social and Cultural Rights: General Comment No. 14: The Right to the Highest Attainable Standard of Health (Art. 12), præmis 11

²⁶⁰ International Labour Organization. About the ILO. *ilo.org*. Lokaliseret den 14. april 2023 på <https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/lang--en/index.htm>

²⁶¹ International Labour Office. (2016). *WASH@Work - a Self-Training Handbook*. ILO. ISBN: 9789221285243, preface

²⁶² *Ibid.*, s. 107

²⁶³ Forklaringsnote: Som anført i afsnit 1.1.1. er MHM en forkortelse for Menstrual Hygiene Management

²⁶⁴ International Labour Office. (2016). *WASH@Work - a Self-Training Handbook*. ILO. ISBN: 9789221285243, s. 107-108

I forhold til *workplace organization* fremhæver ILO, at arbejdsgivere skal “*include men in awareness raising, particularly male managers and supervisors, in order to increase understanding of MHM, such as increased time for using sanitary facilities*”²⁶⁵. At inddrage mænd i samtalen om menstruation er helt essentielt for at skabe et mere imødekommende miljø for menstruerende personer. I forhold til denne håndbog er det værd at bemærke, at fokus udelukkende er på MHM. Som tidligere nævnt er der et behov for en bredere forståelse af menstruationssundhed. Håndbogen har imidlertid bidraget til en forståelse af indholdet af WASH, som er et væsentligt aspekt af menstruerende personers ret til sundhed på arbejdsmarkedet. På baggrund af ovenstående kan det anføres, at kravene til varetagelsen af MHM på arbejdsmarkedet bidrager til den menneskeretlige beskyttelse af menstruerende personer.

3.1.2. Diskrimination og lighed på arbejdsmarkedet

På arbejdsmarkedet er menstruerende kvinder blevet “*harassed, penalized and/or fired for heavy bleeding, leaking, being bed-ridden with pain, and for being late to work because they had an unexpected menstrual flow*”²⁶⁶. Dette udfordrer menstruerende personers ret til ikke-diskrimination og lighed på arbejdsmarkedet. Den juridiske tavshed på området for menstruation kan endvidere skabe grobund for forskelsbehandling. Denne forskelsbehandling er problematisk og udgør en faktor, der underminerer kønsligestilling.

De fleste danske regler vedrørende ligestilling og diskrimination på arbejdsmarkedet har deres oprindelse i EU-retten. I EU-regi er der stort fokus på at sikre ikke-diskrimination og lighed mellem kønnene. Dette kommer bl.a. til udtryk i Europa-Kommissionens meddelelse af 5. marts 2020²⁶⁷. Heraf følger blandt andet, at til trods for, at kvinders beskæftigelsesfrekvens i EU i dag er højere end nogensinde før, er der fortsat mange kvinder der oplever “*barriers to joining and remaining in the labour market*”²⁶⁸. Selve forbuddet mod kønsdiskrimination blev ved sag *Defrenne III*²⁶⁹ anerkendt som et retsprincip i EU-retten. Sagen omhandlede

²⁶⁵ International Labour Office. (2016). *WASH@Work - a Self-Training Handbook*. ILO. ISBN: 9789221285243, s. 108

²⁶⁶ Johnson, Margaret E. (2019). *Menstrual Justice* (Vol. 53, No. 1). UC Davis Law Review, s. 5

²⁶⁷ European Commission: Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: A Union of Equality: Gender Equality Strategy 2020-2025 (COM(2020) 152 final)

²⁶⁸ Ibid., 2. pkt.

²⁶⁹ *Gabrielle Defrenne v. Société anonyme belge de navigation aérienne Sabena Defrenne III* (149/77) af 15. juni 1978, præmis 27. Se: <https://eur-lex.europa.eu>

kønsdiskriminerende afskedigelse og EUD fastslog, at “*there can be no doubt that the elimination of discrimination based on sex forms part of (...) fundamental rights*”²⁷⁰.

3.1.2.1. Diskrimination i en national kontekst

I Danmark har vi et Ligestillingsudvalg²⁷¹, der i en perspektiv- og handleplan for ligestilling i 2023 har fremhævet, at der er behov for fortsat at arbejde for, at kvinder og mænd har reelt lige muligheder for at være en del af og udfolde sig på arbejdsmarkedet²⁷². De væsentligste ligestillingslove på arbejdsmarkedet er FBL, Ligelønsloven²⁷³ og LBL. De to sidstnævnte indeholder forbud mod diskrimination på grund af køn. I dansk ligestillingsret er diskriminationsbegrebet EU-retligt, og kan omfatte følgende fem varianter; (i) direkte diskrimination, (ii) indirekte diskrimination, (iii) chikane, (iv) seksuel chikane samt (v) instruks om at diskriminere²⁷⁴. I forhold til nærværende afhandlingen er særligt ligebehandlingsloven, der er *lex specialis* til ligestillingsloven, af interesse. Ligebehandling indebærer, at der ikke findes forskelsbehandling sted på baggrund af køn, jf. LBL § 1. Dette forbud omfatter både forbud mod direkte og indirekte forskelsbehandling.

Direkte diskrimination foreligger herefter, når en person på grund af køn behandles ringere, end en anden bliver, er blevet eller ville blive behandlet i den tilsvarende situation, jf. LBL § 1, stk. 2²⁷⁵. Interessant ved denne formulering er, at hypotetiske sammenligningspersoner er tilstrækkeligt, jf. bestemmelsens formuleringen “*ville blive*”. Dette er interessant, idet der således ikke stilles krav om, at der foreligger en sammenligning mellem den diskriminerende arbejdstager og en anden person. Dette står i modsætning til det tidligere behandlede i forhold til kravet om sammenlignelighed i EMRK artikel 14. I sagen U 1983/2063 S²⁷⁶ var der ingen sammenligningsperson, idet der kun var kvinder, men SØ- og Handelsretten fandt alligevel, at der forelå forskelsbehandling i strid med LBL.

²⁷⁰ *Gabrielle Defrenne v. Société anonyme belge de navigation aérienne Sabena* Defrenne III (149/77) af 15. juni 1978, præmis 27. Se: <https://eur-lex.europa.eu>

²⁷¹ Folketinget. Ligestillingsudvalgets arbejde. *ft.dk*. Lokaliseret den 15. april 2023 på <https://www.ft.dk/da/udvalg/udvalgene/liu/arbejde>

²⁷² Ligestillingsudvalget. (2023). *Redegørelse/perspektiv- og handleplan for ligestilling 2023* (2. samling, LIU Alm.del - Bilag 24). Kailow A/S. ISBN 978-87-94449-00-7, s. 7

²⁷³ Bekendtgørelse af lov om lige løn til mænd og kvinder (LBK nr 156 af 22/02/2019)

²⁷⁴ Se f.eks. det etniske ligebehandlingsdirektiv (2000/43/EF), beskæftigelsesdirektivet (2000/78/EF), det ændrede ligebehandlingsdirektiv (2002/73/EF) og det omarbejdede direktiv om lige muligheder for og ligebehandling af kvinder og mænd (2006/54/EF)

²⁷⁵ Denne definition af forskelsbehandling gennemfører art. 2, stk. 1, litra a, i Europa-Parlamentet og Rådets direktiv 2006/54 om om gennemførelse af princippet om lige muligheder for og ligebehandling af mænd og kvinder i forbindelse med beskæftigelse og erhverv

²⁷⁶ U 1983/2063 S. Se <https://www.karnovgroup.dk/>

Ifølge LBL § 1, stk. 3, foreligger indirekte diskrimination, “*når en bestemmelse, et kriterium eller en praksis, (...) vil stille personer af det ene køn ringere end personer af det andet køn, medmindre den pågældende bestemmelse, betingelse eller praksis er objektivt begrundet i et sagligt formål, og midlerne til at opfylde det er hensigtsmæssige og nødvendige*”. I sagen U 2014.106/2 H²⁷⁷ gjorde en kvindelig arbejdstager gældende, at hun var blevet opsagt fordi hendes arbejdsgiver anså hende for mindre fleksibel end hendes kollegaer. Højesteret fastslog i denne forbindelse, at “*fleksibilitet i henseende til arbejdstid må anses for et i sig selv kønsneutralt kriterium*”. Dette indebærer, at der ikke foreligger direkte diskrimination. Såfremt en benyttelse af kriteriet har en “*kønsskæv effekt, kan der foreligge indirekte forskelsbehandling*”²⁷⁸. Diskrimination på baggrund af menstruation kan både tage form som indirekte og direkte diskrimination. Samlet kan siges, at menstruerende personer har en diskriminationsretlig beskyttelse på arbejdsmarkedet.

3.1.2.2. Udenlandsk retspraksis i forhold til diskrimination af menstruerende personer på arbejdsmarkedet

Der findes ikke national retspraksis vedrørende diskrimination på arbejdsmarkedet på baggrund af menstruation, hvorfor vi vil inddrage udenlandsk retspraksis. Dette med henblik på at belyse menstruerende personers diskriminationsretlige beskyttelse på arbejdsmarkedet.

I sagen *Harper v. Thiokol Chemical Corp.* tog domstolen stilling til lovligheden af en politik, der krævede, at ansatte, der havde været på barselsorlov, skulle have “*sustained a normal menstrual cycle*”, før de kunne vende tilbage på arbejdet²⁷⁹. Til trods for at den menstruerende persons læge havde erklæret hende fysisk i stand til at genoptage arbejdet, blev hun nægtet genansættelse, idet hun ikke kunne dokumentere, at hun havde haft en normal menstruationscyklus. Domstolen fandt, at der forelå diskrimination på grund af køn. Det blev fastslået, at politikken “*clearly deprived female employees of employment opportunities and imposes on them a burden which male employees need not suffer*”²⁸⁰. Med andre ord er det kønsdiskrimination at udelukke menstruerende kvinder fra arbejdsmarkedet. En politik der direkte gør arbejde betinget af arbejdstagers menstruationscyklus er dybt problematisk. Det

²⁷⁷ U 2014.106/2 H. Se: <https://www.karnovgroup.dk/>

²⁷⁸ Ibid.

²⁷⁹ *Harper v. Thiokol Chem. Corp.*, 610 F.2d 489, 493 (5th Cir. 1980). Se: <https://casetext.com/case/harper-v-thiokol-chemical-corp>

²⁸⁰ Ibid., præmis 492

afskærer menstruerende kvinder fra potentielle arbejdsmuligheder, hvilket udgør en barriere for kønsligestilling.

En anden sag, af interesse er *Coleman v. Bobby Dodd Institute*²⁸¹. Sagen omhandlede en kvinde, der blødte igennem på sin kontorstol. Hendes overordnede informerede hende om, at hun ville blive fyret, såfremt hun “*ever soiled another chair from sudden onset menstrual flow*”²⁸². Selvom hun havde taget ekstra forbehold, blødte hun efterfølgende igennem på et af arbejdspladsens gulvtæpper. Dette resulterede i afskedigelse, som blev begrundet i hendes manglende evne til at “*practice high standards of personal hygiene and maintain a clean, neat appearance while on duty*”²⁸³. Kvinden gjorde gældende, at hendes afskedigelse udgjorde ulovlig kønsdiskrimination, idet menstruation er en “*uniquely feminine condition*”²⁸⁴. Domstolen anførte, at det er ulovligt for en arbejdsgiver, at “*treat a uniquely feminine condition, such as excessive menstruation, less favorably than similar conditions affecting both sexes, such as incontinence*”²⁸⁵. Domstolen afviste imidlertid klagen fordi hun ikke havde bevist, at en mand, der havde gjort sig selv og virksomhedens ejendom beskidt, ville blive behandlet mere fordelagtigt. Den menstruerende kvinde kunne således ikke opfylde kravet om sammenlignelighed. Sagen blev appelleret, og der blev senere argumenteret for, at menstruation er kønsrelateret. Til støtte herfor blev det anført, at menstruation er en graviditets- eller fødselsrelateret medicinsk tilstand, hvorfor menstruation er omfattet af diskriminationsgrunden køn. Det blev endvidere anført, at retspraksis “*recognizing that sex-linked traits related to women’s reproductive capacity*”²⁸⁶ er omfattet af forbuddet mod diskrimination. Sagen viser, at der er udfordringer forbundet med at få menstruation til at falde ind under de oplyste diskriminationsgrunde. Sagen demonstrerer endvidere, at kravet om sammenlignelighed kan udgøre en barriere for at få prøvet menstruerende personer, der oplever forskelsbehandling på baggrund af menstruation.

Vi er opmærksomme på, at den gennemgående retspraksis ikke retligt binder Danmark. Dommene bidrager dog til en belysning af, hvordan en domstol konkret forholder sig til

²⁸¹ *Alisha Coleman v. Bobby Dodd Inst., Inc.*, No 4:17-CV-29, 2017 - No. 17-13023 - WL 2486080. Se <https://www.aclu.org/cases/alisha-coleman-v-bobby-dodd-institute>

²⁸² *Ibid.*, s. 4

²⁸³ *Ibid.*

²⁸⁴ *Ibid.*, s. 5

²⁸⁵ *Ibid.*

²⁸⁶ *Ibid.*, s. 8.

diskrimination på baggrund af menstruation, hvorfor sagerne er et illustrativt eksempel på, hvad danske retsanvendere kan forvente at møde i fremtiden, såfremt menstruerende personer i højere grad bliver vidende om deres rettigheder og påberåber sig disse i praksis.

3.1.2.3. Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol

Som følge af, at SRSR er en samlebetegnelse og blandt andet omfatter både graviditet og menstruation, kan der drages visse paralleller mellem disse to fænomener. Denne sammenligning er relevant, idet der ikke foreligger retspraksis, der konkret tager stilling til menstruation på arbejdsmarkedet. Dette er tilfældet for EMD's praksis, hvorfor vi, i overensstemmelse med vores dynamiske fortolkning, vil undersøge, hvordan EMD forholder sig til sager om diskrimination på arbejdsmarkedet som følge af graviditet.

I sagen *Jurčić v. Croatia*²⁸⁷ havde en kvinde indgået en ansættelseskontrakt kort tid efter, at hun var blevet kunstigt befrugtet. Da hun efterfølgende blev sygemeldt som følge af graviditetsrelaterede komplikationer, blev hun nægtet status som forsikret arbejdstager og i den forbindelse lønkompensation under sygeorlov. Dette med henvisning til, at hendes ansættelseskontrakt var fiktiv, og at hun ikke burde have påbegyndt arbejdet, mens hun var under kunstig befrugtning. Kvinden gjorde gældende, at hun var blevet forskelsbehandlet på grund af sit køn og den måde, hvorpå hun var blevet gravid²⁸⁸. EMD bemærkede, at staternes skønsmargin er snæver, når forskelsbehandling er baseret på køn²⁸⁹. Domstolen gjorde det klart, at den har “*acknowledged in its case-law, albeit indirectly, the need for the protection of pregnancy and motherhood*”²⁹⁰. Det at EMD anser graviditet som beskyttelsesværdigt taler for at menstruationssundhed, som er en del af SRSR, ligeledes skal beskyttes.

Det følger af dommen, at det udelukkende er kvinder, der kan blive forskelsbehandlet på baggrund af graviditet, hvorfor “*such a different in treatment will amount to direct discrimination on grounds of sex if it is not justified*”²⁹¹. Hertil anførte EMD, at en kvindes graviditet “*cannot be considered fraudulent behaviour*”²⁹². Regeringen anførte endvidere, at kvinden på grund af kunstig befrugtning var medicinsk uegnet til at påtage sig den pågældende

²⁸⁷ *Jurčić v. Croatia* (54711/15) af 4. februar 2021. Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

²⁸⁸ Ibid., præmis 1

²⁸⁹ Ibid., præmis 65

²⁹⁰ Ibid., præmis 66

²⁹¹ Ibid., præmis 69

²⁹² Ibid., præmis 73

beskæftigelse²⁹³. Ifølge regeringen skulle en kvinde, der er blevet kunstigt befrugtet, afstå fra at søge beskæftigelse, indtil hendes graviditet blev bekræftet. Dette må anses for dybt problematisk, idet det *de facto* vil afskære kvinder i at søge arbejde fordi der er en chance for at blive gravid. På samme måde, som tilfældet var det i sag *Harper v. Thiokol Chemical Corp.* vil der være tale om forhold, der afskærer kvinder fra potentielle arbejdsmuligheder, hvilket er udfordrende for kønsligestilling på arbejdsmarkedet. EMD fandt, at den forskelsbehandling, som den gravide kvinde var blevet udsat for, hverken var objektivt begrundet eller nødvendig under de givne omstændigheder. Der forelå som følge heraf en overtrædelse af EMRK artikel 14 sammenholdt med artikel 1 i protokol nr. 1 til konventionen²⁹⁴.

Menstruation er på samme måde som graviditet et fænomen, som knytter sig til den kvindelige krop. Det er derfor nærliggende at finde, at forskelsbehandling på baggrund af menstruation også kan udgøre kønsrelateret diskrimination. Retspraksis fra USA og EMD har vist, at der opstår flere af de samme problemer for kvinder hvad enten de diskrimineres på baggrund af graviditet eller menstruation.

3.1.3. Retten til deltagelse og kollektive forhandlinger

3.1.3.1. Betydningen af deltagelse for menstruerende personer

Ovenstående undersøgelse har bl.a. vist, at der generelt kan siges at være en manglende bevidsthed om menstruation på arbejdsmarkedet. Dette kan hænge sammen med, at menstruerende personer ikke bliver inddraget i beslutninger, der vedrører dem. Hvis menstruerende personer i højere grad blev inddraget, vil der muligvis komme et større fokus på at løse nogle af de udfordringer, som menstruerende personer møder på arbejdsmarkedet. Retten til deltagelse kan derfor være med til at sætte menstruation på dagsordenen. Retten udgør “*the basic right of people to have a say in how decisions that affect their lives are made*”²⁹⁵, og er som nævnt i afsnit 2.1.1.4. en sundhedsrelateret rettighed. Retten til deltagelse er endvidere anerkendt i et bredt spekter af internationale konventioner. ICESCR-Komitéen har eksempelvis anført, at et væsentligt aspekt af retten til sundhed indebærer, at befolkningen

²⁹³ *Jurčić v. Croatia* (54711/15) af 4. februar 2021, præmis 13. Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

²⁹⁴ *Ibid.*, præmis 85

²⁹⁵ Foster Halabi, Sam. (2009). Participation and the Right to Health: Lessons from Indonesia. I Harvard School of Public Health/François-Xavier Bagnoud Center for Health; The President and Fellows of Harvard College, *Health and Human Rights*. (s. 49–59) (Vol. 11, issue 1). ISSN: 10790969, s. 49

skal deltage i alle sundhedsrelaterede beslutninger på samfunds-, nationalt og internationalt plan²⁹⁶. Retten til deltagelse for menstruerende personer indebærer endvidere muligheden for at håndtere menstruation på den måde, som de selv ønsker²⁹⁷.

3.1.3.2. Kollektive forhandlinger og social dialog

På arbejdsmarkedet er der en stærk sammenhæng mellem retten til deltagelse og retten til *collective bargaining*. Sidstnævnte er en del af det bredere begreb, som ILO benævner *social dialogue*. Dette begreb dækker over: “*all types of negotiation, consultation or simply exchange of information between, or among, representatives of governments, employers and workers, on issues of common interest relating to economic and social policy*”²⁹⁸. Begrebet var genstand for behandling under International Labour Conference i 2013, hvor det blev drøftet, at *social dialogue* både er et middel til at opnå sociale og økonomiske fremskridt samt et mål i sig selv, idet det giver individer en stemme på arbejdsmarkedet²⁹⁹.

I forhold til menstruerende personer er det særligt interessant, at “*union collective bargaining agendas have shifted to reflect women’s struggles for equality, providing avenues for sustainable gender equality gains*”³⁰⁰. Dette fænomen kaldes *equality bargaining*, og det kan bidrage til, at der i højere grad bliver taget hånd om de udfordringer, som menstruerende kvinder står over for på arbejdsmarkedet. Stærke fagforeninger og kollektive forhandlinger har vist sig at have en “*decisive role in promoting policies that benefit women and families, such as work–life balance and flexible working hour*”³⁰¹. Som anført kan fleksibilitet på arbejdsmarkedet være et redskab til at løse nogle af udfordringerne for menstruerende. For at dette kan have en effektiv virkning, kræver det, at kvinder er medlemmer af fagforeningerne, og bruger deres stemme. Hertil kan dog bemærkes, at en undersøgelse fra Dansk Statistik fra 2021 viser, at 51,2% af medlemmerne i landets lønmodtagerorganisationer var kvinder³⁰², og

²⁹⁶ Committee on Economic, Social and Cultural Rights: General Comment No. 14: The Right to the Highest Attainable Standard of Health (Art. 12), præmis 11

²⁹⁷ Winkler, Inga T. (2021). Menstruation and Human Rights: Can We Move Beyond Instrumentalization, Tokenism, and Reductionism? I: *Columbia Journal of Gender and Law* (2021(41)1) (s. 244-251). DOI: 10.52214/cjgl.v41i1.8842, s. 250

²⁹⁸ International Labour Organization. Social dialogue. *ilo.org*. Lokaliseret den 17. april 2023 på <https://www.ilo.org/ifpdial/areas-of-work/social-dialogue/lang--en/index.htm>

²⁹⁹ International Labour Office: *Report VI: Social Dialogue - Recurrent discussion under the ILO Declaration on Social Justice for a Fair Globalization* (International Labour Conference, 102nd Session, 2013, ILC.120/VI), præmis 15

³⁰⁰ Pillinger, J., & Wintour, N. (2019). *Collective Bargaining and Gender Equality*. Agenda Publishing. ISBN: 978-1-78821-077-5, s. 1

³⁰¹ Ibid. s. 5

³⁰² Danmarks Statistik (2022). *Nyt fra Danmarks Statistik: Lønmodtagerorganisationernes medlemstal 31. december 2021 - Arbejde og indkomst* (nr. 174)

man kan således argumentere for, at kvinder har et generelt ønske om at deltage i vigtige beslutningsprocesser. Én ting er at være medlem, dette er dog ikke ensbetydende med, at man deltager i beslutningsprocesser.

Retten til deltagelse og kollektive forhandlinger giver således menstruerende personer en mulighed for at varetage egne interesser og på den måde være med til at sætte dagsordenen for, hvorledes udfordringerne på arbejdsmarkedet i relation til menstruation skal håndteres.

3.1.4. Delkonklusion

På arbejdsmarkedet møder menstruerende personer mangeartede udfordringer. Retten til sundhed er særligt vigtig, og det kan konkluderes, at to elementer i denne henseende er væsentlige for beskyttelsen af menstruerende personers rettigheder. Der skal for det første iagttages skridt for at sikre "*safe and healthy working conditions*", der respekterer sunde, sikre og værdige arbejdsforhold. Dette kan opnås gennem fleksibilitet på arbejdsmarkedet, som post-corona er blevet udbredt. Arbejdsmarkedet har derfor redskaberne til at imødegå behovet for fleksibilitet for menstruerende personer. Det kan for det andet lægges til grund, at gode arbejdsforhold efter dansk lov indebærer, at det fysiske og psykiske arbejdsmiljø beskyttes for menstruerende personer. Under det fysiske arbejdsmiljø hører iagttagelsen af WASH-initiativer. Danmark er medlem af ILO, som har fokus på WASH-initiativer for at sikre MHM på arbejdsmarkedet. Dette indebærer bl.a., at der skal være adgang til hygiejniske og private toiletter for menstruerende personer.

Det kan endvidere konkluderes, at kvinder oplever barrierer for at deltage i og forblive på arbejdsmarkedet. I dansk regi har menstruerende personer en diskriminationsretlig beskyttelse som arbejdstager efter LBL, der omfatter både direkte og indirekte diskrimination. Udover de nationale bestemmelser, kan man ved hjælp af udenlandsk retspraksis statuere, at menstruerende personer har ret til ikke-diskrimination på arbejdsmarkedet på baggrund af menstruation. Det samme kan lægges til grund ved hjælp af retspraksis fra EMD. Dette kan udledes af, at EMD har statueret en diskriminationsretlig beskyttelse af gravide arbejdstagere, og at graviditet og menstruation begge hører under SRSR. Endeligt kan det anføres, at *equality bargaining* kan styrke menstruerende arbejdstageres menneskeret til deltagelse, ikke-diskrimination og lighed på arbejdet.

3.2. Er der behov for yderligere tiltag i Danmark med henblik på overholdelse af retlige forpligtelser over for menstruerende personer på arbejdsområdet?

3.2.1. Sikrer Danmark *safe and healthy working conditions*?

I vurderingen af, om Danmark sikrer gode arbejdsforhold, er det relevant at forholde sig til den danske arbejdsmodel. De væsentligste retskilder i dansk arbejdsret udgør lovgivning i vid forstand og kollektive overenskomster³⁰³. Det er karakteristisk for den danske arbejdsmarkedsmodel, at der foreligger en arbejdsfordeling mellem staten og arbejdsmarkedets parter. Arbejdsmarkedets parter har som følge heraf en afgørende rolle i at definere arbejdsforhold³⁰⁴. Folketinget vil så vidt muligt ikke blande sig i reguleringen af forholdene på arbejdsmarkedet. Dette indebærer, at arbejdsforhold hovedsageligt reguleres gennem kollektive overenskomster, der indgås mellem fagforeninger og arbejdsgiverorganisationer³⁰⁵. Imidlertid er sundhed på arbejdsmarkedet også beskyttet i AML og i bekendtgørelsen om arbejdets udførelse.

Som eksempel på en overenskomst, der berører arbejdsmiljøforhold, kan nævnes Bygge- og Anlægsoverenskomsten fra 2023³⁰⁶. I overenskomstens kap. 21 følger et protokollat om arbejdsmiljø. Heraf fremgår bl.a., at arbejdsmiljø er vigtigt, og at parterne er enige om at de skal "*indgå i et konstruktivt samarbejde med det formål at sikre en sikkerheds- og sundhedsmæssig høj standard*"³⁰⁷. Dette taler for, at der i den danske arbejdsmodel tages højde for at sikre gode og sunde arbejdsforhold. Dette var også et fokus fra den forhenværende regering, der vedtog en trepartsaftale og prioriterede nationale mål for arbejdsmiljøindsatser³⁰⁸. Man kan imidlertid stille spørgsmålstegn ved, om der er i forhold til arbejdsmiljøet mangler konkrete tiltag for at sikre menstruerende personers menneskeretlige beskyttelse. Der findes ikke overenskomster eller lov, hvor der direkte er taget hånd om arbejdsforhold for menstruerende personer. Der er dog taget højde fra gravides arbejdsmiljø, og i en vejledning

³⁰³ Nielsen, Ruth. (2020). *Dansk Arbejdsret* (4. udg.). Jurist- og Økonomforbundets Forlag, s. 35

³⁰⁴ Beskæftigelsesministeriet. Den danske model. *bm.dk*. Lokaliseret den 13. maj 2023 på <https://bm.dk/arbejdsomraader/arbejdsvilkaar/den-danske-model/>

³⁰⁵ Beskæftigelsesministeriet (2006). *Arbejde i Danmark - en guide til det danske arbejdsmarked*. *bm.dk*

³⁰⁶ 3F & DI (2023). *Bygge- anlægsoverenskomsten 2023 - Mellem: DI Overenskomst III og 3F Fagligt Fælles Forbund*. 3F Faglig Fælles Forbund

³⁰⁷ *Ibid.*, kapitel. 21, s. 132

³⁰⁸ Beskæftigelsesministeriet (2019). *Aftale om en ny og forbedret arbejdsmiljø- indsats og ordnede forhold på arbejdsmarkedet*.

fra Arbejdstilsynet er det bl.a. anført, at gravide skal have adgang til flere pauser³⁰⁹. Arbejdstilsynet mener, at der skal være en særlig politik for gravide, som skal udarbejdes af den enkelte arbejdsgiver *“i samarbejde med virksomhedens arbejdsmiljøorganisation eller medarbejderrepræsentant”*³¹⁰. Man kunne argumentere for, at lignende skal iagttages for menstruerende personer.

At der mangler yderligere tiltag for menstruerende personer, kan understøttes af, at DJØF³¹¹ har udgivet en artikel, hvori der stilles spørgsmålstejn ved, om der er plads til menstruerende personer på arbejdsmarkedet³¹². Heri opstilles fire råd for en menstruationsvenlig arbejdsmarkedet, hvilket indebærer, at man skal have fokus på (i) infrastrukturen, (ii) arbejdsbyrde og fleksibilitet, (iii) viden om menstruation og (iv) et åbent samtaleklima. Det, at der er behov for at iagttage sådanne foranstaltninger, viser, at der stadig bør iagttages yderligere for sikringen af menstruerende personers rettigheder på arbejdsmarkedet. Dette kan yderligere understøttes af, at lignende initiativer anbefales af den svenske organisation MENSEN. Organisationen udbyder træningsprogrammer til virksomheder, der indebærer en *“menstrual certification” involving employers, employees, and trade unions ‘to create a more period friendly work life’ through trainings about the physiological and sociological implications of menstruation*³¹³. Initiativet illustrerer en bevidsthed om iagttagelse af menstruations sundhed på arbejdsmarkedet.

Som tidligere nævnt er det væsentligt at italesætte menstruation på arbejdsmarkedet. En undersøgelse viser, at 63% af de responderende universitetsansatte *“opted not to discuss menstruation or gynaecological health at work”*. Dette med henblik på at fremstå professionelle. Respondenternes frygt for stigmatisering var et gennemgående tema, og flere havde *“concerns about colleagues and students being aware of them menstruating”*. Dette viser tydeligt, at menstruerende personer i høj grad anser menstruation som noget de skal holde skjult på arbejdsmarkedet. Dette kan indførelsen af et program som det fra MENSEN i Danmark være

³⁰⁹ Arbejdstilsynet (2021). Gravides og ammendes arbejdsmiljø (Vers. AT-vejledning A.1.8-7). *at.dk*. Lokaliseret den 13. maj 2023 på <https://at.dk/regler/at-vejledninger/gravides-ammendes-arbejdsmiljoe-a-1-8/>

³¹⁰ Ibid.

³¹¹ Forklaringsnote: Djøf er en fagforeningen for Samfundsvidenskabelige Akademikere

³¹² Popovic, Fabijana. (23.07.2020). Det sidste tabu. *Djøfbladet*. Lokaliseret den 14. maj 2023 på <https://www.djoefbladet.dk/artikler/2020/06/med-menstruation-paa-arbejde>

³¹³ MENSEN. PERIOD WORKS! *mensen.se*. Lokaliseret den 4. maj 2023 på <https://mensen.se/en/what-we-do/period-works/>

bidragende til. Uagtet dette, er det værd at bemærke, at MENSEN er en privat organisation. For at skabe en bedre diskriminations- og menneskeretlig beskyttelse af menstruerende personer i Danmark er der behov for, at initiativer for at imødekomme manglerne i beskyttelsen af menstruation på arbejdsmarkedet også iagttages af det offentlige.

En ny spansk lov om betalte fridage ved menstruationssmerter er et eksempel herpå. Loven er udstedt som et element i en samlet SRSR-lovpakke, og gør det muligt for menstruerende kvinder at sygemelde sig som følge af menstruationssmerter³¹⁴. Spanien er det første europæiske land, der har indført en sådan type lov. Retten til betalte sygedage på grund af menstruationssmerter er ligeledes anerkendt i andre lande, som Japan, Taiwan og Zambia³¹⁵. Det kan overvejes, om det ville være hensigtsmæssigt at indføre en sådan lov i Danmark. Det har faktisk allerede været på tale³¹⁶.

På den ene side er en sådan lov progressiv i forhold til anerkendelsen af menstruerende personers menneskerettigheder. Et sådant argument er præsenteret af forpersonen for Dansk Kvindesamfund, Helena Gleesborg Hansen³¹⁷. Hun mener dog, at der ligger et større problem i, at der ikke findes mere fokus og forskning i kvindekroppen, hvilket man bør tage hånd om før overvejelser om lovgivningsmæssige foranstaltninger på området for menstruation i Danmark³¹⁸. Et positivt aspekt ved en sådan lov er imidlertid, at den vil være bidragende til en anerkendelse af "*menstrual health as part of the right to health*"³¹⁹ og kan være med til at bekæmpe stigma og tabu om menstruation. På den anden side kan man dog rejse det spørgsmål, om en eventuel indførelse af en lov som den spanske i Danmark, vil medføre, at menstruerende personer på det danske arbejdsmarked bliver yderligere diskrimineret. Man kan argumentere for, at en sådan lov medikaliserer menstruation. En sådan medikalisering kan "*lead to*

³¹⁴ Camut, Nicolas (16.02.2023). Spain approves paid menstrual leave, first country in Europe to do so. *politico.eu*. Lokaliseret den 12. april 2023 på <https://www.politico.eu/article/bill-europe-spain-parliament-creates-first-menstrual-leave-in-europe/>

³¹⁵ Minvielle, Charlotte. We want menstrual leave for all! *Equal measures 2030*. Lokaliseret den 14. maj 2023 på <https://www.equalmeasures2030.org/story/menstrual-leave-for-all/>

³¹⁶ Astrup, Peter. (23.08.2020). Folketingsmedlem: Giv kvinder fri, når de har menstruation. *BT*. Lokaliseret den 14. maj 2023 på <https://www.bt.dk/politik/folketingsmedlem-giv-kvinder-fri-naar-de-har-menstruation>

³¹⁷ Byager Rabøl, Laura (12.05.2022). Ny spansk lov vil give fri ved menstruationssmerter – gavner det ligestillingen?. *TV2*. Lokaliseret den 14. maj 2023 på <https://nyheder.tv2.dk/samfund/2022-05-12-ny-spansk-lov-vil-give-fri-ved-menstruationssmerter-gavner-det-ligestillingen>

³¹⁸ Ibid.

³¹⁹ Euronews and AFP (15.12.2022). Spain votes to approve a new law to introduce paid 'menstrual leave' for painful periods. *Euronews*. Lokaliseret den 14. maj 2023 på <https://www.euronews.com/next/2022/12/15/spain-votes-to-approve-a-new-law-to-introduce-paid-menstrual-leave-for-painful-periods>

protective responses that reinforce stereotypes of women as weak, incapable and deficient”³²⁰. For at menstruerende personer på det danske arbejdsmarked kan opnå substantiv lighed, kan det være nødvendigt for en arbejdsgiver at iagttage visse foranstaltninger. Det er imidlertid væsentligt, at sådanne ikke ekskluderer kvinder fra arbejdsmarkedet³²¹. Man kan argumentere for, at dette netop er tilfældet med en sådan lov, da det *“blot bliver endnu et minus i karakterbogen for kvinder”*³²². Problematikkerne ved en sådan lov vil være genstand for behandling ved Europa-Kommissionen³²³, på baggrund af spørgsmål fra EP herom. Det bliver spændende at følge svarene på disse spørgsmål, da det kan antages at blive retningsgivende for, om man i Danmark bør iagttage lignende.

3.2.2. Iagttager Danmark WASH-initiativer på arbejdsmarkedet?

I forlængelse af det allerede beskrevne om arbejdsforhold på det danske arbejdsmarked, kan det overvejes, om der i Danmark iagttages nok, hvad angår WASH-initiativer. Der kan argumenteres for, at dét, at den danske arbejdsmodel består af private parter, gør det svært for supranationale organer at bidrage lovgivningsmæssigt til en beskyttelse af menstruerende personers rettigheder. ILO har udstedt flere konventioner om sundhed på arbejdsmarkedet, men Danmark kun har ratificeret omkring en tredjedel af organisationens konventioner, hvilket *“sammenlignet både med de andre EU-lande og med de nordiske lande er (...) en lav ratifikationsfrekvens”*³²⁴. Dette skyldes hovedsageligt Danmarks arbejdsmarkedsmodel. ILO’s konvention nr. 161 vedrører sundhed på arbejdsmarkedet og ifølge konventionens artikel 1, litra a, nr. 2, skal arbejdet tilpasses *“the capabilities of workers in the light of their state of physical and mental health”*³²⁵. Denne konvention kunne potentielt være et bidrag til at sikre WASH på det danske arbejdsmarked. Således fremgår af konventionens artikel 5, litra b, at en arbejdsgiver i tilrettelæggelsen af arbejdet skal tage højde for *“factors in the working environment and working practices which may affect workers' health, including sanitary installations”*. Man kunne overveje, om tiltrædelse af denne konvention ville medføre, at

³²⁰ Steele, L. & Goldblatt, B. (2019). Bloody Unfair: Inequality Related to Menstruation - Considering the Role of Discrimination Law. I: *The Sydney Law Review* (2019(41)3) (s. 293-325). DOI: 10.2139/ssrn.3485987, s. 306

³²¹ Ibid., s. 307

³²² Toft, Dorte. (07.09.2020). Menstruationssmerternes alvor: Lad hellere kvinder besvime på arbejdet end indføre lovberettiget sygefravær. *Politiken*. Lokaliseret den 15. maj 2023 på <https://politiken.dk/debat/debatindlaeg/art7905192/Menstruationssmerternes-alvor-Lad-hellere-kvinder-besvime-pa-arbejdet-end-indfoere-lovberettiget-sygefravaer>

³²³ European Parliament (02.02.2023). Menstrual leave in the workplace. Lokaliseret den 15. maj 2023 på https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2023-000328_EN.html

³²⁴ Nielsen, Ruth. (2020). *Dansk Arbejdsret* (4. udg.). Jurist- og Økonomforbundets Forlag, s. 35

³²⁵ C161 - Occupational Health Services Convention, 1985 (No. 161)

Danmark i højere grad lever op til forpligtelsen til at sikre WASH initiativer og dermed beskytte menstruerende personers menneskerettigheder.

På den anden side, kan der argumenteres for, at Danmark i forvejen iagttager WASH i tilstrækkelig grad. Et eksempel herpå findes i Bekendtgørelse om skiftende arbejdssteders indretning³²⁶. Det følger af bekendtgørelsens § 10, stk. 1, 1. og 3. pkt., at arbejdsgiveren skal sørge for, at den ansatte under arbejdet har adgang til toilet og håndvask. Af § 11, stk. 1, 3. pkt. fremgår endvidere, at såfremt faciliteter som de nævnt i ikke kan stilles til rådighed på arbejdsmarkedet, skal en arbejdstager have adgang til et *“andet toilet af forsvarlig hygiejnisk standard i passende nærhed af arbejdsstedet”*. Arbejdstilsynet har endvidere slået fast, at en arbejdsgiver har pligt til at sørge for, at toiletter er aflåselige³²⁷. Dette taler for, at Danmark efterlever pligten til at iagttage WASH-initiativer, men spørgsmålet er, om dette efterleves i forhold til menstruerende personer og deres behov. Man kan argumentere for, at menstruerende personer skal have adgang til samtlige WASH-faciliteter bag de aflåste toiletdøre. Det er ikke givet, at dette efterleves på det danske arbejdsmarked. Et debatindlæg i Information er et eksempel herpå³²⁸. Skribenten anførte, at hun i forbindelse med sit arbejde var nødt til at gå til en fælles håndvask for mænd og kvinder for at vaske sin menstruationskop. Dette viser, at det ikke er alle steder, at der tages højde for menstruerende kvinders mest basale behov.

3.2.3. Menstruerendes ret til ikke-diskrimination på danske arbejdsmarkedet

Ligestillingslovene i Danmark beskytter kvinder mod diskrimination på arbejdsmarkedet. For at statuere diskrimination stiller LBL udelukkende krav om en hypotetisk sammenligningsperson. Som vist i den inddragede retspraksis vedrørende menstruation på arbejdsmarkedet udgør kravet om sammenlignelighed en udfordring for at menstruerende personer er beskyttet mod diskrimination på arbejdsmarkedet. Den danske tilgang må således antages at være fordelagtig for menstruerende personer, idet kravet om sammenlignelighed ikke længere vil udgøre en barriere for at statuere diskrimination. Menstruerende personer skal

³²⁶ Beskæftigelsesministeriets bekendtgørelse nr. 290 af 5. maj 1993 om skiftende arbejdssteders indretning (Bekendtgørelse om skiftende arbejdssteders indretning)

³²⁷ Arbejdstilsynet (2023). Gravides og ammendes arbejdsmiljø (Vers. AT-vejledning A.0.2). *at.dk*. Lokaliseret den 15. maj 2023 på <https://at.dk/regler/at-vejledninger/indretning-arbejdssteder-a-0-2/>

³²⁸ Nørgaard, Samina. (05.03.2021). Arbejdspladser bør tænke menstruerende kvinders behov ind i indretningen. *Information*. Lokaliseret den 16. maj 2023 på <https://www.information.dk/debat/2021/03/arbejdspladser-boer-taenke-menstruerende-kvindes-behov-indretningen>

ikke frygte, at deres sag ikke vil blive behandlet med henvisning til, at der ikke findes en tilstrækkelig sammenligningsperson.

Hertil viser dansk retspraksis, at gravide arbejdstagere er beskyttet mod afskedigelse på baggrund af deres graviditet, jf. eksempelvis KEN nr. 9315 af 13. marts 2019³²⁹. Som tidligere behandlet er der en sammenhæng mellem graviditet og menstruation som en del af SRSR, og menstruerende personer har således forudsætningerne for at være diskriminationsretlig beskyttet efter Ligebehandlingsnævnets praksis. Dette taler for, at retten til ikke-diskrimination for menstruerende personer efterleveres i Danmark. Således kan det også antages, at såfremt kravene om gode arbejdsforhold og WASH-initiativer ikke iagttages, vil menstruerende være diskriminationsretlig beskyttet. Det er vist, at kravene hertil ikke altid efterleveres, og man kan undre sig over, hvorfor det ikke har medført diskriminationsretlige sager herom. Dette kan eventuelt skyldes den manglende italesættelse af menstruation. Det er langt fra givet, at menstruerende personer har forudsætningerne for at vide, hvad de har af rettigheder, og at de har en mulig beskyttelse.

3.2.4. Delkonklusion

Arbejdsmiljølovene og kollektive overenskomster sikrer gode og sunde arbejdsforhold for menstruerende personer. Dertil har Arbejdstilsynet bl.a. udtalt, at arbejdsmarkedet skal have en særlig politik for at sikre gode arbejdsforhold for gravide. Der kan argumenteres for, at det samme bør gælde for menstruerende personer. Tiltag som introduceret af MENSEN kan bidrage til at skabe opmærksomhed på menstruationssundhed på arbejdsmarkedet. Det offentlige bør dog også sikre en bedre beskyttelse af menstruerende arbejdstagere. Et eksempel herpå er vedtagelse af en lov, der giver menstruerende personer fri ved menstruationssmerter. Der er flest argumenter imod, at Danmark skal vedtage en sådan lov, da det kan bidrage til en yderligere stigmatisering og diskrimination af menstruerende personer.

Den danske arbejdsmodel medfører, at Danmark ikke har tiltrådt alle konventioner fra ILO vedrørende arbejdsforhold af relevans for menstruerende arbejdstagere. En tiltrædelse kan muligvis medføre, at Danmark i højere grad vil varetage menstruerende personers rettigheder i forhold til WASH. Det kan dog lægges til grund, at Danmark, også uden en sådan tiltrædelse,

³²⁹ KEN nr. 9315 af 13. marts 2019. Se: <https://www.karnovgroup.dk/>

har forudsætningerne for i tilstrækkelig grad at sikre WASH. Dette kan bl.a. understøttes af bekendtgørelsen om skiftende arbejdspladser.

Det kan afslutningsvist konkluderes, at det er en fordel for menstruerende personers diskriminationsretlige beskyttelse på arbejdsmarkedet, at det efter dansk lov er tilstrækkeligt med en henvisning til en hypotetisk sammenligningsperson for at statuere diskrimination. I forlængelse heraf indikerer retspraksis, at menstruerende arbejdstagere er beskyttet mod diskrimination på baggrund af menstruation, eftersom dette er tilfældet for graviditet. Det er dog fortsat uvist, hvordan menstruerende arbejdstagere reelt vil være beskyttet, såfremt et forhold blev prøvet ved domstolene.

På baggrund af ovenstående kan det antages, at eftersom der kan opstilles argumenter både for og imod, at der er behov for yderligere tiltag, er det samme tilfældet i forhold til spørgsmålet om Danmarks anerkendelse af menstruationssundhed som en menneskeret. Det vil senere i kapitel 5 blive belyst, hvad eventuelle yderligere tiltag i denne henseende kunne være.

Kapitel 4 - Uddannelse og menstruation

Uddannelse er helt grundlæggende for menneskets personlige udvikling. Det spiller en *“pivotal, transformative and empowering role in promoting human rights values and is recognized as the pathway to gender equality and the empowerment of women”*³³⁰. FN har erklæret det som primært udviklingsmål, at alle børn inden 2030 skal sikres adgang til kvalitetsuddannelse. Ifølge organisationen indebærer målet bl.a. at (i) *“all girls and boys have access to quality early childhood development”* og (ii) at *“all learners acquire the knowledge and skills needed to promote sustainable development, including (...) human rights [and] gender equality”*³³¹.

Flere studier fra *the Global South* viser, at en høj procentdel af yngre piger ikke deltager i skolen i den tid, hvor man typisk oplever sin *menarche*³³². Selvom forholdene for unge menstruerende er anderledes i *the Global South*, ses lignende tendenser af udeblivelse fra studier i lande, der er sammenlignelige med Danmark³³³. Det er ikke givet, at en sådan udeblivelse skyldes menstruationsrelaterede problematikker, men det er bemærkelsesværdigt, at en høj procentdel af skolepiger udebliver i den tid, hvor de typisk oplever deres første menstruation. Dertil viser undersøgelser, at mange piger ikke føler sig komfortable ved at snakke om deres menstruation i skolen³³⁴. Man kan undre sig over, hvad dette skyldes og rejse spørgsmål om, hvorvidt det bunder i et generelt manglende kendskab til menstruation. I en undersøgelse har 1 ud af 4 piger svaret, at de føler sig *“unprepared for the start of their period and one in seven said they didn’t even know what was happening”*³³⁵. En af de adspurgte udtalte: *“I didn’t have any education on it really, I remember when I first started bleeding I thought it was because I hit myself too hard”*³³⁶.

³³⁰ Committee on the Elimination of Discrimination against Women: General recommendation No. 36 (2017) on the right of girls and women to education (CEDAW/C/GC/36) af 27 november 2017, præmis 1

³³¹ United Nations. Goal 4 Quality Education. *United Nations Development Programme*. Lokaliseret den 21. april 2023 på <https://www.undp.org/sustainable-development-goals/quality-education>

³³² United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO Institute for Statistics, Sustainable Development Goals. Fact Sheet no. 56 (September 2019, UIS/2019/ED/FS/56)

Forklaringsnote: Menarche er tidspunktet for kvindens første menstruation og sker typisk, når man er mellem 10 og 15 år.

³³³ Andreasen, Lise Ulrik (2023). *The Possibilities of Leaky Bodies. A Feminist Materialist Ethnography of Menstruating Youth Authors*. Aarhus Universitet. <https://doi.org/10.7146/aulsps-e.471>, s. 11-12

³³⁴ Plan International UK (2018). *Break the Barriers: Girls’ experiences of menstruation in the UK*. plan.UK. ISBN 978-0-9955552-1-1, s. 11

³³⁵ Ibid., s. 15

³³⁶ Ibid., s. 29

Med udgangspunkt heri bliver det relevant at undersøge den retlige beskyttelse af menstruerende skolepiger. Det bliver i undersøgelsen særligt relevant at forholde sig til henholdsvis (i) retten til uddannelse, (ii) retten til sundhed og (iii) retten til ikke-diskrimination. Vores udgangspunkt tages i Danmark og den danske folkeskole, og hvad angår retten til uddannelse, er det i Danmark givet, at alle børn har adgang til en gratis folkeskoleuddannelse, jf. Grundlovens § 76, stk. 1. Vores undersøgelse af retten til uddannelse vil derfor, som udgangspunkt, ikke kredse om spørgsmål vedrørende den egentlig adgang til at modtage undervisning. Vi vil i stedet undersøge det uddannelsesmæssige indhold som en del af retten til uddannelse og belyse, hvorvidt menstruerende skolepiger har krav på, at menstruation skal indgå som en obligatorisk del af den nationale undervisningsplan. Vi vil efter undersøgelsen iagttage en vurdering af, om Danmark efterlever sine forpligtelser i denne henseende.

4.1. Beskyttelsen af menstruerende personer ud fra et menneske- og diskriminationsretligt perspektiv på uddannelsesområdet

I forhold til folkeskolen opstår der mange spørgsmål i forholdet mellem menstruation og menneske- og diskriminationsretten. Udover spørgsmålet om uddannelse i menstruation, kan der rejses spørgsmål om adgangen til at gå på toilettet i skoletiden og om stigmatiseringens og tabuiseringens påvirkning af skolepiger. Inden en undersøgelse heraf, bliver det relevant at vurdere børns menneskerettigheder, da det ikke er givet, at børns rettigheder er lig de tidligere præsenterede. Det skyldes, at børn sammenlignet med voksne har særlige karakteristika. Vores fokus vil være på skolepiger, men vi vil også kommentere på væsentligheden i, at skoledrenge modtager undervisning i menstruation.

4.1.1. Børns ret til uddannelse, sundhed og ikke-diskrimination

4.1.1.1. Den retlige definition af et barn

CRC er det retlige udgangspunkt for beskyttelsen af børns rettigheder, og har til formål at sikre, at barnet er *“fully prepared to live an individual life in society”*³³⁷. Konventionen definerer barnet i artikel 1, hvori det er anført, at *“(...) a child means every human being below the age of eighteen years (...)”*. Udover denne definition findes lignende i national lovgivning i

³³⁷ Convention on the Rights of the Child, adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989

henholdsvis Forældreansvarslovens³³⁸ § 1 a og Værgemålslovens³³⁹ § 1, stk. 1. Sammenholdt kan det udledes, at man retligt anses som værende et barn, hvis man er under 18 år. Dette er tilfældet for menstruerende skolepiger i den danske folkeskole, som er omdrejningspunktet for nærværende undersøgelse.

4.1.1.2. De Forenede Nationers retlige rammesætning

4.1.1.2.1. Børnekonventionen

CRC er ikke inkorporeret, men ratificeret af Danmark³⁴⁰. CRC er derfor kun retningsgivende, men skal iagttages af den danske stat. Til konventionen er der med Optional Protocol³⁴¹ etableret en klageinstans ved Børnekomitéen. Udover sin klagebehandling udsteder komitéen generelle fortolkningsbetragtninger i de såkaldte General Comments. Denne protokol har Danmark tiltrådt³⁴². CRC er konstrueret på flere grundlæggende principper, herunder, at barnets løbende udvikling prioriteres, og at princippet om *barnets bedste*, jf. konventionens artikel 3, stk. 1, inddrages i situationer, der omhandler børn³⁴³.

En ratificerende stat har pligt til at sikre, at konventionens rettigheder efterleves uden diskrimination af børn, jf. artikel 2. Det gælder bl.a. i situationer, der vedrører børns ret til sundhed, jf. artikel 24, hvorefter en deltagerstat anerkender "*the right of the child to the enjoyment of the highest attainable standard of health*". Det samme gælder også i situationer, der omhandler barnets grundlæggende ret til uddannelse. jf. konventionens artikel 28.

4.1.1.2.2. Kvindekonventionen

UNICEF har i en udarbejdet læringsguide til CEDAW³⁴⁴ slået fast, at "*CEDAW is for all girls and women (...) of every age*", og at konventionen er "*interconnected*" med CRC. Det vil sige, at anvendelsen af konventionerne sammen "*works better for the rights of girls and women at*

³³⁸ Bekendtgørelse af Forældreansvarsloven (LBK nr 1768 af 30/11/2020)

³³⁹ Bekendtgørelse af Værgemålsloven (LBK nr 1122 af 28/05/2021)

³⁴⁰ Ratificeret den 19. juli 1991 og bekendtgjort i BKI nr. 6 af 16/01/1992

³⁴¹ Optional Protocol to The Convention on The Rights of The Child adopted 19 DEcember 2011 by General Assembly resolution A/RES/66/138

³⁴² Forslag til folketingsbeslutning om *Danmarks ratifikation af den valgfri protokol af 19. december 2011 til konventionen om barnets rettigheder* (Beslutningsforslag B 78), fremsat den 25. februar 2015 af daværende minister for børn, ligestilling, integration og sociale forhold (Manu Sareen)

³⁴³ Rasmussen, Nell. (2013). *Menneskerettigheder i socialt arbejde*. Nyt Juridisk Forlag, s. 97 ff.

³⁴⁴ UNICEF (2011). *CEDAW in brief for adolescents - Convention on the elimination of all forms of Discrimination Against Women*. Policy and Practice (Gender, Rights and Civic Engagement) s. 3 og 7

*all stages of their lives*³⁴⁵. Som tidligere nævnt er kvinders ret til sundhed beskyttet i CEDAW artikel 12. Derudover skal en stat tage passende forholdsregler med henblik på at afskaffe diskrimination imod kvinder på uddannelsesområdet, jf. artikel 10. Af denne bestemmelse fremgår, at en ratificerende stat *“shall take all appropriate measures to eliminate discrimination against women in order to ensure to them equal rights with men in the field of education (...)”*. Dette indebærer blandt andet *“access to specific educational information to help to ensure the health and well-being of families”*, jf. stk. 1, litra h. Menstruerende skolepiger er også beskyttet heraf.

4.1.1.2.3. FN’s Konvention om Økonomiske, Sociale og Kulturelle Rettigheder

Udover at bidrage til en forståelse af retten til sundhed og sundhedsbegrebet gennem artikel 12, hjemler ICESCR også en ret til uddannelse, jf. artikel 13, stk. 1. Bestemmelsen anerkender, at alle har en ret til uddannelse, og foreskriver, at en deltagende stat skal erklære sig enig i, at *“education shall be directed to the full development of the human personality and the sense of dignity, and shall strengthen the respect for human rights and fundamental freedoms”*. Selvom det ikke direkte er formuleret, er også børn omfattet af ICESCR. Dette kan understøttes af konventionens artikel 1 og benævnelsen af, at *“all peoples”* har ret til selvbestemmelse.

4.1.1.3. Beskyttelsen i Den Europæiske Menneskerettighedskonvention

Diskriminationsforbuddet i EMRK artikel 14 og dertilhørende praksis fra EMD er et væsentligt element i belysningen af den diskriminationsretlige beskyttelse af menstruerende skolepiger³⁴⁶. I den forbindelse er det imidlertid relevant at overveje, hvorvidt menstruerende skolepiger kan antages at være selvstændige rettighedssubjekter til EMRK artikel 14, og om dette også gælder i situationer, der omhandler diskrimination i relation til deres menstruation. Dette skyldes, at konventionen ikke indeholder en selvstændig regulering af børns rettigheder.

4.1.1.3.1. Konventionens anvendelsesområde i forhold til alder

EMRK artikel 1 forpligter alle kontraherende stater at sikre rettighederne *“to everyone within their jurisdiction”*. Dertil er det, som fastslået, en kendsgerning, at EMD fortolker *“other status”* i EMRK artikel 14 bredt. Spørgsmålet er, om alder kan antages at udgøre en sådan

³⁴⁵ UNICEF (2011). *CEDAW in brief for adolescents - Convention on the elimination of all forms of Discrimination Against Women. Policy and Practice (Gender, Rights and Civic Engagement)*, s. 7

³⁴⁶ Forklaringsnote: Vi er opmærksomme på, at EMRK artikel 14 er accessorisk og at Tillægsprotokol 1 til EMRK også hjemler en ret til uddannelse, jf. dennes artikel 2.

status. I sagen *Schwizgebel v. Schweiz*³⁴⁷ fandt EMD, at der ikke forelå diskrimination med henvisning til, at staten havde en “*broad margin of appreciation*” og at “*the justification given by the Government appears objective and reasonable*”³⁴⁸. Uagtet dette synes EMD’s henvisning til “*a younger single woman*”³⁴⁹, at vise, at alder falder under “*other status*” i EMRK artikel 14. Domstolen har i sagen *Carvalho Pinto de Sousa Morais v. Portugal*³⁵⁰ direkte anført, at “*the Court has recognised that age might constitute “other status” for the purposes of Article 14 of the Convention*”³⁵¹. Med andre ord udgør alder en diskriminationsgrund efter EMRK artikel 14. Til trods for, at EMD ikke har specificeret, hvad aldersbegrebet indebærer, kan det på baggrund af ovenstående antages, at begrebet også omfatter børn.

4.1.1.3.2. Den selvstændige søgsmålskompetence

At børn kan anses som selvstændige rettighedssubjekter til EMRK, kan understøttes af, at EMD har anerkendt børns selvstændige søgsmålskompetence. EMRK artikel 34 foreskriver, at EMD kan modtage klager fra “*any person*”. Med henvisning til sagen *Mikulić v. Croatia*³⁵², kan dette også antages at omfatte børn. EMD anførte indledningsvis, at “*the applicant is a child*”³⁵³ og fandt, at bl.a. EMRK artikel 6, stk. 1³⁵⁴, var blevet krænket³⁵⁵. Dette taler for, at børn har selvstændig søgsmålskompetence og understøtter således, at menstruerende skolepiger er beskyttet mod diskrimination i EMRK.

4.1.1.3.3. Børnekonventionen som en del af fortolkningsgrundlaget

Endvidere er det væsentligt, at EMD i flere sager har inddraget CRC i dets fortolkning. EMD er ikke forpligtet hertil, jf. EMRK artikel 32, men har eksempelvis i *Güveç v. Turkey*³⁵⁶ henvist til, at CRC “*has binding force under international law on the Contracting States, including all of the member States of the Council of Europe*”³⁵⁷. I sagen lagde EMD også den retlige

³⁴⁷ *Schwizgebel v. Schweiz* (25762/07) af 10. september 2010 (final): I sagen mente en kvinde at være blevet diskrimineret, da hun - i modsætning til andre kvinder på sin alder - ikke havde mulighed for biologisk at få børn, jf. præmis 82. EMD anerkendte ikke dette argument, men tog stilling til, hvorvidt der kunne antages at foreligge diskrimination i forhold til adoptionsadgangen for yngre kvinder i analoge situationer, jf. præmis 85. Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

³⁴⁸ *Ibid.*, præmis 97 og 98

³⁴⁹ *Ibid.*, præmis 85

³⁵⁰ *Carvalho Pinto de Sousa Morais v. Portugal* (17484/15) af 25. oktober 2017. Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

³⁵¹ *Ibid.*, præmis 45

³⁵² *Mikulić v. Croatia* (53176/99) af 9. september 2002 (final). Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

³⁵³ *Ibid.*, præmis 8

³⁵⁴ Forklaringsnote: EMRK artikel 6, stk. 1, hjemler retten til retfærdig rettergang

³⁵⁵ *Mikulić v. Croatia* (53176/99) af 9. september 2002 (final), præmis 46. Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

³⁵⁶ *Güveç v. Turkey* (7033701) af 20. januar 2009 (final). Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

³⁵⁷ *Ibid.*, præmis 58

definition af et barn og princippet om barnets bedste til grund. Generelt anvender EMD principper, herunder især princippet om *barnets bedste* fra CRC, jf. også *Blokhin v. Russia*³⁵⁸. I ovennævnte sag noterede EMD, at “*the applicant’s young age and his state of health*”³⁵⁹, havde afgørende betydning i vurderingen af, hvorvidt der var sket en krænkelse af EMRK artikel 3. I den forbindelse skulle der tages højde for sagsøgerens alder og den “*particularly vulnerable situation*” han var i grundet sin ADHD³⁶⁰. Helt overordnet fastslog EMD, at børns rettigheder “*should be secured in an adapted and age-appropriate setting in line with international standards, in particular the Convention on the Rights of the Child*”³⁶¹.

Der er således ikke tvivl om, at menstruerende skolepiger er selvstændige rettighedssubjekter til EMRK. De er derfor beskyttet af retten til ikke-diskrimination i EMRK artikel 14 og dette gælder også når menstruerende skolepiger oplever diskrimination på baggrund af menstruation.

4.1.1.4. Beskyttelsen i Den Europæiske Unions Charter om Grundlæggende Rettigheder

EUC fastslår i artikel 24, at børn har rettigheder og foreskriver, at “*the child’s best interests must be a primary consideration*”, jf. stk. 2. Bestemmelsen er formuleret med udgangspunkt i CRC og “*represents the integration into EU law of the principal rights of the child referred to in the Convention on the rights of the child*”³⁶². Med udgangspunkt heri kan det antages, at den i EUC artikel 14 garanterede ret til uddannelse også omfavner skolepigerne i nærværende undersøgelse.

4.1.2. Retten til at modtage uddannelse i menstruation

Det er nu fastslået, at skolepiger er omfattet af den menneskeretlige beskyttelse af retten til henholdsvis uddannelse, sundhed og ikke-diskrimination. Med udgangspunkt heri og relevante fortolkningsbidrag til de nævnte bestemmelser, vil vi nu undersøge, hvad rettighederne indebærer for menstruerende skolepiger. Vi vil i nærværende afsnit undersøge, om retten til

³⁵⁸ *Blokhin v. Russia* (47152/06) af 23. marts 2016: Sagen omhandlede en 12-årig sagsøger, der var blevet mistænkt for at have afpresset en 9-årig for penge, jf. præmis 14 sammenholdt med 18. Sagsøgeren var blevet anholdt og bragt til den lokale politistation, der fandt, at han havde begået strafbare handlinger, men ikke kunne ifalde strafansvar grundet sin alder, jf. præmis 19. I stedet blev sagsøgeren stillet for en domstol, der mente, at han skulle anbringes midlertidigt i et center for unge lovovertrædere med henblik på “*behaviour correction*”, jf. præmis 27. Sagsøgeren led af ADHD, og gjorde overfor EMD gældende, at hans helbred under anbringelsen blev forværret, da han ikke modtog ordineret lægebehandling, jf. præmis 120. Se: <http://hudoc.echr.coe.int> Se præmis 81 for inddragelse af princippet om *barnets bedste*.

³⁵⁹ *Ibid.*, præmis 141

³⁶⁰ *Ibid.*, præmis 148

³⁶¹ *Ibid.*, præmis 219

³⁶² *Judgment V.M.A. v Stolichna Obshtina, Rayon Pancharevo* (C-490/20) af 14. december 2021, præmis 63. Se: eur-lex.europa.eu

uddannelse indebærer en ret for menstruerende skolepiger til at lære om menstruation, da der - som nævnt i indledningen - muligvis er et videnshul i en sådan undervisning.

4.1.2.1. Retten til at modtage kvalitetsuddannelse

4.1.2.1.1. Væsentligheden i at modtage kvalitetsuddannelse

Det er tidligere nævnt, at FN har et mål om, at alle børn skal sikres adgang til kvalitetsuddannelse, men at der fortsat er mange menstruerende skolepiger, der føler, at de ikke har det nødvendige kendskab til menstruation. Det er helt essentielt at italesætte og modtage kvalitetsuddannelse i menstruation. For det første kan mangelfuld viden være en bidragende faktor til en vanskelig skoletid for menstruerende piger³⁶³. Omvendt kan kvalitativ læring være med til at nedbryde den fortsatte stigmatisering og tabuisering forbundet med menstruation. For det andet kan *“a lack of awareness of one’s body and of puberty (...) lead to distress when menstruation is presented in class”*³⁶⁴. Dr. Celia Roberts, Co-Director i Centre for Gender and Women’s Studies på Lancaster University, har i et interview med Sex Education Forum i Storbritannien udtalt: *“It seems obvious to me that children are less likely to be distressed or shocked by pubertal changes if they expect them and find them somehow familiar”*³⁶⁵. Endeligt kan en kvalitetsuddannelse også bidrage til en styrkelse af *“the child’s capacity to enjoy the full range of human rights”*³⁶⁶, som i sidste ende kan betyde, at menstruerende skolepigens *“rights will be protected when they grow up and become women”*³⁶⁷. Kvalitetsuddannelse er med andre ord nødvendigt, og generelt antages, at læring er *“needed earlier in one’s lifetime and development”*³⁶⁸. Det er denne periode af livet, hvor kroppen ændrer sig, og hvor ens *“menstrual practice and relations [are] not (...) routinized to such an extent, that they [have] become naturalized”*³⁶⁹. Undersøgelser viser, at flere unge piger ville ønske, at de var i stand

³⁶³ Bobel, Chris (2018). *The Managed Body: Developing Girls and Menstrual Health in the Global South*. Springer International Publishing AG. ISBN: 9783319894140, s. 9

³⁶⁴ Plan International UK (2018). *Break the Barriers: Girls’ experiences of menstruation in the UK*. plan.UK. ISBN 978-0-9955552-1-1, s. 17

³⁶⁵ National Children’s Bureau (2016). *The Sex Educational Supplement - The Puberty Issue* (Vol. 2, Issue 3). Sex Educational Forum, s. 8

³⁶⁶ Committee on the Rights of the Child: General Comment No. 1 (2001) on Article 29 (1) The Aims of Education CRC/GC/2001/1, præmis 2

³⁶⁷ UNICEF (2011). *CEDAW in brief for adolescents - Convention on the elimination of all forms of Discrimination Against Women*. Policy and Practice (Gender, Rights and Civic Engagement), s. 7

³⁶⁸ Crawford, B J., Johnson, M E., Karin, M L., Strausfeld, L. & Waldman, E G.. (2020). *The Ground on Which We All Stand: A Conversation About Menstrual Equity Law and Activism*. Michigan Journal of Gender & Law, 2022(26 (2)), (s. 341-388). <https://doi.org/10.36641/mjgl.26.2.plight>. 377

³⁶⁹ Andreasen, Lise Ulrik (2023). *The Possibilities of Leaky Bodies. A Feminist Materialist Ethnography of Menstruating Youth Authors*. Aarhus Universitet. <https://doi.org/10.7146/aulsps-e.471>, s. 52

til at stille fagligt relevante spørgsmål, og at deres undervisning var mere holistisk³⁷⁰. Spørgsmålet er, om menstruerende skolepiger under retten til uddannelse har en ret til kvalitetsuddannelse.

4.1.2.1.2. Kvalitetsuddannelse som en del af retten til uddannelse

Det kan antages, at kvalitetsuddannelse er essentielt for at sikre, at den enkelte menstruerende skolepige får mulighed for at fremme sin alsidige udvikling i overensstemmelse med § 1, stk. 1, i Folkeskoleloven³⁷¹ (herefter: FL). En alsidig udvikling kan sikres gennem et *“holistic approach to education”*³⁷², der inddrager et bredt spekter af relevante uddannelseselementer og fokuserer på, at uddannelsen er *“child-centred, child-friendly and empowering”*³⁷³. Børnekomitéen har fastslået, at det er i barnets bedste at have adgang *“to quality education, including early childhood education, non-formal and informal education and related activities”*³⁷⁴. Dertil har komitéen anført, at retten til uddannelse indebærer, at der for det enkelte barn er en individuel og subjektiv ret til en specifik kvalitet i den tildelte uddannelse³⁷⁵. Hvert barn har forskellige behov, og menstruerende skolepigers behov kan i mange situationer antages at være anderledes fra dem, som eksempelvis drenge har. Undervisningen bør tilgodese sådanne læringsbehov, og *“the curriculum must be of direct relevance to the child’s (...) present and future needs”*³⁷⁶. Dette kan yderligere understøttes af, at ICESCR-Komitéen har bemærket, at *“the best interests of the student shall be a primary consideration”*³⁷⁷. Dette kan sammenholde med, at FN’s Special Rapporteur på området for uddannelse har fastslået, at *“the form and substance of education, including curricula and teaching methods, have to be relevant, (...), of good quality, and in accordance with the best interests of the child”*³⁷⁸.

³⁷⁰ Plan International UK (2018). *Break the Barriers: Girls’ experiences of menstruation in the UK*. plan.UK. ISBN 978-0-9955552-1-1, s. 29

³⁷¹ Bekendtgørelse af Lov om folkeskoleloven (LBK nr 1396 af 05/10/2022)

³⁷² Committee on the Rights of the Child: General Comment No. 1 (2001) on Article 29 (1) The Aims of Education (CRC/GC/2001/1), præmis 12

³⁷³ Ibid., præmis 2

³⁷⁴ Committee on the Rights of the Child: General Comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para. 1) (CRC/C/GC/14), præmis 79

³⁷⁵ Committee on the Rights of the Child: General Comment No. 1 (2001) on Article 29 (1) The Aims of Education (CRC/GC/2001/1), præmis 9

³⁷⁶ Ibid., præmis 9

³⁷⁷ Committee on Economic, Social and Cultural Rights: General Comment No. 13 (1999) on The Right to Education (art. 13) (E/C.12/1999/10), præmis 7

³⁷⁸ Moeckli, D. Shah, S., Sivakumaran S and Harris D. (2018). *International Human Rights Law* (3rd ed). Oxford University Press, s. 235

I forhold til indholdet af undervisningsplanen, har EMD fastslået, at *“the setting and planning of the curriculum fall in principle within the competence of the Contracting State”*³⁷⁹. I Danmark er det som udgangspunkt den enkelte folkeskoleleder, der bærer ansvaret for undervisningens kvalitet, organisering og tilrettelæggelse, jf. FL § 2, stk. 2. Der kan argumenteres for, at indholdet af undervisningen skal vælges og tilrettelægges, således at der åbnes op for, at menstruerende skolepiger får mulighed for faglig fordybelse i deres menstruation i overensstemmelse med lovens § 5, stk. 1³⁸⁰. Dertil bør folkeskolen være bidragende til, at menstruerende skolepiger gøres opmærksom på deres egne rettigheder, jf. § 1, stk. 3. Kvalitetsuddannelse kan bidrage til en opnåelse heraf, og efter FL er der uddelt tilsynsopgaver, som skal sikre et godt faglig niveau, at eleverne får udbytte af undervisningen, og at der sikres kvalitetsudvikling, jf. bl.a. §§ 57, stk. 1 og 57 d.

Der synes på baggrund af ovenstående ikke at være tvivl om, at retten til uddannelse indebærer en ret for menstruerende skolepiger til at modtage kvalitetsuddannelse. Spørgsmålet bliver imidlertid, om der i denne ret ligger en ret for menstruerende skolepiger til at lære om sundhed og menstruation. Hvis en menstruerende skolepige ikke modtager læring i egen cyklus og kroppens signaler før, under og efter menstruation, kan det eksempelvis blive svært for vedkommende at opdage indikatorer for sygdomme, lige såvel, som det kan være svært at navigere i både faglige og sociale sammenhænge. Såfremt *“girls and women lack access to high-quality education, they ultimately face major difficulties, including lack of personal autonomy and choices, including control over their health and sexual and reproductive decisions”*³⁸¹.

4.1.2.2. Viden om sundhed og menstruation som en del af kvalitetsuddannelse

Børnekomitéen har slået fast, at uddannelse *“must also be aimed at ensuring that essential life skills are learnt by every child and that no child leaves school without being equipped to face the challenges that he or she can expect to be confronted with in life”*³⁸². Dette omfatter ifølge

³⁷⁹ *Folgerø and Others v. Norway* (15472/02) af 29. juni 2007, præmis 84. Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

³⁸⁰ Folkeskolelovens § 5, stk. 1: Indholdet i undervisningen vælges og tilrettelægges, så det giver eleverne mulighed for faglig fordybelse, overblik og oplevelse af sammenhænge. Undervisningen skal give eleverne mulighed for at tilegne sig de enkelte fags erkendelses- og arbejdsformer. I vekselvirkning hermed skal eleverne have mulighed for at anvende og udbygge de tilegnede kundskaber og færdigheder gennem undervisningen i tværgående emner og problemstillinger.

³⁸¹ Committee on the Elimination of Discrimination against Women: General recommendation No. 36 (2017) on the right of girls and women to education (CEDAW/C/GC/36) af 27 november 2017, præmis 28

³⁸² Committee on the Rights of the Child: General Comment No. 1 (2001) on Article 29 (1) The Aims of Education (CRC/GC/2001/1), præmis 9

komitéen mere end blot uddannelse i læse-, skrive- og regnefærdigheder, idet også læring i *“the ability (...) to develop a healthy lifestyle”* og *“sexuality education, including on sexual and reproductive health and rights”*³⁸³ er væsentligt. Dette indikerer, at retten til kvalitetsuddannelse indebærer en ret for menstruerende skolepiger til at blive undervist i sundhed, herunder SRSR. Dette bør, i overensstemmelse med vores *case study* om sundhed, omfavne menstruation.

Hvis man i folkeskolen skal have mulighed for at opnå evnen til at udvikle en sund livsstil og efterleve den højest mulige sundhedsstandard, må man som menstruerende skolepige have adgang til at lære om menstruation. I den forbindelse kan anføres, at sundheds- og seksualundervisning indgår som en del af den obligatoriske undervisning i den danske folkeskole. I folkeskolens fælles mål er det for sundheds- og seksualundervisningen anført, at denne skal indebære en udvikling af *“kompetencer til at fremme sundhed og trivsel”*, jf. § 22, stk. 1, i Bekendtgørelse nr. 1217³⁸⁴. Af kompetencemålene er det anført, at færdigheds- og vidensområder for *sundhed, trivsel* og *køn* bør omfatte færdigheder og viden indenfor *rettigheder, krop og reproduktion*. Selvom det ikke er nærmere defineret, hvad dette indebærer, kan man argumentere for, at når fællesmålene fastslår, at der i sundheds- og seksualundervisningen skal læres i rettigheder, krop og reproduktion, må det alt andet lige kunne antages at indebære et krav om, at der skal undervises i menstruation. Dette fordi, at menstruation hører under *sexual and reproductive health* og er en del af retten til sundhed.

At uddannelse i menstruation skal anses som en del af menstruerende skolepigers ret til kvalitetsuddannelse kan yderligere understøttes af, at barnets ret til sundhed *“are central in assessing the child’s best interests”*, og at *“children should be provided with adequate and appropriate information”*³⁸⁵. Det er i menstruerende skolepigers interesse at modtage tilstrækkelige og relevante oplysninger om menstruation for at forstå den situation, de befinder sig i, når de oplever *menarche*. I den forbindelse gøres opmærksom på, at EMD har fastslået, at princippet om barnets bedste har *“paramount importance”*³⁸⁶ i afgørelser vedrørende børn.

³⁸³ Committee on the Rights of the Child: General Comment No. 15 (2013) on the right of the child to the enjoyment of the highest attainable standard of health (art. 24) (CRC/C/GC/15), præmis 68

³⁸⁴ Bekendtgørelse om formål, kompetencemål, færdigheds- og vidensområder og opmærksomhedspunkter for folkeskolens fag og emner (Fælles Mål) (BEK nr 1217 af 19/08/2020)

³⁸⁵ Committee on the Rights of the Child: General Comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para. 1) (CRC/C/GC/14), præmis 77

³⁸⁶ *Vavřička and Others v. the Czech Republic* (57621/13 and 5 others) af 8. april 2021, præmis 287. Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

Dette indebærer, at en stat er forpligtet *“to place the best interests of the child, and also those of children as a group, at the centre of all decisions affecting their health and development”*³⁸⁷.

En sådan gruppe kan antages at være menstruerende skolepiger.

I forlængelse af ovenstående medfører princippet om barnets bedste, at nationale aktører skal *“secure the holistic physical, psychological, moral and spiritual integrity of the child and promote his or her human dignity”*³⁸⁸. Folkeskolen bør med andre ord iagttage en holistisk tilgang i tilrettelæggelsen af dets undervisningsplan med henblik på at sikre menstruerende skolepigens integritet og værdighed. I den forbindelse genkaldes, at sundhedsretten i Danmark bygger på grundprincipper om værdighed og integritet, og at der findes en lang række sundhedsrelaterede rettigheder som kan bidrage til en sikring af et individs værdighed.

Helt grundlæggende gælder, at *“sexual and reproductive health education should include self-awareness and knowledge about the body, including anatomical, physiological and emotional aspects”*³⁸⁹. Dette indebærer, at undervisningen skal belyse information om *“body changes and maturation processes”*³⁹⁰. Der bør ikke være tvivl om, at dette omfatter menstruation. Dette kan understøttes af United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (herefter: UNESCO) evidensbaserede guide til seksualundervisning³⁹¹. I denne er anført, at Comprehensive Sexuality Education skal ske på en menneskerettighedsbaseret tilgang samt med akkurat og evidensbaseret viden om *“health issues, including (...) menstruation”*³⁹². Dette skal sikres, idet *“failure to discuss menstruation can contribute to the persistence of negative social and cultural attitudes towards it”*³⁹³.

4.1.2.3. Uddannelse i menstruation som en del af retten til uddannelse

Med udgangspunkt i ovenstående bør uddannelse i menstruation anses som en del af retten til uddannelse. Dette kan understøttes af, at retten til uddannelse med et indhold svarende til

³⁸⁷ *Vavrička and Others v. the Czech Republic* (57621/13 and 5 others) af 8. april 2021, præmis 288. Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

³⁸⁸ Committee on the Rights of the Child: General Comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para. 1) (CRC/C/GC/14), præmis 5

³⁸⁹ Committee on the Rights of the Child: General Comment No. 15 (2013) on the right of the child to the enjoyment of the highest attainable standard of health (art. 24) (CRC/C/GC/15), præmis 60

³⁹⁰ *Ibid.*, præmis 60

³⁹¹ UNESCO & Education 2030 (2018). *International technical guidance on sexuality education - An evidence-informed approach* (2nd rev. edition). UNESCO. ISBN 978-92-3-100259-5

³⁹² *Ibid.*, s. 16

³⁹³ *Ibid.*, s. 18

værdier som præsenteret ovenfor, *“is for every child an indispensable tool for her or his efforts to achieve in the course of her or his life a balanced, human rights-friendly response to the challenges that accompany a period of fundamental change”*³⁹⁴. En sådan periode med drastisk forandring kunne være perioden, hvor menstruerende skolepiger oplever deres *menarche* og pludseligt skal forholde sig til en ny tilværelse. Som yderligere argumentation kan anføres, at EP har anerkendt, at medlemsstater som en del af seksualundervisningen bør *“ensure comprehensive and scientifically accurate education about menstruation”*³⁹⁵. Dette medfører forpligtelser for Danmark, jf. de tidligere nævnte EU-retlige principper. Da uddannelse i menstruation er en del af retten til uddannelse, har menstruerende skolepiger således en menneskeretlig beskyttelse af menstruation på uddannelsesområdet.

4.1.3. Retten til ikke-diskrimination i forhold til menstruation i folkeskolen

Nærværende afsnit vil undersøge, om menstruerende skolepiger er beskyttet mod diskrimination i folkeskolen. Udover, at diskrimination af menstruerende skolepiger *“can be reinforced by practices such as a curriculum which is inconsistent with the principles of gender equality”*³⁹⁶, kan menstruerende skolepiger i andre henseende være i risiko for at opleve diskrimination i forhold til deres menstruation. Det er eksempelvis tilfældet, hvis menstruerende skolepiger ikke har adgang til at gå på toilettet under blødning eller ikke har tilstrækkelige hygiejnefaciliteter til rådighed. På samme måde kan stigmatiseringen og tabuiseringen af menstruation skabe diskriminationsretlige udfordringer for menstruerende skolepiger.

Det er tidligere fastslået, at menstruerende skolepiger bl.a. er beskyttet mod diskrimination, jf. EMRK artikel 14. Det blev i denne forbindelse anført, at beskyttelsen også omfavner situationer, der relaterer sig til skolepigens menstruation i skolen. Det er i forlængelse heraf relevant at belyse, hvordan denne diskrimination kommer til syne i udvalgte situationer, og hvad der bør iagttages med henblik på at sikre menstruerende skolepigens diskriminationsretlige beskyttelse i denne sammenhæng.

³⁹⁴ Committee on the Rights of the Child: General Comment No. 1 (2001) on Article 29 (1) The Aims of Education (CRC/GC/2001/1), præmis 3

³⁹⁵ European Parliament resolution of 24 June 2021 on the situation of sexual and reproductive health and rights in the EU, in the frame of women’s health (2020/2215(INI)), pkt. 28

³⁹⁶ Committee on the Rights of the Child: General Comment No. 1 (2001) on Article 29 (1) The Aims of Education (CRC/GC/2001/1), præmis 10

4.1.3.1. Toiletbesøg og hygiejne

4.1.3.1.1. Væsentligheden i og krav om WASH-initiativer

Det er en kendsgerning, at skolers infrastruktur ofte *“fails to meet student’s basic physical needs”*³⁹⁷, og at manglende *“separate sanitation facilities and supplies are a major barrier for female students, especially during menstruation”*³⁹⁸. Det er under afsnit 2.1.3. anført, at menstruerende personer er særligt beskyttelsesværdige, hvad angår retten til WASH. Det er helt essentielt, at WASH-initiativer iagttages overfor menstruerende skolepiger, og at sådanne initiativer tilrettelægges således, at de møder skolepigens behov³⁹⁹. Dette indebærer bl.a. at toiletfaciliteter skal være rene, herunder tilbyde sæbe og at toiletter bør give mulighed for, at menstruerende skolepiger kan nyde privatlivets fred⁴⁰⁰. Menstruerende skolepiger får herved et sikkert sted til at skifte deres hygiejneprodukter, hvilket kan have en positiv indvirkning på deres individuelle oplevelse af integritet og værdighed og samtidig minimere risikoen for diskrimination. Det samme gælder, hvis menstruerende skolepiger får adgang til at gå på toilettet i undervisningen. En undersøgelse af menstruerende skolepigens oplevelser af menstruation i en dansk folkeskole, har vist, at alt imens det er tilladt at gå på toilettet i en igangværende undervisningstime, har flere piger en oplevelse af, at *“they were expected to happen during breaks”*⁴⁰¹. Dette kan være udfordrende, hvis man som menstruerende skolepige pludselig oplever en blødning. I undersøgelsen delte nogle deltagere historier om *“leakage on chairs, while others talked about how they would sit on the hard wooden chairs, in awkward positions, to avoid leakage”*⁴⁰². Det understreger, at der er behov for at iværksætte WASH-initiativer.

At der gælder en egentlig pligt hertil, kan understøttes af, at FN’s Special Rapporteur på uddannelsesområdet har udtalt, at det tidligere nævnte AAAQ-framework også gælder retten til uddannelse. Det vil i forhold til kravene om *accessibility* og *adaptability* sige, at alle, som en del af retten til uddannelse, skal have adgang til undervisningsinstitutioner uden nogen form

³⁹⁷ UNESCO & Education 2030 (2019). *From access to empowerment: UNESCO strategy for gender equality in and through education 2019-2025*. UNESCO. ISBN: 978-92-3-100330-1, s. 16

³⁹⁸ Ibid.

³⁹⁹ McLaren, M A. (2021, 23. 3). A sexual and reproductive health rights approach to menstruation. *Gender & Development*, 2021(29), 131-150. <https://doi.org/10.1080/13552074.2021.1885218>, s. 136

⁴⁰⁰ Steele, L. & Goldblatt, B. (2019). Bloody Unfair: Inequality Related to Menstruation - Considering the Role of Discrimination Law. I: *The Sydney Law Review* (2019(41)3) (s. 293-325). DOI: 10.2139/ssrn.3485987, s. 301

⁴⁰¹ Andreasen, Lise Ulrik (2023). *The Possibilities of Leaky Bodies. A Feminist Materialist Ethnography of Menstruating Youth Authors*. Aarhus Universitet. <https://doi.org/10.7146/aulsps-e.471>, s. 80

⁴⁰² Ibid.

for diskrimination. Dette indebærer, at uddannelse skal være *“flexible, so that it can adapt to the needs of (...) students”*⁴⁰³, hvilket alt andet lige må omfatte et krav til at iagttage WASH-initiativer. I den forbindelse er det af EMD slået fast, at nationale myndigheder skal være særligt opmærksomme på konsekvenserne af beslutninger, der har en indflydelse på særligt sårbare grupper⁴⁰⁴ - i dette tilfælde menstruerende skolepiger.

I forlængelse af ovenstående har Kvindekomitéen anført, at *“consideration must be given to providing adequate infrastructure in educational institutions in order to remove the barriers to the successful completion of school faced by girls from the age of menarche”*⁴⁰⁵. Manglende iagttagelse af WASH-initiativer kan forårsage social eksklusion. Hvis skolepiger udebliver og initiativerne ikke iagttages, vil det medføre, at skolepiger er i risiko for at opleve diskrimination og yderligere krænkelse af bl.a. retten til sundhed. Børnekomitéen har i den henseende forklaret, at børns ret til sundhed indebærer flere rettigheder, herunder *“access to a range of facilities, goods, services and conditions that provide equality of opportunity for every child to enjoy the highest attainable standard of health”*⁴⁰⁶.

4.1.3.1.2. Diskrimination af menstruerende skolepiger i forhold til WASH

Hvis en menstruerende skolepige eksempelvis mener at være blevet kønsdiskrimineret på baggrund af, at hendes skole ikke har stillet hygiejneprodukter til rådighed, kan det være svært for vedkommende at bevise, at hun er blevet diskrimineret. Dette skyldes, at det ved iagttagelsen af den treleddede test, jf. EMRK artikel 14 vil være svært at finde en sammenlignelig situation, eftersom ikke-menstruerende ikke har samme behov for hygiejneprodukter. Det samme vil være tilfældet, hvis en menstruerende skolepige oplever nultolerance overfor toiletbesøg under sin menstruation. Menstruerende skolepiger kan i sådanne tilfælde opleve diskrimination på baggrund af deres fysiologiske forudsætninger. I og med, at skoledrenge ikke har samme fysiologiske karakteristika, kan det være svært at finde en sammenligningsperson. Af den grund risikerer menstruerende skolepiger at opleve diskrimination på baggrund af menstruation.

⁴⁰³ Moeckli, D. Shah, S., Sivakumaran S and Harris D. (2018). *International Human Rights Law* (3rd ed). Oxford University Press, s. 235

⁴⁰⁴ *Enver Şahin v. Turkey* (23065/12) af 2. juli 2018, para 67

⁴⁰⁵ Committee on the Elimination of Discrimination against Women: General recommendation No. 36 (2017) on the right of girls and women to education (CEDAW/C/GC/36) af 27 november 2017, præmis 30

⁴⁰⁶ Committee on the Rights of the Child: General Comment No. 15 (2013) on the right of the child to the enjoyment of the highest attainable standard of health (art. 24) (CRC/C/GC/15), præmis 24

Kravet om sammenlignelighed kan derfor udgøre en udfordring for menstruerende skolepigers diskriminationsretlige beskyttelse. Det gør det kun yderligere kompliceret, at menstruerende skolepiger befinder sig i krydsfeltet af flere diskriminationsgrunde. Dette omfatter, udover diskrimination på baggrund af menstruation og køn, diskrimination på baggrund af alder, sundhed og det at være en del af en særligt sårbar gruppe. Imidlertid vil en menstruerende skolepige i tilfælde som ovenstående kunne hvile på den nævnte kritik af sammenlignelighedskravet og advokere for, at der i undersøgelsen af en mulig diskrimination skal inddrages betragtninger om substantiv lighed. På den måde kan det siges, at menstruerende skolepiger, hvad angår toiletbesøg og hygiejne, har en diskriminationsretlig beskyttelse udover den beskyttelse, som de grundlæggende krav til WASH-initiativer indebærer.

4.1.3.2. Stigmatiseringens og tabuiseringens diskriminerende effekt

Man kan argumentere for, at stigmatisering ofte er et rationale bag diskrimination. Stigmatisering *“provides a ‘justification’, so that discrimination is seen as natural, necessary, and desirable”*⁴⁰⁷.

Det er ikke utænkeligt at forestille sig den situation, at menstruerende skolepiger oplever stigmatiserende udtalelser om menstruation som værende noget urent og noget, som den menstruerende derfor selv bør håndtere. Dette kan eksempelvis ske i skolen, når skoledrenge griner af klassekammerater med hygiejneprodukter i hånden på vej til toilettet - eller når skolepiger intentionelt bagtaler den i klassen, der som den første oplever *menarche*. En sådan stigmatisering kan anvendes som begrundelse for, at man ikke gør yderligere i forhold til eksempelvis WASH-initiativer. Med stigma følger tabu, og når skolepiger oplever udtalelser som ovennævnte, er den nemme udvej fortieelse. Bliver den oplevede stigmatisering fortiet, vil det for flertallet være naturligt at “hoppe med på bølgen” og gennem stigmatiserende udtalelser været fortsat bidragende til, at eksempelvis problematikker omkring hygiejneprodukter ikke italesættes. Som ovenfor vist er netop det og andre WASH-initiativer helt essentielle for menstruerende skolepiger, og en manglende italesættelse af nødvendigheden heraf kan resultere i, at initiativer ikke bliver iagttaget. Dette kan medføre, at skolepiger vælger undervisningen fra. Selvom det tidligere er nævnt, at vores primære fokus er på indholdet af uddannelse som en del af retten til uddannelse, medfører det beskrevne, at skolepiger mister

⁴⁰⁷ Winkler, Inga T. (2021). Menstruation and Human Rights: Can We Move Beyond Instrumentalization, Tokenism, and Reductionism? I: *Columbia Journal of Gender and Law* (2021(41)1) (s. 244-251). DOI: 10.52214/cjgl.v41i1.8842, s. 249

deres ret til uddannelse forstået som den egentlige, fysiske adgang til at modtage undervisning. I den forbindelse kan man argumentere for, at de, grundet stigmatisering og tabuisering, bliver diskrimineret i forhold til andre skolebørn, der ikke har forudsætningerne for at opleve samme.

4.1.3.2.1. Særligt i forhold til skoledrenge

I forlængelse af ovenstående bør det nævnes, at det også har en betydning, at skoledrenge modtager uddannelse i menstruation. Dette gælder bl.a. fordi, at skoledrenge derigennem kan være med til at nedbryde stigmatisering og tabuisering. Såfremt skoledrenge modtager uddannelse i menstruation, bliver de mere vidende om, at det for skolepiger er en naturlig del af livet. Dette kan i praksis have den betydning, at de vil undlade at komme med nedladende bemærkninger om menstruation og derigennem være med til at nedbryde den fortsatte stigmatisering og tabuisering. Det kan ultimativt medføre, at skolepiger i højere grad vil italesætte deres menstruation og alt andet lige bidrage til, at skolepiger opnår bedre mental sundhed og dermed beskyttelse af deres grundlæggende menneskerettigheder.

I forlængelse af ovenstående bør det bemærkes, at skoledrenge ligesom -piger *“suffer for (...) lack of education about menstruation”*⁴⁰⁸. Man kan argumentere for, at skoledrenge ved ikke at få det fornødne kendskab til menstruation gennem kvalitetsuddannelse, ej heller vil være i stand til at videreformidle viden herom til egne børn i fremtiden. Når skoledrenge får undervisning i menstruation, kan det være bidragende til at nedbryde stigma og tabu.

4.1.4. Delkonklusion

Det kan konkluderes, at man er barn, når man er under 18 år. Af de udvalgte rettighedskataloger fra FN, kan det udledes, at menstruerende skolepiger har ret til sundhed, ikke-diskrimination og uddannelse. EMD's fortolkning bidrager endvidere til en anerkendelse af, at børn skal anses som selvstændige rettighedssubjekter til EMRK og derfor omfattet af retten til ikke-diskrimination i EMRK artikel 14.

I forlængelse heraf kan det lægges til grund, at kvalitetsuddannelse er væsentligt for menstruerende skolepiger. EMD's praksis, relevante fortolkningsbidrag fra FN og FL bidrager til at statuere en ret for menstruerende skolepiger til at modtage kvalitetsuddannelse. I

⁴⁰⁸ Plan International UK (2018). *Break the Barriers: Girls' experiences of menstruation in the UK*. plan.UK. ISBN 978-0-9955552-1-1, s. 27

kvalitetsuddannelse indgår en ret til at få viden om menstruationssundhed. Dette kan bl.a. udledes af kompetencemålene for sundheds- og seksualundervisningen i den danske folkeskole og UNESCO's krav om, at seksualundervisning skal indebære evidensbaseret viden om menstruation. Det kan derfor konkluderes, at den menneskeretlige rammesætning indebærer en ret til at modtage uddannelse i menstruation som en del af retten til uddannelse.

Ovenstående analyse har dertil belyst, at menstruerende skolepiger kan opleve diskrimination i forskellige henseende. Et eksempel herpå er den manglende iagttagelse af WASH-initiativer. Der gælder en pligt til at iagttage sådanne initiativer, hvilket bl.a. indebærer, at toiletter skal være rene og private, og skolepiger skal have adgang til at gå på toilettet i undervisningen. I denne henseende kan menstruerende skolepigens ret til ikke-diskrimination blive udfordret af kravet om sammenlignelighed i EMRK artikel 14. Dertil kan det lægges til grund, at stigmatisering og tabuisering af menstruation også kan have en diskriminerende effekt. Stigmatisering kan fungere som en retfærdiggørelse af diskrimination, og for at nedbryde stigmatiseringen og tabuiseringen, bør også skoledrenge modtage uddannelse i menstruation.

4.2. Er der behov for yderligere tiltag i Danmark med henblik på overholdelse af retlige forpligtelser overfor menstruerende personer på uddannelsesområdet?

Under nærværende afsnit vil vi vurdere, om Danmark overholder sine retlige forpligtelser overfor menstruerende personer på uddannelsesområdet. Dette med henblik på at kunne opstille argumenter både for eller imod nødvendigheden af yderligere tiltag i denne henseende og behovet for en bredere anerkendelse af menstruationssundhed.

4.2.1. Sikres uddannelse i menstruationssundhed i den danske folkeskole?

Lovgivningsmæssigt er der forudsætninger for, at menstruerende skolepiger kan få kvalitetsuddannelse i menstruationssundhed, da seksualundervisning er en del af den obligatoriske undervisningsplan i den danske folkeskole. Det er dog bemærkelsesværdigt, at der ikke nationalt eksisterer en fuldstændig tilrettelagt undervisningsplan. Med andre ord er læseplanerne vejledende⁴⁰⁹. I medfør af FL § 18, stk. 1, skal undervisningens tilrettelæggelse i

⁴⁰⁹ KORA Danish Institute for Local and Regional Government Research (2016). *Country Background Report – Denmark OECD Review of Policies to Improve the Effectiveness of Resource Use in Schools*. ISBN: 978-87-7509-932-0, s. 45

alle fag leve op til folkeskolens fælles mål, der er formuleret i Bekendtgørelse nr. 1217⁴¹⁰. Den enkelte lærer skal planlægge undervisningen herefter, så elever *“udvikler sig fagligt og alsidigt, herunder socialt, og trives i skolens faglige og sociale fællesskaber, jf. FL § 18, stk. 2.* Det kan være svært for menstruerende skolepiger at udvikle sig både fagligt og socialt, hvis forholdene omkring menstruation ikke lever op til deres behov. Konsulentfirmaet, Alt Research, har på vegne af Styrelsen for Undervisning og Kvalitet udarbejdet en evaluering af blandt andet sundheds- og seksualundervisning i danske folkeskoler⁴¹¹. Evalueringen viste, at undervisningen er mangelfuld på mange skoler. Der peges bl.a. på, at lærere ikke føler sig fagligt klædt på til at varetage undervisningen, at der ikke er afsat selvstændigt timetal til undervisningen, og at der mangler *“ledelsesmæssigt fokus på og prioritering af emnet samt klar ansvarsfordeling, herunder udpegning af tovholdere”*⁴¹². Dette taler i retning af, at menstruerende skolepiger ikke får den undervisning i menstruationssundhed, som de er berettiget til. Omvendt kan der siges, at der for nuværende er et større fokus på seksualundervisningen i Danmark, og dette kunne gavne italesættelsen af menstruation på længere sigt.

Folketinget har den 25. maj 2023 vedtaget lov om ændring af lov om de gymnasiale uddannelse og indført obligatorisk seksualundervisning på de gymnasiale uddannelser⁴¹³. Til trods for, at dette ikke omhandler de danske folkeskoler, kan der argumenteres for, at lovgiver skaber et fokus på vigtigheden af, at børn modtager seksualundervisning. Man kan håbe på, at dette generelt vil løfte kvaliteten for seksualundervisningen - også i folkeskolen - for derigennem at møde de mangler, der er, herunder undervisning i menstruation. Hertil kan man overveje, om dette er sandsynligt, eftersom kompetencemålene for sundhed og seksualundervisningen i folkeskolen ikke er nærmere uddybet. Det er bemærkelsesværdigt, at man ved den seneste udfærdigelse af den nationale undervisningsplan for sundheds- og seksualundervisningen ikke valgte at inddrage Sex og Samfund⁴¹⁴. Sex og Samfund har som mærkesag at forbedre

⁴¹⁰ Bekendtgørelse om formål, kompetencemål, færdigheds- og vidensområder og opmærksomhedspunkter for folkeskolens fag og emner (Fælles Mål) (BEK nr 1217 af 19/08/2020)

⁴¹¹ Alt Research ApS (2019). *Evalueringsrapport - Evaluering af Sundheds- og Seksualundervisning og Familiekundskab (SSF)*. ISBN: 978-87-93373-29-7

⁴¹² Ibid., s. 9

⁴¹³ Forslag til Lov om ændring af lov om de gymnasiale uddannelser (til lovforslag nr. L 101), vedtaget af Folketinget ved 3. behandling den 25. maj 2023, Folketinget 2022-23 (2. samling), Folketingstidende Tillæg C

⁴¹⁴ Folketinget, Børne- og Undervisningsudvalget (BUU) Alm. del (04.02.2022). Spørgsmål 108. *ft.dk*. Lokaliseret den 18. maj 2023 på <https://www.ft.dk/samling/20211/almindel/BUU/spm/108/index.htm>

seksualundervisningen i danske folkeskoler⁴¹⁵, og har i en vejledning udarbejdet en model, der kan anvendes som inspiration til, hvordan folkeskoler bør tilrettelægge seksualundervisningen på de enkelte klassetrin. Modellen blev udarbejdet i 2020, det vil sige før tilrettelæggelsen af undervisningsplanen, og viser, bl.a., at man bør lære om reproduktion fra 0. klasse og krop fra 1. klasse. Sex og Samfunds vejledning kunne have været et bidrag i tilrettelæggelsen af undervisningsplanen for seksualundervisning, og vist vigtigheden af at modtage undervisning om menstruation i en tidlig alder. Dette kunne ultimativt føre til, at menstruerende skolepiger fra en tidligere alder fik mulighed for at efterleve deres ret til uddannelse i menstruation.

Spørgsmålet er, hvad Danmark kan gøre for at sikre menstruerende skolepigers menneskeretlige beskyttelse i højere grad. Der kan argumenteres for, at et *human rights based approach*⁴¹⁶ til uddannelse vil skabe rammerne for en mere holistisk tilgang til menstruerende skolepigers udvikling. At der bør iagttages en sådan tilgang i Danmark kan understøttes af, at Børnekomitéen har anbefalet at Danmark “*further step up its efforts to increase human rights education*”⁴¹⁷. Børnekomitéen giver udtryk for væsentligheden i, at de nationale fællesmål er bindende og menneskeretligt orienterede. Hvis Danmark anvender et *human rights based approach*, vil dette bl.a. indebære, at Danmark anerkender menstruerende skolepigers ret til kvalitetsuddannelse, indeholdende undervisning om sundhed og menstruation.

4.2.2. Iagttager Danmark WASH-initiativer i folkeskolen?

Det bør kort overvejes, om pligten til at iagttage WASH-initiativer i folkeskolen overhovedet kan antages at udgøre et problem i Danmark. For det første, som allerede anført, kan der ikke antages at være et generelt problem i forhold til iagttagelsen af WASH i Danmark. Dertil kan det anføres, at forholdene på danske skoler i høj grad adskiller sig fra forhold på skoler i eksempelvis *The Global South*. Man kan dog overveje, om der eksisterer et problem vedrørende manglende kønsopdeling af toiletter. Det er ikke givet, at alle toiletter på danske folkeskoler er kønsopdelte, i og med, at der ikke stilles krav herom i lovgivningen. Med andre ord er det ikke givet, at menstruerende skolepiger får mulighed for at få et privat og tilstrækkeligt hygiejnisk toilet med mulighed for at skifte hygiejneprodukter i sikre omgivelser.

⁴¹⁵ Sex og Samfund. Mærkesager - Seksualundervisning. Lokaliseret den 18. maj 2023 på <https://sexogsamfund.dk/maerkesager/seksualundervisning>

⁴¹⁶ UNICEF (2007). *A Human Rights-Based Approach to Education for All*. UNICEF. ISBN: 978-92-806-4188-2

⁴¹⁷ Committee on the Rights of the Child of 26 October 2017: Concluding observations on the fifth periodic report of Denmark (CRC/C/DNK/CO/5), præmis 37

Generelt kan man overveje, om det i Danmark ville være hensigtsmæssigt at følge et eksempel som de tidligere nævnte fra Skotland og indføre adgang til hygiejneprodukter på offentlige toiletter. Ifølge lovens artikel 2, skal uddannelsesinstitutioner “*ensure period products obtainable free of charge by pupils and students*”⁴¹⁸. Loven definerer *period products* som artikler, der har til formål at absorbere eller opsamle menstruationsblødninger, jf. artikel 9 (a). Gennem en sådan lov kan det antages, at danske myndigheder vil efterleve pligten til at iagttage WASH-initiativer til gavn for menstruerende skolepigers rettigheder. Dette kan understøttes af, at den skotske regering lagde til grund, at “*being able to access period products is fundamental to equality and dignity*”⁴¹⁹. Et forslag til en sådan lov er blevet præsenteret og debatteret i dansk kontekst. Forslaget vakte stor harme blandt mange danske politikere, heriblandt Lars Boje Mathiesen, der mente, at såfremt menstruerende personer skulle have adgang, skulle mænd “*også have underbukser på offentlige toiletter*”⁴²⁰, såfremt man kom til at lave afføring i sine bukser. En sådan holdning er ikke nødvendigvis repræsentativ i Danmark, men alligevel blev forslaget forkastet, da det kun var de tre forslagsstillere, der stemte for, alt imens 87 stemte imod⁴²¹. Dette viser, at der generelt er en tilbageholdenhed i Danmark hvad angår et sådant initiativ. Lovforslaget blev stillet i 2021, og er således et udtryk for relativt nutidige forhold, og det kan antages, at der ikke vil være flertal for en sådan lov i dag. At et initiativ til hygiejneprodukter for skolepiger i folkeskolen ikke overvejes i statens budgettering, er blot en yderligere understregelse, at der på området for SRSR og rettighederne menstruerende personer er lang vej i Danmark. Det bør dog bemærkes, at det er muligt, at viljen og forståelsen om nødvendigheden af at iagttage initiativer over for menstruerende er én i samfundet, og en anden fra lovgivers side. Der findes eksempler på, at nogle folkeskoler har adgang til hygiejneprodukter.

⁴¹⁸ Acts of Scottish Parliament. *Period Products (Free Provision) (Scotland) Act 2021* af den 12. januar 2021

⁴¹⁹ Scottish Government (15.08.2022). *Period Products (Free Provision) (Scotland) Act 2021: Equality Impact Assessment*. gov.scot. Lokaliseret den 13. februar 2023 på <https://www.gov.scot/publications/period-products-free-provision-scotland-act-2021-equality-impact-assessment/>, s. 2

⁴²⁰ Forslag til folketingsbeslutning om gratis adgang til menstruationsprodukter (Beslutningsforslag nr. B 173), fremsat den 2. marts 2021 af Sikandar Siddique (UFG), Uffe Elbæk (UFG) og Susanne Zimmer (UFG), Folketinget 2020-21, Folketingstidende Tillæg A. Se debat, kl. 11:37ff

⁴²¹ Forklaringsnote: Forslaget blev forkastet. For stemte 3 (ALT, Sikandar Siddique (UFG) og Susanne Zimmer (UFG)), imod stemte 87 (S, V, DF, SF, RV, KF, NB, LA, KD og Inger Støjberg (UFG)), hverken for eller imod stemte 7 (EL).

4.2.3. Beskyttes menstruerende skolepiger i tilstrækkelig grad mod diskrimination og stigmatisering i folkeskolen?

Børnekomitéen har på baggrund af Danmarks seneste afrapportering anbefalet, at Danmark fortsat bør have fokus på anti-mobning kampagner og adressere de skadelige virkninger forbundet hermed⁴²². Dertil blev det af komitéen anført, at Danmark bør sikre, at *“all professionals working with children are trained to identify and address (...) mental health problems”*⁴²³. Med udgangspunkt heri kan der rejses spørgsmål om, hvorvidt menstruerende skolepiger i tilstrækkelig grad beskyttes mod den stigmatisering og tabuisering, der er herskende omkring menstruation - og som Danmark har en pligt til at sikre ikke skal finde sted. Tallene fra den årlige trivselsmåling, som blev offentliggjort torsdag den 25. maj 2023 viser, at den generelle trivsel er faldende og at drenge rapporterer højere trivsel end piger⁴²⁴. Den laveste trivselsscore i årets måling findes blandt piger i 7. klasse. Det kan tænkes, at stigmatisering og tabuisering af menstruation, sammenholdt med tiden for den typiske *menarche*, kan være faktorer, der kan forklare denne lave måling. Det er ikke givet, men det er ikke utænkeligt. Under alle omstændigheder viser tallene, at skolepiger trives dårligere end skoledrenge, og en dårligere trivsel kan - ligesom stigmatiseringen omkring menstruation - være bidragende til en diskrimination af skolepiger. Dette taler for, at Danmark ikke iagttager gældende pligter i denne henseende.

I forlængelse af ovenstående bør dog bemærkes, at den nuværende regeringen som en del af sit regeringsgrundlag har anført, at der skal nedsættes en trivselskommission for *“det gode børne- og ungdomsliv, der skal foreslå anbefalinger til, hvordan mistrivsel og sårbarhed kan forebygges”*⁴²⁵. Folketingets børne- og undervisningsudvalg har ved et udvalgsmøde af den 25. maj 2023 udtalt, at kommissionen skal nedsættes inden udgangen af 2023⁴²⁶. Dette taler for, at Danmark har tænkt sig at gøre noget for at sikre børns og unges trivsel i skolen. Man kan håbe på, at de i denne forbindelse vil iagttage overvejelser om at sikre ikke stigmatisering af

⁴²² Committee on the Rights of the Child of 26 October 2017: Concluding observations on the fifth periodic report of Denmark (CRC/C/DNK/CO/5), præmis 23

⁴²³ Ibid., præmis 30 (c)

⁴²⁴ Altinget Uddannelse (25.05.2023). Nye tal viser fortsat fald i skolebørns trivsel. *Altinget.dk*. Lokaliseret den 19. maj 2023 på <https://www.alinget.dk/uddannelse/artikel/nye-tal-viser-fortsat-fald-i-skoleboerns-trivsel>

⁴²⁵ Regeringen (2022). *Ansvar for Danmark - Det politiske grundlag for Danmarks regering*. Statsministeriet. ISBN: 978-87-94224-40-6, s. 23

⁴²⁶ Beretning over Forslag til folketingsbeslutning om nedsættelse af en trivselskommission for det gode børne- og ungdomsliv (til beslutningsforslag B 107), beretning afgivet af Børne- og Undervisningsudvalget maj 2023, Folketinget 2022-23 (2. samling), Folketingstidende Tillæg B

menstruerende skolepiger. Dette ville medføre, at menstruerende skolepiger ikke i lige så høj grad ville være udsat for diskrimination på baggrund af deres menstruation.

4.2.4. Delkonklusion

Det kan konkluderes, at danske undervisningsplaner er vejledende. De skal leve op til folkeskolens Fælles Mål, men disse indeholder ikke beskrevne kompetenceområder for seksualundervisning. En undersøgelse viser, at der generelt er mangler i sundheds- og seksualundervisningen, hvilket taler i retning af, at menstruerende skolepiger ikke får undervisning i menstruationssundhed. Lovforslaget om at indføre obligatorisk seksualundervisning på landets gymnasier viser dog et fokus på området, som man kan håbe på ville være bidragende til et løft af kvaliteten i seksualundervisningen - også i folkeskolen. Man kan dog argumentere for, at et løft af kvaliteten ikke er sandsynligt, idet man i tidligere beslutningsprocesser om tilrettelæggelsen af seksualundervisningen har valgt ikke at inddrage væsentlige parter. En løsning på problemet kunne være et mere *human rights based approach* til uddannelse, hvilket også vil bidrage til en anerkendelse af menstruationssundhed som en menneskeret.

Det kan overvejes, om WASH udgør et problem i danske folkeskoler. Det er dog ikke givet, at toiletfaciliteterne lever op til menstruerende skolepigers behov, hvorfor man kan overveje hensigtsmæssigheden i at implementere en lov om adgang til hygiejneprodukter på offentlige toiletter. Dette er sket i Skotland, men der ses ikke at være tilslutning til en sådan lov i Danmark.

Børnekomitéen har anbefalet Danmark at sikre den mentale sundhed blandt folkeskoleelever. Den nye trivselsmåling fra 2023 viser, at trivslen er højere blandt drenge end piger, og man kunne argumentere for, at menstruation kunne udgøre en faktor i denne henseende. Dette taler for, at Danmark ikke iagttager gældende pligter. Dog er der med den nuværende regering udsigter til en trivselskommission inden udgangen året, som forhåbentlig vil have et øget fokus på menstruerende skolepigers rettigheder og behov. Dette ville under alle omstændigheder være bidragende til at sikre deres ret til ikke-diskrimination.

Kapitel 5 - Yderligere tiltag og anerkendelsen af menstruationssundhed som en menneskeret

I nærværende afsnit vil vi belyse, hvad der, fælles for de tre *case studies*, gør sig gældende i forhold til yderligere tiltag i Danmark med henblik på anerkendelsen af menstruationssundhed som en menneskeret. Vurderingerne under hver *case study* har vist, at der - selvom der i nogen henseende kan antages at være en beskyttelse af menstruerende personer - kan iagttages yderligere for at anerkende menstruationssundhed som en menneskeret.

Vi har gennem vores undersøgelser anvendt FN's rettighedskataloger, -instrumenter og dertilhørende fortolkningsbidrag til at vise, at menstruerende personer har en menneske- og diskriminationsretlig beskyttelse i forhold til deres menstruation. Fælles for de behandlede rettighedskataloger gælder, at Danmark kun har ratificeret og ikke inkorporeret katalogerne. Det er derfor relevant at foretage en vurdering af, hvorvidt en inkorporering af CEDAW, ICESCR og CRC i dansk lov ville være hensigtsmæssig for menstruerende personer og medføre en bedre menneskeretlig beskyttelse. I forlængelse heraf er det også interessant at overveje, om en tiltrædelse af det generelle forbud mod forskelsbehandling i Tillægsprotokol nr. 12⁴²⁷ til EMRK (herefter: TP12) vil gavne menstruerende personers diskriminationsretlige beskyttelse. Disse vurderinger kan bidrage til en samlet drøftelse af, om Danmark bør iagttage sådanne skridt med henblik på en generel anerkendelse af menstruationssundhed som en menneskeret.

5.1. Inkorporering af De Forenede Nationers rettighedskataloger

Det er tidligere vist, at EMRK og praksis fra EMD er bidragende til en statuering af rettigheder for menstruerende personer. Med en inkorporering af FN's menneskerettighedskataloger kan man argumentere for, at den menneske- og diskriminationsretlige beskyttelse af menstruerende personer vil blive bedre. Vi vil i det følgende opstille argumenter for og imod en inkorporering.

⁴²⁷ Council of Europe: Explanatory Report to the Protocol No. 12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Rome 4.XI.2000), s. 21, præmis 21

5.1.1 Nationale inkorporeringsbetragtninger frem til nu

Som ratificerende stat til FN's rettighedskataloger skal man løbende afrapportere om gennemførelsen af de til en konvention hørende rettigheder. FN-organer har på baggrund af Danmarks periodiske rapporter flere gange anbefalet, at Danmark bør tage nationale skridt i forhold til en fuld inkorporering. Dette kommer bl.a. til udtryk i de seneste konkluderende bemærkninger til Danmark fra Børnekomitéen, hvori komitéen "*recommends that the State party take measures to explicitly and fully incorporate all provisions of the Convention and its Optional Protocols into its national legislation*"⁴²⁸. Lignende har Kvindekomitéen bemærket i dets seneste observationer⁴²⁹, hvor komitéen udtrykte bekymring om den manglende inkorporering af CEDAW. Ifølge komitéen kan en manglende inkorporering "*have adverse effects on women and girls throughout the State party*"⁴³⁰, hvorfor det blev - og fortsat bliver - anbefalet, at Danmark skal genoverveje beslutningen om ikke at inkorporere konventionen⁴³¹.

Som følge af sådanne betragtninger nedsatte Justitsministeret den 9. juli 1999 et inkorporeringsudvalg, der bl.a. havde til opgave at undersøge fordele og ulemper forbundet med en inkorporering af FN's menneskerettighedskonventioner⁴³². Inkorporeringsudvalget fandt det på daværende tidspunkt ikke hensigtsmæssigt at inkorporere CEDAW, ICESCR og CRC. Udvalget skelnede mellem generelle og specielle konventioner, og fandt, i forhold til specialkonventioner som CEDAW og CRC, at de ikke burde inkorporeres, selvom de er centrale i beskyttelsen af menneskerettigheder⁴³³. Efter udvalgets opfattelse burde generelle konventioner inkorporeres først. Udvalget anerkendte, at ICESCR skulle anses som en sådan, men denne indeholdt ifølge udvalget vage programerklæringer og havde på daværende tidspunkt ikke righoldigt fortolkningsbidrag. På den baggrund blev det ej heller anbefalet, at ICESCR blev inkorporeret⁴³⁴. Inkorporeringsudvalget udelukkede imidlertid ikke, at konventionerne på et senere tidspunkt ville blive inkorporeret⁴³⁵.

⁴²⁸ Committee on the Rights of the Child of 26 October 2017: Concluding observations on the fifth periodic report of Denmark (CRC/C/DNK/CO/5), præmis 37, pkt. 6

⁴²⁹ Committee on the Elimination of Discrimination against Women of 9 March 2021: Concluding observations on the ninth periodic report of Denmark (CEDAW/C/DNK/CO/9)

⁴³⁰ Ibid., præmis 14, pkt. a

⁴³¹ Ibid., præmis 15, pkt. a

⁴³² Betænkning nr. 1407 af den 1. januar 2001 om inkorporering af menneskerettighedskonventioner i dansk ret, s. 6

⁴³³ Ibid., s. 295 og 278

⁴³⁴ Ibid., s. 215 sammenholdt med 218

⁴³⁵ Ibid., s. 220, 278 og 295

Muligheden for inkorporering har siden da været genstand for vurdering flere gange. Regeringen på tiden for ovennævnte betænkning fandt ikke grundlag for at fremsætte et lovforslag om en inkorporering, men måtte forholde sig hertil, da Socialistisk Folkeparti kort tid efter fremsatte et beslutningsforslag om inkorporering af CRC. Her udtalte regeringen, at den efter grundige overvejelser ikke ville følge Inkorporeringsudvalgets anbefaling, da *“det ikke retligt vil gøre den store forskel, om FN-konventionerne inkorporeres i dansk ret eller ej”*⁴³⁶. Lignende tilgang blev efterfølgende gengivet i forbindelse med et andet beslutningsforslag om en generel inkorporering af FN's rettighedskataloger: *“Det fremgår endvidere af dansk retspraksis, at FN-menneskerettighedskonventionerne allerede i dag er en relevant retskilde i dansk ret, selv om de ikke er inkorporeret i dansk ret”*⁴³⁷. Der er en tendens til, at lovgiver ikke foretager en dybdegående vurdering af hensigtsmæssigheden bag en mulig inkorporering.

I Betænkning 1546/2014⁴³⁸ iagttog et nyt nedsat inkorporeringsudvalg en undersøgelse af hensigtsmæssigheden bag en inkorporering. I overensstemmelse med kommissoriets pkt. 2, vurderede udvalget, om en inkorporering ville føre til en bedre retsbeskyttelse for den enkelte borger. I betænkningen fremhævede udvalget bl.a., at flere hensyn bag CEDAW indebærer *“en styrkelse af kvinders rettigheder på de retsområder, som FN-konventionen omfatter”*⁴³⁹. Lignende blev konstateret i forhold til CRC, hvad angår en styrkelse af børns rettigheder⁴⁴⁰. I forhold til ICESCR, blev det anført, at *“konventionen ikke indeholder rettigheder, som der i praksis vil være et tilstrækkeligt klart grundlag for at anvende i konkrete sager”*⁴⁴¹. Det blev derfor ikke anset som hensigtsmæssigt at inkorporere ICESCR og derved skabe en illusorisk adgang til praktisk retsanvendelse. Dertil var det af nogle udvalgsmedlemmer vigtigt at understrege, *“at alle syv konventioner allerede i dag er gældende for Danmark - og for de flestes vedkommende har været det i mange år”*⁴⁴².

⁴³⁶ 1. behandling af beslutningsforslag nr. B 30: Forslag til folketingsbeslutning om inkorporering af FN's børnekonvention i dansk ret, fredag, d. 30. januar 2004. udtalelse fra daværende justitsminister, Lene Espersen: Se følgende link: https://webarkiv.ft.dk/?samling/20031/beslutningsforslag_oversigtsformat/B30.htm. Lokaliseret den 19. maj 2023

⁴³⁷ Betænkning over Forslag til folketingsbeslutning om inkorporering af FN-menneskerettighedskonventioner i dansk ret, afgivet af Retsudvalget den 29. april 2004 (2003/1 BTB 134)

⁴³⁸ Betænkning nr. 1546 af den 14. august 2014 om inkorporering mv. inden for menneskeretsområdet

⁴³⁹ Ibid., pkt. 7.4, s. 238

⁴⁴⁰ Ibid., pkt. 6.4, s. 214

⁴⁴¹ Ibid., pkt. 9.g, s. 263

⁴⁴² Ibid., pkt. 4, s. 264

Samlet anbefalede størstedelen af udvalget, at både CEDAW og CRC - i modsætning til ICESCR - skulle inkorporeres i dansk lov⁴⁴³. Uagtet, om der er anbefalet inkorporering eller ej, har der siden denne betænkning ikke været iagttaget egentlig politisk ageren, hvad angår en inkorporering. Det har på ny været drøftet, om CRC skulle inkorporeres⁴⁴⁴, men om denne - såvel som de øvrige rettighedskataloger - skal inkorporeres, er fortsat genstand for stor uenighed i praksis. Vi vil i det følgende præsentere eksempler på, hvad en inkorporering kan have af betydning for menstruerende personers retsstilling.

5.1.2. Retsanvenderes iagttagelse af konventionerne og dertilhørende fortolkningsbidrag

Man kan overveje, om en inkorporering af FN's menneskerettighedskonventioner vil bidrage til, at danske retsadvokater i højere grad vil iagttage konventionerne og dertilhørende fortolkningsbidrag. En højere grad af iagttagelse kan potentielt være bidragende til, at menstruerende personer opnår en bedre retsbeskyttelse.

5.1.2.1. Anvendes konventionerne og dertilhørende fortolkningsbidrag?

Der er en tendens til, at danske retsadvokater ikke kontinuerligt inddrager FN's menneskerettighedskonventioner. Inkorporeringsudvalget konstaterede i Betænkning 1407/2001, at FN's konventioner i perioden fra 1992-2001 kun var blevet påberåbt i alt 12 gange⁴⁴⁵. Lignende synes at gøre sig gældende i den senere Betænkning 1546/2014, hvori det blev konstateret, at danske domstole i perioden fra 2001-2014 kun havde forholdt sig til konventionerne i 32 trykte afgørelser⁴⁴⁶. Det bemærkes hertil, at CEDAW og ICESCR i samme periode kun er blevet inddraget i én afgørelse hver⁴⁴⁷. Selvom det forholder sig anderledes med CRC, der i perioden er blevet inddraget i fjorten afgørelser⁴⁴⁸, kan der ikke siges at være righoldig retspraksis, hvor danske retsadvokater inddrager FN's rettighedskataloger.

⁴⁴³ Betænkning nr. 1546 af den 14. august 2014 om inkorporering mv. inden for menneskeretsområdet, pkt. 9, s. 255ff

⁴⁴⁴ Se fremsat lovforslag fra 2019 om Børnekonventionens inkorporering, der blev nedstemt ved anden behandling: Forslag til folketingsbeslutning om inkorporering af FN's børnekonvention i dansk ret (beslutningsforslag nr. B 39), Folketinget 2019-20, Folketingstidende Tillæg A

⁴⁴⁵ Betænkning nr. 1407 af den 1. januar 2001 om inkorporering af menneskerettighedskonventioner i dansk ret, pkt. 4, s. 60

⁴⁴⁶ Betænkning nr. 1546 af den 14. august 2014 om inkorporering mv. inden for menneskeretsområdet, pkt. 3, s. 51

⁴⁴⁷ Ibid., s. 56ff

⁴⁴⁸ Ibid., pkt. 3.7., s. 62

I de sager, hvor konventionerne er nævnt, er det karakteristisk, at danske domstole (i) enten ikke forholder sig til dem, selvom de er blevet påberåbt af en sags parter⁴⁴⁹, eller (ii) inddrager sådanne konventioner mere sporadisk og platonisk. Det ses ofte, at danske domstole blot henviser til, at den konkrete konvention ikke er inkorporeret, ikke er direkte anvendelig og derfor *“ikke kan føre til et andet resultat”*⁴⁵⁰. En sådan tilgang synes at afspejle, at danske retsanvendere bibeholder en dualistisk retsopfattelse. Dette forhold er understreget af Højesteret, der tidligere har lagt vægt på *“den grundlæggende ordening i dansk ret af forholdet mellem national og international ret, hvorefter folkeretten ikke har grundlovskraft”*⁴⁵¹.

5.1.2.2. Folkerettens generelle virkning i Danmark og en inkorporerings indflydelse herpå

Sammenholder man den sparsomme anvendelse af FN's rettighedskataloger med, at danske retsanvendere tilsyneladende bevarer en dualistisk opfattelse af retskildehierarkiet, kan man stille spørgsmålstegn ved folkerettens virkning i dansk ret. I denne henseende har tidligere konstitueret landsdommer og direktør for Institut for Menneskerettigheder, dr.jur. Jonas Christoffersen, udtalt: *“Såfremt dansk ret er meget klar, må der kræves ganske klar folkeret for at fravige det “danske” resultat, mens mindre klar folkeret må kunne inddrages også som afgørende fortolkningsbidrag, såfremt dansk ret er mindre klar”*⁴⁵². De tre case studies har vist, at det er begrænset, hvad der kan anvendes af nationalt udstedt lovgivning til at statuere en menneske- og diskriminationsretlig beskyttelse af menstruerende personer. Med andre ord er dansk ret på området for menstruerende personers rettigheder mindre klar, hvorfor folkeretten bør indgå som et afgørende fortolkningsbidrag. Dette taler for en inkorporering.

Ud fra ovenstående synes det klart, at folkeretten er fjern for danske retsanvendere. Man kan argumentere for, at en inkorporering vil være med til at fremme konventionernes anvendelse og dermed folkerettens virkning i Danmark til gavn for menstruerende personer. En inkorporering vil medføre, at konventionerne er ligestillet med øvrig national lovgivning, og som retsanvender, vil man ikke på samme måde være nødsaget til at skulle forholde sig til den indbyrdes retskildeværdi. På samme måde vil der alt andet lige, kunne antages at være et større

⁴⁴⁹ Forklaringsnote: Udover, at 32 trykte afgørelser inddrog FN's menneskerettighedskonventioner i perioden fra 2001-2014, var der i samme periode i alt 16 afgørelser, hvor en af sagens parter havde påberåbt sig en sådan konvention, uden at den danske retsanvender havde forholdt sig hertil. Se pkt. 3, s. 51 i ovennævnte Betænkning nr. 1546 af den 14. august 2014

⁴⁵⁰ Se eksempelvis ovennævnte U 2011.221 H, hvor Landsretten i sin begrundelse havde anført, at de *“internationale konventioner og erklæringer, som Foreningen havde påberåbt sig, [ikke er] direkte anvendelige i dansk ret”*, hvilket Højesteret efterfølgende stadfæstede ved blot at anføre, at det af foreningen anførte *“ikke kan føre til et andet resultat”*.

⁴⁵¹ UfR 2010.1547 H. Se <https://www.karnovgroup.dk/>

⁴⁵² Christoffersen, Jonas (2001). *Folkerettens virkning i dansk ret* (U.2001B.143)

incitament til, at konventionernes fortolkningsbidrag også inddrages i større omfang. Konventionerne og dertilhørende fortolkningsbidrag, der som bekendt bidrager til en menneske- og diskriminationsretlig beskyttelse af menstruerende personer, vil med andre ord blive mere synlige og dermed anvendt hyppigere. Det at danske retsanvendere ikke inddrager fortolkningsbidrag til FN's menneskerettighedskonventioner kommer blandt andet til ud i U 2023.2647 H⁴⁵³, hvor Landsretten, uden at gå ind i en yderligere behandling heraf, nævnte, at det af sagsøgeren anfægtede om en tidligere afgørelse fra Børnekomitéen ikke kunne lægges til grund, da "*Komitéens udtalelser ikke er bindende for deltagerstaterne*". En inkorporering vil gavne den generelle anvendelse af konventionerne såvel som dertilhørende fortolkningsbidrag, hvilket kan understøttes af, at der efter inkorporeringen af EMRK sås en klar stigning i anvendelsen heraf blandt danske retsanvendere⁴⁵⁴. Med andre ord kan det antages, at en inkorporering giver menneskerettighedskonventioner en øget gennemslagskraft⁴⁵⁵ og derigennem bidrage til en bedre anerkendelse af menstruationssundhed i Danmark.

Uagtet ovenstående, kan man stille spørgsmålstegn ved, om en inkorporering ville medføre en hyppigere anvendelse af fortolkningsbidragene til konventionerne. Dette ville uden tvivl være fordelagtigt for menstruerende personer, eksempelvis hvad angår mere opmærksomhed på det tidligere behandlede AAAQ-framework på sundheds- arbejds- såvel som uddannelsesområdet. Det er dog en kendsgerning, at "*internationale fortolkningsprincipper afviger fra den nordiske tradition for dynamiskrestriktiv grundlovsfortolkning*"⁴⁵⁶. Med andre ord er jura i Danmark en "*bagudskuende aktivitet*", hvor domstolene skal finde - og ikke opfinde - juraen"⁴⁵⁷. Man kan argumentere for, at såfremt danske retsanvendere er nødt til at opfinde juraen gennem dynamisk inddragelse af FN's fortolkningsbidrag, vil det stride imod traditionen for dynamiskrestriktiv fortolkning. Det vil være noget nyt og muligvis en udfordring for retsanvendere at iagttage en sådan fortolkning. For at kunne statuere rettigheder omkring menstruationssundhed, skal der for nuværende iagttages en praktisk monistisk tilgang, som vi i nærværende afhandling har

⁴⁵³ U 2023.2647 H. Se <https://www.karnovgroup.dk/>

⁴⁵⁴ Betænkning nr. 1546 af den 14. august 2014 om inkorporering mv. inden for menneskeretsområdet, s. 258: "*Inkorporeres en eller flere af disse konventioner [FN's menneskerettighedskonventioner], må det forventes, at der i en periode vil ske en stigning i anvendelsen, ganske som med Den Europæiske Menneskerettighedskonvention.*"

⁴⁵⁵ Mchangama, Jacob. (2013). *Internationale menneskerettighedskonventioner og dansk ret: En rapport om konsekvenserne af Danmarks mulige inkorporering af internationale menneskerettighedskonventioner og anerkendelse af klageadgang til menneskerettighedsorganer* (1. udg.). Retsudvalget, 2013-14, s. 11

⁴⁵⁶ Christoffersen, Jonas (2006). *Den Danske Debat om Den Internationale Menneskeret*. Nordisk Tidsskrift for Menneskerettigheder (Vol. 24, Nr. 2) (s. 97-114) ISSN: 1503-6480, s. 105

⁴⁵⁷ Ibid.

gjort. Det taler imod en inkorporering, at man er nødsaget til at ændre strukturen for fortolkningen, men på den anden side er en dynamisk fortolkning nødvendig for at tildele menstruerende personer en menneske- og diskriminationsretlig beskyttelse.

5.1.2.3. En inkorporerings indflydelse på den juridiske profession

Anvender danske retsanvendere FN's rettighedskataloger og dertilhørende fortolkningsbidrag i større omfang, kan det også have den effekt, at medlemmer af den juridiske profession i højere grad vil blive opmærksomme på indholdet. Komitéen til De Forenede Nationers Konvention om Afskaffelse af Alle Former for Racediskrimination har slået fast, at *“the non-incorporation of international treaties results in reluctance by lawyers and judges to invoke such treaties in Danish courts”*⁴⁵⁸. Det samme er anerkendt i den tidligere nævnte Betænkning 1546/2014, hvori det er anført, at *“FN-komitéerne synes (...) at forudsætte, at både dommere og advokater vil være tilbageholdende med at anvende konventionerne, så længe de ikke er inkorporeret”*⁴⁵⁹.

Ud fra et retssociologisk perspektiv kan man med Talcott Parsons konsensusteori endvidere argumentere for, at en inkorporering vil være bidragende til, at også menstruerende personer bliver opmærksomme på deres rettigheder. Ifølge Parsons har den juridiske profession bestående af *“behørigt uddannede og validerede jurister”*⁴⁶⁰ en mellemliggende placering i vores samfundsstruktur og opererer i kraft heraf som et *“operativt bindeled”*⁴⁶¹ mellem stat og samfund. En sådan funktion kan bidrage til, at den juridiske profession videreformidler menstruerende personers rettigheder til dem, og derved viser, at også de anerkender menstruationssundhed som en menneskeret.

I den forbindelse er det dog værd at være opmærksom på, at advokater *“muligvis heller ikke [er] så vant til at orientere sig i de tilgængelige fortolkningsbidrag (afgørelser, udtalelser m.m.) til disse konventioner, der desuden kan være af en karakter, som gør dem vanskelige at anvende i praksis”*⁴⁶². En inkorporering vil medføre et krav om, at danske retsanvendere iagttager konventionerne. Når den juridiske profession ikke er vant til at orientere sig i

⁴⁵⁸ Committee on the Elimination of Racial Discrimination of 20 September 2010: Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD/C/DNK/CO/18-19), pkt. 8

⁴⁵⁹ Betænkning nr. 1546 af den 14. august 2014 om inkorporering mv. inden for menneskeretsområdet, s. 102

⁴⁶⁰ Hammerslev, Ole Borch, Bertilsson, C., Margareta T. & Thuesen, F. (m.fl.) (2013). *Rettssociologi - klassiske og moderne perspektiver*. Hans Reitzel Forlag, s. 43

⁴⁶¹ Ibid, s. 42

⁴⁶² Betænkning nr. 1546 af den 14. august 2014 om inkorporering mv. inden for menneskeretsområdet, s. 77

fortolkningsbidragene, vil det skabe et informationsbehov, som i praksis kan være svært at efterleve; der vil være *“et stort arbejde forbundet med at tilvejebringe det fornødne overblik over relevante fortolkningsbidrag”*⁴⁶³. Efterledes informationsbehovet ikke, kan det ultimativt være med til at skabe retsikkerhed, eftersom retsanvendere vil være nødsaget til at skulle anvende konventionernes bestemmelser uden at være fuldt bekendt med indholdet heraf. Dertil kan dog anføres, at *“advokater, der påberåber sig anvendelse af konventionsbestemmelser i konkrete sager, i praksis ofte også vil varetage opgaven med at tilvejebringe oplysninger som grundlag for sagens afgørelse”*⁴⁶⁴. Samlet kan siges, at den juridiske professions iagttagelse af positionen som det operative bindeled, sammenholdt med en generelt hyppigere anvendelse og et større kendskab til konventionerne, kan bidrage til, at menstruerende personer opnår en bedre retsstilling i henseende som de, vi igennem afhandlingen har præsenteret.

5.1.3. Indholdet af FN-konventionernes bestemmelser

I forlængelse af ovenstående bør det dog vurderes, om bestemmelserne i FN's menneskerettighedskonventioner er egnet til at blive inkorporeret i dansk ret. CEDAW, ICESCR og CRC regulerer et bredt spekter af rettigheder, og det er ikke alle, der er udformet med samme præcisionsgrad. Det har siden nedsættelsen af det første inkorporeringsudvalg været debatteret, om konventioner, der indeholder vagt formulerede bestemmelser, bør inkorporeres. Dette fordi, at sådanne *“i reglen kræver mere eller mindre politiske valg mellem forskellige løsningsmuligheder, der bør foretages af Folketinget”*⁴⁶⁵. CEDAW, ICESCR og CRC indeholder alle vage og upræcise bestemmelser - i nogle tilfælde egentlige programerklæringer, som tidligere nævnt under afsnit 1.3.2. Sådanne upræcise bestemmelser *“overlader et betydeligt skøn til de enkelte medlemsstater”*⁴⁶⁶. Man kan argumentere for, at en inkorporering af sådanne bestemmelser kan udfordre, og risikere at forrykke, *“den traditionelle rollefordeling mellem domstolene og andre retsanvendende myndigheder på den ene side og lovgivningsmagten på den anden side”*⁴⁶⁷. Der er en reel risiko herfor ved inkorporering, eftersom det kan antages at retsanvendere vil iagttage retspolitisk⁴⁶⁸ fortolkning for at udfylde vage og generelle bestemmelser. Dette kan medføre, at retsanvendende myndigheder træffer

⁴⁶³ Betænkning nr. 1546 af den 14. august 2014 om inkorporering mv. inden for menneskeretsområdet, s. 108

⁴⁶⁴ Ibid., s. 109

⁴⁶⁵ Ibid., s. 151

⁴⁶⁶ Ibid., s. 42

⁴⁶⁷ Ibid., s. 6

⁴⁶⁸ Forklaringsnote: Ved retspolitik forstås *“spørgsmålet om, hvorvidt retten skal forandres”*, jf. Blume, Peter. (2020). Juridisk metode og argumentation. I: Thomas. Riis & Jan. Trzaskowski (Red.), *Skriftlig jura: Den juridiske fremstilling* (2. udg.) (s. 3-23). Ex Tuto Publishing A/S, s. 7

afgørelser, som lovgiver efter dansk retstradition burde træffe⁴⁶⁹. Dermed risikeres det grundlovsfæstede princip om magtens tredeling, jf. Grundlovens § 3, at blive brudt. Dette taler imod en inkorporering.

På den anden side kan man argumentere for, at de mange generelle og vage bestemmelser kan udfyldes af de dertilhørende fortolkningsbidrag fra FN's komitéer. Det er tidligere undersøgt, hvordan FN-komitéernes *Recommendations* og *General Comments* bidrager til en statuering af rettigheder for menstruerende personer. Netop sådanne udtalelser tildeler danske retsmyndigheder et mere præcist indhold af en given bestemmelse, og det er i denne forbindelse væsentligt at genkalde sig, at Danmark har anerkendt kompetencen for komitéerne til de tre ovennævnte konventioner. I sin seneste betænkning bemærkede Inkorporeringsudvalget, at danske retsmyndigheder allerede overholder kompetencefordelingen i forhold til fordelingspolitiske valg⁴⁷⁰. Dertil blev det beskrevet, at der ikke var grundlag for at antage, at dette ikke ville blive respekteret fremadrettet. Efter udvalgets opfattelse, er "*det [et] vigtigt element i den principielle balance mellem lovgivningsmagten og domstolene, at lovgivningsmagten træffer valg af denne karakter*"⁴⁷¹. I den forbindelse er det væsentligt at bemærke, at antallet af vage og generelle bestemmelser i en given konvention, ikke i sig selv bør være afgørende for, hvorvidt lovgivningsmagten vælger at inkorporere en konvention eller ej⁴⁷².

I forlængelse af ovenstående kan man imidlertid rejse det spørgsmål, om der overhovedet eksisterer et magtfordelingsforskydningsproblem. Som tidligere nævnt, har der gennem de løbende vurderinger om en eventuel inkorporering været argumenteret for, at en inkorporering ikke ville have en retlig effekt, da konventionerne i forvejen er en relevant retskilde i dansk ret⁴⁷³. Tidligere omtalte Kirsten Ketscher er af en sådan overbevisning, idet hun har fremhævet, at en mulig inkorporering kun kan medføre, at en konvention bliver mere kendt, "*men som altovervejende hovedregel ikke, at den i retskildemæssige henseende bliver mere værd*"⁴⁷⁴. Der kan således opstilles argumenter for, at en inkorporering af henholdsvis CEDAW, ICESCR og CRC ikke vil have en væsentlig retskildemæssig effekt og derved ikke være bidragende til en

⁴⁶⁹ Betænkning nr. 1546 af den 14. august 2014 om Inkorporering mv. inden for menneskeretsområdet, s. 110

⁴⁷⁰ *Ibid.*, s. 146

⁴⁷¹ *Ibid.*, s. 42

⁴⁷² *Ibid.*, s. 8

⁴⁷³ *Ibid.*, s. 260

⁴⁷⁴ Hermann, Janne Rothmar (2008): *Retsbeskyttelsen af fostre og befrugtede æg om håndteringen af retlige hybrider*. Djøf Forlag, s. 27.

bedre retsstilling for menstruerende personer og anerkendelse af menstruationssundhed som en menneskeret.

5.1.4. Nordiske tendenser i forhold til inkorporering

Når det vurderes om Danmark - for i højere grad at anerkende menstruationssundhed som en menneskeret - bør inkorporere FN's menneskerettighedskonventioner, er det relevant at forholde sig til nordiske retstilstande. Dette skyldes, at de nordiske lande gennem mange år har haft et retligt samarbejde, og at der gælder en særlig, nordisk retstradition⁴⁷⁵. Denne retstradition udledes i dag gennem Nordisk Ministerråd og Nordisk Råd⁴⁷⁶, der har som fælles vision om at opretholde "*fælles værdier og det nordiske fællesskab med fokus på [bl.a.] ligestilling [og] ikke-diskriminering*"⁴⁷⁷. Traditionen kommer bl.a. til udtryk gennem den dualistiske opfattelse af retskildehierarkiet, der i praksis bør medføre, at landene i overvejende grad arbejder med identiske principper i udfærdigelsen af national lovgivning. Alligevel synes der at være stor forskel på forholdet til FN's menneskerettighedskonventioner og menneskerettigheder generelt. Særligt retstilstanden i Norge er et eksempel herpå.

Selvom det retlige udgangspunkt er dualismen, har Norge på flere måder gjort op med denne opfattelse i reguleringen af menneskerettigheder og ved inkorporeringen af CEDAW, ICESCR og CRC. Dertil har den norske regering vedtaget den særskilte Menneskerettighedsloven⁴⁷⁸, der fastslår, at ICESCR, CRC og CEDAW gælder som norsk lov, jf. lovens § 2, stk. 1, pkt. 2, 4 og 5⁴⁷⁹. Bestemmelserne i disse konventioner og dertilhørende protokoller skal ifølge loven gå forud for andre nationale bestemmelser i tilfælde af modstrid, jf. lovens § 3. Det har i praksis den betydning, at konventionernes bestemmelser kan have forrang for nationalt udstedte bestemmelser, selvom de efter traditionel norsk opfattelse af retskildehierarkiet ikke bør have en sådan forrang. Af forarbejderne til Menneskerettighedsloven fremgår, at loven har til formål at styrke menneskerettighedernes stilling i norsk ret, og at loven skal bidrage til at reducere

⁴⁷⁵ Forklaringsnote: Denne har eksisteret siden 1872, hvor det nordiske retssamarbejde blev etableret ved det første nordiske juristmøde: Vogt, Helle. & Kjær, Morten. (2020). *En dansk retshistorie - Fra middelalder til grundlov*. Ex Tuto Publishing, s. 199

⁴⁷⁶ Forklaringsnote: Nordisk Ministerråd er et samarbejdsorgan for de nordiske regeringer, mens Nordisk Råd er et samarbejdsorgan for parlamenterne i de nordiske lande

⁴⁷⁷ Nordisk Ministerråd (2020). *Norden som verdens mest bæredygtige og integrerede region - Handleplan 2021-2024*. ISBN 978-92-893-6816-2, s. 19

⁴⁷⁸ Lov om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett (menneskerettsloven) (LOV-1999-05-21-30) af 21. maj 1999

⁴⁷⁹ Forklaringsnote: Det samme gælder for EMRK, jf. menneskerettsloven § 2, stk. 1, pkt. 1

usikkerhed om menneskerettighedskonventionernes retlige stilling, indhold og plads i norsk rets- og samfundsliv⁴⁸⁰.

Denne usikkerhed er yderligere forsøgt mødt ved at indskrive centrale menneskerettigheder i den norske grundlov⁴⁸¹. Frem til indskrivningen indeholdt den norske grundlov, ligesom den danske, en række frihedsrettigheder. Menneskerettighedsloven berørte ikke disse rettigheder, og der herskede i nogen grad en fortsat fragmentering af menneskerettighederne henset til den brede duplikation heraf. Af den forklarende rapport til menneskerettighedstilføjelsen i den norske grundlov fremgår bl.a., at en sådan *“fragmentering vil (...) kunne lede til at det oppstår rettslig uklarhet om de verdiene som er kommet til uttrykk i Grunnloven, er viktigere eller av mer overordnet karakter enn menneskerettigheter i annen lovgivning”*⁴⁸². Med andre ord ville man tilføje menneskerettighederne i grundloven for at undgå, at domstolene fortrængte nogle menneskerettigheder til fordel for andre. I den forbindelse er det blevet fremhævet, at *“Verdenserklæringen om menneskerettigheter fra 1948 og senere FN-konvensjoner, har hatt stor betydning for hvilke menneskerettigheter som er å anse som «sentrale»”* og dermed hvilke menneskerettigheder, der skulle indskrives i grundloven.

Med inkorporeringen af FN's menneskerettighedskonventioner, den norske Menneskerettighedslov og tilføjelsen af centrale menneskerettigheder i den norske grundlov, kan man argumentere for, at der skabes et større incitament for, at norske retsanvendere i højere grad anvender konventionerne og dertilhørende fortolkningsbidrag. Dette kan understøttes af, at det i praksis ses, at bestemmelserne i FN's menneskerettighedskonventioner i hyppigere grad påberåbes for de norske domstole efter vedtagelsen af Menneskerettighedsloven⁴⁸³. Der er flere eksempler på, at norske retsanvendere har påberåbt sig lovens § 3 og tilsidesat national ret med henvisning til menneskerettighedskonventionerne i lovens § 2. Man kan derfor argumentere for, at norske retsanvendere gennem anvendelsen af konventionerne og dertilhørende fortolkningsbidrag har en bedre forudsætning for at blive bekendt med, hvad menstruerende personer har af rettigheder i forhold til deres menstruation. Dette må samlet tale for, at Danmark bør iagttage yderligere - måske lignende - skridt, da det samtidigt kan have en potentiel

⁴⁸⁰ Menneskerettsloven - lov 21 mai 1999 nr. 30 om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett (G-45/99) af 31. maj 1999, forarbejder til lovens § 1

⁴⁸¹ Forklaringsnote: På 200 års-jubilæet for den norske grundlov blev kapitel E om menneskerettigheder indført. Se: Kongeriket Norkes Grunnlov, LOV-1814-05-17), Kap. E §§92-113

⁴⁸² Dokument 16 (2011–2012). *Rapport til Stortingets presidentskap fra Menneskerettighetsutvalget om menneskerettigheter i Grunnloven*. Rapport fra Menneskerettighetsutvalget om menneskerettigheter i Grunnloven, avgitt 19. desember 2011, s. 13

⁴⁸³ Betænkning nr. 1546 af den 14. august 2014 om inkorporering mv. inden for menneskeretsområdet, s. 85

signalværdi i forhold til den generelle anerkendelse af menstruationssundhed som en menneskeret.

Med udgangspunkt i ovenstående er der ikke tvivl om, at Danmark - ligesom Norge - kunne inkorporere konventionerne med den gældende retstradition. Dette ville, som nævnt, bidrage til en anerkendelse af menstruationssundhed som en menneskeret. Der kan dog overvejes om en inkorporering vil være overflødig. Jonas Christoffersen mener, at når "*opmærksomheden rettes mod de internationale menneskerettigheder, så glemmer vi måske, at den nordiske samfunds- og retstradition er gennemsyret af retsstatslige principper og et humanistisk menneskesyn*"⁴⁸⁴. Han mener, at denne rets- og samfundstradition på længere sigt er mere værd for de nordiske samfund end de internationale menneskerettigheder. Det kan således overvejes, om man i Danmark bør have fokus på at udvikle den allerede eksisterende menneskeretlige beskyttelse. Det kunne tænkes, at en udvikling som den ville være mere hensigtsmæssig med henblik på at skabe en bred anerkendelse af menstruationssundhed som en menneskeret. Dette kan understøtte, at Danmark kunne overveje at iagttage skridt mindende om Norges, der - i nogen grad - kan siges at have gjort menneskerettighederne til sine egne ved at indskrive dem i sin grundlov. Den enkelte stat er nærmest behovene i den enkelte stat - det er internationale organisationer ikke, der alene henset til dens karakter har til opgave at skulle tilgodese et bredt spekter af forskellige interesser fra de mange tiltrædende stater. Det skal dog bemærkes, at den danske grundlov er kompliceret at ændre, jf. proceduren i § 88. På den side ville det besværliggøre indskrivning af egne menneskerettigheder, på den anden side ville en sådan indskrivning efterfølgende være svær at ændre og dermed skabe et ekstra beskyttelsesværn.

5.2. Tiltrædelse af Tillægsprotokol nr. 12 til EMRK

TP12 indeholder, til forskel fra EMRK artikel 14, et *generelt* forbud mod forskelsbehandling⁴⁸⁵. Artikel 1 foreskriver, at "*the enjoyment of any right set forth by law shall be secured without discrimination*". Som nævnt er protokollen ikke tiltrådt af Danmark, og det bliver derfor relevant at vurdere, om menstruerende personer i Danmark med et *generelt* forbud, vil være bedre diskriminationsretligt beskyttet. Dette fordi, at en tiltrædelse vil medføre, at den diskriminationsretlige beskyttelse af menstruerende personer ikke skal gøres

⁴⁸⁴ Christoffersen, Jonas (2006). *Den Danske Debat om Den Internationale Menneskeret*. Nordisk Tidsskrift for Menneskerettigheder (Vol. 24, Nr. 2) (s. 97-114) ISSN: 1503-6480, s. 112

⁴⁸⁵ Council of Europe: Explanatory Report to the Protocol No. 12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Rome 4.XI.2000), s. 21, præmis 21

betinget af en sammenhæng med en rettighed listet i EMRK - den vil stå alene, og blive gældende på flere områder. Dette vil give menstruerende personer en bredere diskriminationsretlig beskyttelse, og såfremt Danmark tiltræder en sådan bred beskyttelse, vil det alt andet lige være et incitament for, at man i højere grad anerkender menstruationssundhed som beskyttelsesværdigt. Vi vil i det følgende opstille argumenter for og imod hensigtsmæssigheden af en tiltrædelse af TP12.

5.2.1. Overvejelser om indholdet af tillægsprotokollen

Man kan argumentere for, at et generelt forbud mod diskrimination vil favne for bredt. Denne bekymring er delt af flere stater, og det er bemærkelsesværdig, at kun 20 ud af Europarådets 46 medlemmer har tiltrådt protokollen⁴⁸⁶. Danmark har under en tidligere debat om en eventuel tiltrædelse lagt vægt på, at tiltrædelse kunne være problematisk. Ved ministerrådssamling af den 12. maj 2005, udtalte den daværende justitsminister, at, selvom det lyder positivt med et generelt diskriminationsforbud på alle samfundsområder, vil en tiltrædelse rejse spørgsmål om, hvorvidt *“det er rimeligt, at det i givet fald skal være [EMD], der afgør, hvornår der er tilstrækkelig grund til at forskelsbehandle persongrupper i samfundet”*⁴⁸⁷. Med andre ord kan man stille spørgsmålstejn ved, om en tiltrædelse af TP12 vil medføre, at Danmark overlader en fortolkning til EMD, som efter dansk retstradition bør tilkomme lovgiver i Danmark. Der kan argumenteres for, at EMD som den autoritative fortolker af EMRK og dertilhørende protokoller vil være nærmest til at påtage sig rollen som fortolkeren af den generelle forbud mod diskrimination. Dette kan være indgribende for Danmark, eksempelvis, hvis EMD får adgang til at fortolke omfanget og berettigelsen af forskelsbehandling i velfærdsydelse. Omvendt gælder, at et generelt forbud mod diskrimination alt andet lige vil give en bedre diskriminationsretlig beskyttelse af menstruerende personer som ovenfor nævnt. Dette fordi, at diskriminationsforbuddet ikke længere vil være accessorisk knyttet til EMRK's sundhedsrelaterede rettigheder, men i stedet vil kunne bruges selvstændigt. Menstruerende personer kan eksempelvis opnå en bedre diskriminationsretlig beskyttelse ved en tiltrædelse af TP12 i forhold til arbejdsmarkedet, da EMRK ikke direkte hjemler retten til arbejder eller retten til sundhed.

⁴⁸⁶ Institut for Menneskerettigheder. *Guide til Menneskerettigheder og Verdensmål: Signatories for Protocol No. 12 to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*. Lokaliseret den 23. maj 2023 på <https://sdg.humanrights.dk/da/instrument/signees/2470>

⁴⁸⁷ Justitsministeriets, Lovafdeling (2005). *Udkast til tale - til ministeren ved brug samråd i folketingets retsudvalg den 12. maj 2005*. Dokumentnummer (DBO40164). Retsudvalgets 2. samling, s. 9

Ved en tiltrædelse af TP12 bør det ud fra ovenstående veje tungt, at *“den traditionelle balance mellem lovgiver og dømmende magt skal bibeholdes”*⁴⁸⁸. Danske domstole er som regel opmærksom herpå⁴⁸⁹, men det er ikke givet, at EMD også er det. Der findes endnu ikke righoldig praksis knyttet udelukkende til TP12⁴⁹⁰, hvilket i sig selv kan tale imod en inkorporering. Dette fordi, at fortolkningsbidrag til forståelsen af bestemmelsen derfor er begrænset. Hidtidig praksis fra EMD vedrørende EMRK artikel 14 kan dog bidrage til en belysning af, at EMD anerkender en sådan balance. EMD har eksempelvis fastslået, at stater i forhold til økonomiske og sociale spørgsmål nyder en særlig skønsmargin⁴⁹¹. Generelt er der flere eksempler på, at EMD overlader en bred skønsmargin til den enkelte medlemsstat. Bliver denne skønsmargin anerkendt i forhold til fortolkningen af det generelle forbud mod diskrimination i TP12, vil man undgå problemer i forhold til den danske retstradition, og en inkorporering vil ikke udgøre en risiko i magtbalancen mellem lovgivende og dømmende magt. Man kan dog argumentere for, at det kan være svært at stille sådanne krav til et supranationalt organ som EMD, der skal imødekomme interesser fra et større antal medlemslande.

5.2.2. Imødekommelse af problemet med duplikation

Man kan overveje, om en tiltrædelse af TP12 ville bidrage til, at man nationalt imødekommer problemet omkring duplikation. Med andre ord kan man argumentere for, at det generelle forbud mod diskrimination ville overflødiggøre, at man inkorporerede andre konventioner med diskriminationsretligt fokus. Det kan således antages, at man ved at udvide det eksisterende diskriminationsforbud under EMRK sikrer *“en mere sammenhængende praksis med udgangspunkt i én konvention og én domstolspraksis, der er velkendt og indarbejdet i dansk lovgivnings- og retspraksis”*⁴⁹². Dertil skal det dog bemærkes, at en overflødiggørelse af ikke-diskriminationskonventioner som CEDAW selvsagt ikke kan antages at gavne menstruerende personers retsstilling. En sådan konvention henvender sig specifikt til kvinder, og som vist

⁴⁸⁸ Mchangama, Jacob. (2013). *Internationale menneskerettighedskonventioner og dansk ret: En rapport om konsekvenserne af Danmarks mulige inkorporering af internationale menneskerettighedskonventioner og anerkendelse af klageadgang til menneskerettighedsorganer* (1. udg.). Retsudvalget, 2013-14, s. 12

⁴⁸⁹ Forklaringsnote: Se U 1995.428 H som et eksempel på, at Højesteret har henvist et generelt spørgsmål til den danske lovgivningsmagt frem for selv at tage stilling til det.

⁴⁹⁰ Betænkning nr. 1546 af den 14. august 2014 om inkorporering mv. inden for menneskeretsområdet, s. 307ff, herunder: *“Den indtil videre sparsomme praksis fra [EMD] vedrørende den 12. tillægsprotokol til [EMRK] giver i sagens natur kun begrænset vejledning om rækkevidden og indholdet af protokollens forbud mod diskrimination”*, s. 316

⁴⁹¹ *Runkee & White v. Storbritannien*, (42949/98 og 53134/99) af 10. maj 2003, præmis 36. Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

⁴⁹² Mchangama, Jacob. (2013). *Internationale menneskerettighedskonventioner og dansk ret: En rapport om konsekvenserne af Danmarks mulige inkorporering af internationale menneskerettighedskonventioner og anerkendelse af klageadgang til menneskerettighedsorganer* (1. udg.). Retsudvalget, 2013-14, s. 24

bidrager den til at statuere rettigheder for menstruerende personer i forhold til deres menstruation. Med andre ord er det, hvis man tiltræder TP12, fortsat væsentligt også at inkorporere konventioner som CEDAW.

5.2.3. Retstilstanden i sammenlignelige lande

Også i forhold til Danmarks eventuelle tiltrædelse af TP12 er det relevant at forholde sig til, hvad andre lande har iagttaget. Som tidligere nævnt, er det en kendsgerning, at under halvdelen af medlemmerne af Europarådet har tiltrådt TP12 ved ratificering. Lande, der ligesom Danmark har valgt ikke at ratificere protokollen, inkluderer Island, Norge og Sverige. Lande som Danmark bekendt deler retstradition med. Omvendt har både Finland og Holland valgt at tiltræde TP12. Eksempelvis har Holland begrundet sin tiltrædelse med signalværdien. En tiltrædelse *“ville sende et vigtigt udenrigspolitisk signal om, at Holland støtter op om Europarådet og dets normer og værdier”*⁴⁹³. Vi er opmærksomme på, at overvejelser om signalværdi ved inkorporering ikke har en egentlig retlig karakter. Det må dog alt andet lige antages, at borgere i retsstater opnår en bedre retsbeskyttelse, når en given konvention eller protokol får mere opmærksomhed. Tiltræder Danmark TP12, skaber det et større menneskeretligt fokus, og det kan have den effekt, at andre lande følger trop. Dette kan ultimativt betyde, at menstruationssundhed i højere grad bliver anerkendt som en menneskeret.

5.3. Delkonklusion: Anerkendelsen af menstruationssundhed som en menneskeret

På baggrund af ovenstående kan der opstilles argumenter både for og imod hensigtsmæssigheden bag en inkorporering af FN's menneskerettighedskonventioner og en tiltrædelse af TP12. Ovenstående har vist, at der gennem flere år ikke har været egentlige overvejelser herom. Gennem vores undersøgelser har vi - udover FN's rettighedskataloger, dertilhørende fortolkningsbidrag og EMRK - også anvendt EU-retskilder og nationale fortolkningsbidrag til at statuere, at menstruerende personer har en menneske- og diskriminationsretlig beskyttelse på henholdsvis sundheds-, arbejds- og uddannelsesområdet. Dette er udledt gennem en dynamisk fortolkning, eftersom menstruation ikke er direkte reguleret. Gennem en sådan fortolkning kan man argumentere for, at Danmark - i nogen omfang - allerede nu anerkender menstruationssundhed som en menneskeret, eller i hvert fald

⁴⁹³ Betænkning nr. 1546 af den 14. august 2014 om inkorporering mv. inden for menneskeretsområdet, s. 318

har forudsætningerne for at gøre det. Én ting er, at gældende lovgivning og fortolkningsbidrag *kan* være et bidrag til at statuere rettigheder for menstruerende personer, noget andet er, hvorvidt dette faktisk er realiteten i Danmark. Det er uvist, hvordan danske retsanvendere ville forholde sig til spørgsmål om menstruation i praksis, da det ikke tidligere har været genstand for behandling ved domstolene.

Der er mest, der taler for, at en inkorporering af menneskerettighedskonventioner fra FN vil bidrage til en yderligere menneske- og diskriminationsretlig beskyttelse af menstruerende personer. Dette kan medføre, at menstruationssundhed i bredere omfang anerkendes som en menneskeret, da bestemmelserne og dertilhørende fortolkningsbidrag vil få større gennemslagskraft og rettigheder for menstruerende personer blive tydeliggjort. Det samme ville gælde en eventuel tiltrædelse af TP12, da en tilslutning til et generelt forbud mod diskrimination vil vise, at Danmark også anerkender, at menstruerende personer har en diskriminationsretlig beskyttelse på områder uden for EMRK's anvendelsesområde.

Kapitel 6 - Afslutning

6.1. Konklusion

Det kan konkluderes, at menstruerende personer på sundhedsområdet er beskyttet af retten til sundhed, da menstruationssundhed er omfattet af SRSR. De nyder endvidere en menneskeretlig beskyttelse i form af sundhedsrelaterede rettigheder og rettigheder i forhold til WASH. Menstruerende personer har en diskriminationsretlig beskyttelse af menstruationssundhed, da EMD har slået fast, at sundhed er en del af *other status* i EMRK artikel 14. Lovgivningsmæssige krav til sundhedspersoner bidrager til en yderligere menneskeretlig beskyttelse af menstruerende personer. Det kan endvidere konkluderes, at menstruerende personer på arbejdsområdet under retten til sundhed nyder beskyttelse i form af lovhjemlede krav til sunde, sikre og værdige arbejdsforhold samt krav til det fysiske og psykiske arbejdsmiljø. EMD har statueret en diskriminationsretlig beskyttelse af gravide arbeidstagere, og da graviditet og menstruation begge hører under SRSR, nyder menstruerende arbeidstagere en diskriminationsretlig beskyttelse af deres menstruation på arbejdsmarkedet. Dertil kan *equality bargaining* styrke menstruerende arbeidstageres menneskeret til deltagelse, ikke-diskrimination og lighed. I forhold til uddannelsesområdet kan det for det første konkluderes, at menstruerende skolepiger har en ret til kvalitetsuddannelse. Denne menneskeretlige beskyttelse indebærer en ret til viden om menstruationssundhed. Menstruerende personer er diskriminationsretligt beskyttet i skolen, og der gælder en pligt til at iagttage WASH-initiativer. Iagttages sådanne initiativer ikke, kan menstruerende personers ret til ikke-diskrimination blive udfordret, ligesom tilfældet er det ved stigmatiseringens og tabuiseringens diskriminerende effekt. Derfor bør også skoledrenge modtage uddannelse i menstruation.

Det kan lægges til grund, at der for de tre udvalgte områder kan opstilles argumenter både for og imod, om der i Danmark er behov for yderligere tiltag med henblik på at sikre en bedre menneske- og diskriminationsretlig beskyttelse af menstruerende personer og derved i bredere omfang anerkende menstruationssundhed som en menneskeret. For nuværende er menstruerende personer i nogen grad beskyttet, men der er behov for en synliggørelse af deres rettigheder i de forskellige sfærer. Danmark har de lovgivningsmæssige forudsætninger for at efterleve rettighederne, men den manglende synliggørelse medfører, at rettighederne ikke i tilstrækkelig grad realiseres. Man kan argumentere for, at der kan iagttages yderligere tiltag

med henblik på beskyttelsen af menstruerende personer på de tre udvalgte områder, og anerkendelsen af menstruationssundhed som en menneskeret. Inspiration fra udlandet har bidraget til en belysning af, at der kan iagttages juridiske tiltag, som på den ene side vil styrke den menneske- og diskriminationsretlige beskyttelse af menstruerende personer, men på den anden side skabe grundlag for yderligere diskrimination.

Endeligt kan det konkluderes, at det fælles for afhandlingens tre *case studies* gælder, at en eventuel inkorporering af FN's menneskerettighedskonventioner og en tiltrædelse af TP12 til EMRK også vil styrke den menneske- og diskriminationsretlige beskyttelse af menstruerende personer. En inkorporering/tiltrædelse kan derudover være bidragende til, at menstruationssundhed i højere grad bliver anerkendt som en menneskeret i Danmark.

6.2. Perspektivering

Nærværende fremstilling har taget sit udgangspunkt i en menneske- og diskriminationsretlig undersøgelse af menstruerende personers rettigheder på tre udvalgte områder. Det er vist, at menstruerende personer kan blive diskrimineret i forskellige henseende. Som allerede berørt, befinder menstruerende personer sig i krydsfeltet mellem flere diskriminationsretlige problemstillinger. Kirsten Ketscher definerer krydsdiskrimination som værende "*det fænomen, at flere diskriminationsforbud regulerer det samme felt, også kaldet intersektionel diskrimination*"⁴⁹⁴. Diskrimination på baggrund af menstruation kan eksempelvis antages at have større negativ indvirkning på den menstruerende, såfremt denne samtidigt oplever fattigdom, hjemløshed, tilhører et vist religiøst samfund eller befinder sig på et vist geopolitisk sted⁴⁹⁵. En sådan form for intersektionel diskrimination viser, hvordan menstruerende personer er særligt sårbare. Martha Albertson Fineman, anerkendt jurist med speciale i bl.a. feministisk retsteori, mener, at sårbarhed er noget iboende, universelt og konstant, som er "*experienced uniquely by each of us*"⁴⁹⁶. Fineman er fortalende for, at diskriminationsfiguren erstattes af en sårbarhedsfigur for i højere grad gennem lovgivning at kunne opfylde individers behov i det virkelige liv⁴⁹⁷.

⁴⁹⁴ Ketscher, Kirsten (2014). *Socialret. Principper. Rettigheder. Værdier*. Karnov Group (4. udgave), s. 157

⁴⁹⁵ Steele, L. & Goldblatt, B. (2019). Bloody Unfair: Inequality Related to Menstruation - Considering the Role of Discrimination Law. I: *The Sydney Law Review* (2019(41)3) (s. 293-325). DOI: 10.2139/ssrn.3485987, s. 309

⁴⁹⁶ Fineman, Martha Albertson (2008). *The Vulnerable Subject: Anchoring Equality in the Human Condition*. Clean Version (2), s. 1 og 10

⁴⁹⁷ Ibid., s. 10

Med udgangspunkt i Fineman skal man derfor i behandlingen af diskrimination på baggrund af menstruation, også stille det spørgsmål, om der er andre relevante diskriminationsretlige grunde. Eksempelvis vil det være væsentligt at se på sammenhængen mellem menstruation og fattigdom, idet *“two massively stigmatized experiences - menstruation and poverty - intersect to create [a] bizarre and horrible form of poverty”*⁴⁹⁸. I undersøgelsen af diskrimination er det almindeligt, at forskellige formodningsklassifikationer behandles hver for sig som selvstændige diskriminationsretlige fænomener. Sagen *D.H. and Others v. the Czech Republic* fra EMD er et illustrativt eksempel herpå. Sagen omhandlede segregering af romabørn i det nationale uddannelsessystem, hvilket udgjorde diskrimination på baggrund af etnicitet⁴⁹⁹. EMD behandlede ikke andre diskriminationsgrunde, som eksempelvis social mobilitet, relationer og fattigdom. Det viser, at EMD antager en traditionel tilgang til diskrimination. En sådan tilgang er herskende og også præsenteret gennem CEDAW, der *“largely treats ‘women’ as a homogenous group who share the same experience of discrimination”*⁵⁰⁰. Såfremt man ikke tager højde for intersektionalitet, selvom man bør, kan der argumenteres for, at menstruerende personers rettigheder ikke iagttages i tilstrækkelig grad.

Vi bliver nødt til at *“discover the multidimensionality of menstrual injustices and how they operate as structural intersectionality”*⁵⁰¹. Kønsulighed i forbindelse med menstruation kan blive forværret, såfremt den menstruerende person ikke udgør en del af samfundets normative konstruktioner⁵⁰². Det er en kendsgerning, at strukturerne for institutioner såsom skole og arbejde bidrager *“to pervasive and intersectional menstrual injustices”*⁵⁰³. Dette kommer bl.a. i forhold til menstruerende skolepigers mulige restriktive adgang til toiletter. Som nævnt, kan menstruerende skolepiger i den henseende opleve flere former for diskrimination, eksempelvis på baggrund af deres alder og sundhed. Margaret E. Johnson, jurist og ekspert indenfor SRSR,

⁴⁹⁸ Crawford, B J. & Waldman, E G. (2022). *Menstruation Matters: Challenging the Law's Silence on Periods*. New York University Press. ISBN: 9781479809691, s. 13

⁴⁹⁹ *D.H. and Others v. the Czech Republic* (57325/00) af 13 November 2007, præmis 11 ff. Se: <http://hudoc.echr.coe.int>

⁵⁰⁰ Moeckli, D. Shah, S., Sivakumaran S and Harris D. (2018). *International Human Rights Law* (3rd ed). Oxford University Press, s. 320

⁵⁰¹ Johnson, Margaret E. (2021). Asking the Menstruation Question to Achieve Menstrual Justice. *Columbia Journal of Gender and Law*, 2021 (41 (1)), (s.158-168). <https://doi.org/10.52214/cjgl.v41i1.8830>, s. 158

⁵⁰² Steele, L. & Goldblatt, B. (2019). Bloody Unfair: Inequality Related to Menstruation - Considering the Role of Discrimination Law. I: *The Sydney Law Review* (2019(41)3) (s. 293-325). DOI: 10.2139/ssrn.3485987, s. 309

⁵⁰³ Crawford, B J., Johnson, M E., Karin, M L., Strausfeld, L. & Waldman, E G.. (2020). *The Ground on Which We All Stand: A Conversation About Menstrual Equity Law and Activism*. Michigan Journal of Gender & Law, 2022(26 (2)), (s. 341-388). <https://doi.org/10.36641/mjgl.26.2.plight>, s. 358

advokerer for nødvendigheden i at stille “*the menstruation question*”, da det vil hjælpe med en identificering af korrelationen mellem de forskellige diskriminationsformer⁵⁰⁴.

Det manglende fokus på intersektionalitet er forsøgt mødt af bl.a. ICESCR-Komitéen, der i et af sine fortolkningsbidrag har udtalt, at individer “*belonging to particular groups may be disproportionately affected by intersectional discrimination in the context of sexual and reproductive health*”⁵⁰⁵. Dette skal ifølge komitéen løses gennem nye politikker, love og programmer⁵⁰⁶. I den forbindelse skal der dog iagttages overvejelser om, at området for krydsdiskrimination er en gråzone, idet det kan antages at være uafklaret, hvilken subsumption, der iagttages i forhold til intersektionel diskrimination.

De præsenterede problematikker omkring intersektionalitet kunne være relevante at undersøge i en national kontekst med henblik på at afklare, om lignende problemer gør sig gældende i Danmark. Med andre ord ville det være relevant at undersøge, om menstruerende personer er beskyttet mod intersektionel diskrimination på henholdsvis sundheds-, arbejds-, og uddannelsesområdet, eller om der i denne henseende kan antages at være behov for yderligere tiltag i Danmark.

⁵⁰⁴ Johnson, Margaret E. (2021). Asking the Menstruation Question to Achieve Menstrual Justice. *Columbia Journal of Gender and Law*, 2021 (41 (1)), (s.158-168). <https://doi.org/10.52214/cjgl.v41i1.8830>, s. 161

⁵⁰⁵ Committee on Economic, Social and Cultural Rights: General comment No. 22 (2016) on the right to sexual and reproductive health, præmis 30

⁵⁰⁶ Ibid., præmis 31

Litteraturliste

Juridisk litteratur

- Andersen, Agnete og Nielsen, R. (2007). *Mainstreaming i juridisk perspektiv*. (1. udg.), Jurist- og Økonomforbundets Forlag
- Arnardóttir, Oddný Mjöll (2003). *Equality and Non-Discrimination under the European Convention on Human Rights*. Kluwer Law International
- Balboni, Marco. (2017). *The European Convention on human rights and the principle of non-Discrimination*. Editoriale Scientifica
- Blume, Peter. (2016). *Retssystemet og juridisk metode* (3. udg.). Jurist- og økonomforbundets forlag
- Blume, Peter. (2020). Juridisk metode og argumentation. I: Thomas. Riis & Jan. Trzaskowski (Red.), *Skriftlig jura: Den juridiske fremstilling* (2. udg.) (s. 3-23). Ex Tuto Publishing A/S
- Bobel, Chris (2018). *The Managed Body: Developing Girls and Menstrual Health in the Global South*. Springer International Publishing AG. ISBN: 9783319894140
- Christodoulidis, E., Dukes R. & Goldoni M. (2019). *Research Handbook on Critical Legal Theory*. Edward Elgar Publishing Limited
- Christoffersen, Jonas (2001). *Folkerettens virkning i dansk ret* (U.2001B.143)
- Christoffersen, Jonas (2006). *Den Danske Debat om Den Internationale Menneskeret*. Nordisk Tidsskrift for Menneskerettigheder (Vol. 24, Nr. 2) (s. 97-114) ISSN: 1503-6480
- Crawford, B J. & Waldman, E G. (2022). *Menstruation Matters: Challenging the Law's Silence on Periods*. New York University Press. ISBN: 9781479809691
- Crawford, B J., Johnson, M E., Karin, M L., Strausfeld, L. & Waldman, E G.. (2020). *The Ground on Which We All Stand: A Conversation About Menstrual Equity Law and Activism*. Michigan Journal of Gender & Law, 2022(26 (2)), (s. 341-388). <https://doi.org/10.36641/mjgl.26.2.plight>
- Dorssemont, F., Lörceher, K. & Schömann, I. *The European Convention on Human Rights and the Employment Relation*.(1. udg.). Bloomsbury Publishing
- Ersbøll, Eva. (2016). *EU's Charter: I et menneskeretligt krydsfelt*. Jurist- og Økonomforbundets Forlag

- Foster Halabi, Sam. (2009). Participation and the Right to Health: Lessons from Indonesia. I Harvard School of Public Health/François-Xavier Bagnoud Center for Health; The President and Fellows of Harvard College, *Health and Human Rights*. (s. 49–59) (Vol. 11, issue 1). ISSN: 10790969
- Gombos, Katalin (2018). *EU Law viewed through the eyes of a national judge*. Conference Paper from EU Legislative Drafting: Views from those applying EU law in the Member States, Brussels
- Hammerslev, Ole Borch, Bertilsson, C., Margareta T. & Thuesen, F. (m.fl.) (2013). *Retssociologi - klassiske og moderne perspektiver*. Hans Reitzel Forlag
- Hammerslev, Ole, Henrik Palmer Olsen, m.fl. (2019). *Retsfilosofi - centrale tekster og temaer* (2. udgave). Hans Reitzels Forlag
- Hartlev, Mette, Jakobsen, P.. & Cathaoir, K. (2022). *Sundhed og jura: Sundhedsretlige perspektiver på sundhedsvæsen, sundhedspersoner og patientrettigheder* (3. udg.). Djøf Forlag
- Hartmann, Jacques. (2017). *Danmark og Den Europæiske Menneskerettighedskonvention*. Ex Tuto Publishing A/S
- Hermann, Janne Rothmar (2008): *Retsbeskyttelsen af fostre og befrugtede æg om håndteringen af retlige hybrider*. Djøf Forlag
- Johnson, Benjamin. & Jordan, Richard. (2017). *Should Like Cases be Decided Alike? A Formal Analysis of Four Theories of Justice*. Princeton University
- Johnson, Margaret E. (2019). *Menstrual Justice* (Vol. 53, No. 1). UC Davis Law Review
- Johnson, Margaret E. (2021). Asking the Menstruation Question to Achieve Menstrual Justice. *Columbia Journal of Gender and Law*, 2021 (41 (1)), (s.158-168). <https://doi.org/10.52214/cjgl.v41i1.8830>
- Ketscher, Kirsten (2014). *Socialret. Principper. Rettigheder. Værdier*. (4. udgave). Karnov Group
- Ketscher, Kirsten (2014). *Socialret. Principper. Rettigheder. Værdier*. Karnov Group (4. udgave)
- Kiørboe, E. (2016). *Økonomiske, Sociale og Kulturelle rettigheder: Grundnotat*. Institut for Menneskerettigheder. ISBN: 978-87-93241-85-5
- Koch, Ida Elisabeth. (2001). *Sociale grundrettigheder som judiciable rettigheder* (nr. 4). EU og Menneskeret

- Ligestillingsudvalget. (2023). *Redegørelse/perspektiv- og handleplan for ligestilling 2023* (2. samling, LIU Alm.del - Bilag 24). Kailow A/S. ISBN 978-87-94449-00-7
- Lorenzen, Peer. & Rehof, L. A. (m.fl.). (2004). *Den Europæiske Menneskerettighedskonvention: Art. 11 - 59 samt Tillægsprotokollerne* (2. udg.). Jurist- og Økonomforbundets Forlag
- Mchangama, Jacob. (2013). *Internationale menneskerettighedskonventioner og dansk ret: En rapport om konsekvenserne af Danmarks mulige inkorporering af internationale menneskerettighedskonventioner og anerkendelse af klageadgang til menneskerettighedsorganer* (1. udg.). Retsudvalget, 2013-14
- McHugh, Maureen C. (2020). Menstrual Shame: Exploring the Role of ‘Menstrual Moaning’. I: Bobel, C., Winkler, I.T., Fahs, B., Hasson, K.A., Kissling, E.A., Roberts, T.A. (Red.), *The Palgrave Handbook of Critical Menstruation Studies*. Palgrave Macmillan, Singapore. ISBN: 981-15-0614-0
- McLaren, M. A. & Padhee, M. (2021). A sexual and reproductive health rights approach to menstruation. I: *Gender & Development* (Vol. 29) (s.131-150). DOI: 10.1080/13552074.2021.1885218
- Moeckli, D. Shah, S., Sivakumaran S and Harris D. (2018). *International Human Rights Law* (3rd ed). Oxford University Press
- Neergaard, Ulla & Nielsen, Ruth. (2018). *EU-retten: Fri bevægelighed* (3. udg.). Karnov Group
- Nielsen, Ruth. (2020). *Dansk Arbejdsret* (4. udg.). Jurist- og Økonomforbundets Forlag
- Olsen, Céline Brassart. (2021). *When mandatory exercise at work and non-discrimination: A comparative and European perspective*. European Labour Law Journal
- Pillinger, J., & Wintour, N. (2019). *Collective Bargaining and Gender Equality*. Agenda Publishing. ISBN: 978-1-78821-077-5
- Rasmussen, Nell. (2013). *Menneskerettigheder i socialt arbejde*. Nyt Juridisk Forlag
- Rasmussen, Nell. (2015). *Lærebog i familieret* (3. udg.). Jurist- og Økonomforbundets Forlag
- Rytter, Jens Elo. (2006). *Den Europæiske Menneskerettighedskonvention – og dansk ret* (2. udg.). Forlaget Thomson A/S

- Rytter, Jens Elo. (2019). *Individets Grundlæggende Rettigheder* (3. udg.). Karnov Group Denmark A/S
- Saul, B., Kinley, D. & Mowbray J. (2014). *The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: Commentary, Cases and Materials*. Oxford University Press
- Spiermann, Ole (2006). *Moderne Folkeret* (3. omarbejdede udg.). Jurist- og Økonomforbundets Forlag
- Steele, L. & Goldblatt, B. (2019). Bloody Unfair: Inequality Related to Menstruation - Considering the Role of Discrimination Law. I: *The Sydney Law Review* (2019(41)3) (s. 293-325). DOI: 10.2139/ssrn.3485987
- UNICEF (2007). *A Human Rights-Based Approach to Education for All*. UNICEF. ISBN: 978-92-806-4188-2
- UNICEF (2011). *CEDAW in brief for adolescents - Convention on the elimination of all forms of Discrimination Against Women*. Policy and Practice (Gender, Rights and Civic Engagement)
- Vogt, Helle. & Kjær, Morten. (2020). *En dansk retshistorie - Fra middelalder til grundlov*. Ex Tuto Publishing
- Winkler, Inga T. (2021). Menstruation and Human Rights: Can We Move Beyond Instrumentalization, Tokenism, and Reductionism? I: *Columbia Journal of Gender and Law* (2021(41)1) (s. 244-251). DOI: 10.52214/cjgl.v41i1.8842
- Zahle, Henrik. (2017). *Dansk Forfatningsret - Institutioner og regulering 1, Regering, forvaltning og dom 2* (1. udg.). Christian Ejlers' Forlag

Anden litteratur

- 3F & DI (2023). *Bygge- anlægsoverenskomsten 2023 - Mellem: DI Overenskomst III og 3F Fagligt Fælles Forbund*. 3F Faglig Fælles Forbund.
- Andreasen, Lise Ulrik (2023). *The Possibilities of Leaky Bodies. A Feminist Materialist Ethnography of Menstruating Youth Authors*. Aarhus Universitet. <https://doi.org/10.7146/aulsps-e.471>
- Annat, Pia Koefoed. *Sygdom er hvordan man har det - sundhed er hvordan man ta'r det!* Institut for antropologi og etnografi, Aarhus Universitet

- Beskæftigelsesministeriet (2006). *Arbejde i Danmark - en guide til det danske arbejdsmarked*. bm.dk
- Beskæftigelsesministeriet (2019). *Aftale om en ny og forbedret arbejdsmiljø- indsats og ordnede forhold på arbejdsmarkedet*
- Blume, Judy. (1970). *Are you there God? It's Me, Margaret*. Atheneum Books for Young Readers
- Dansk Selskab for Kvalitet i Sundhedssektoren (2022). *Kvalitetsguiden - Begreber, metoder og værktøjer til kvalitetsudvikling på tværs af sundhedsvæsenet*. ISBN: 978-87-974011-0-1
- Fineman, Martha Albertson (2008). *The Vulnerable Subject: Anchoring Equality in the Human Condition*. Clean Version (2)
- International Labour Office. (2016). *WASH@Work - a Self-Training Handbook*. ILO. ISBN: 9789221285243
- Jacobsen, Walther Kim & Larsen í Djónastovu, Esta. (2016). *Kvalitetsudvikling og dokumentation i sundhedsvæsenet*. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck
- Nordisk Ministerråd (2020). *Norden som verdens mest bæredygtige og integrerede region - Handleplan 2021-2024*. ISBN 978-92-893-6816-2
- Perez, Caroline Criado. (2021). *Usynlige kvinder: Skævvredne data i en verden designet til mænd*. Svane & Bilgrav
- Regeringen (2022). *Ansvar for Danmark - Det politiske grundlag for Danmarks regering*. Statsministeriet. ISBN: 978-87-94224-40-6
- Sang, K., Remnant, J., Calvard, T. & Myhill, K. (2021). *Blood Work: Managing Menstruation, Menopause and Gynaecological Health Conditions in the Workplace*. Int J Environ Res Public Health, 2021(18(4):1951).
<https://doi.org/10.3390/ijerph18041951>
- Sundhedsministeriet, KL & Danske Regioner. (2021). *Nationale mål for sundhedsvæsenet* (1. udg.). ISBN: 978-87-7601-409-4
- Sundhedsstyrelsen (2005). *Terminologi: Forebyggelse, sundhedsfremme og folkesundhed*. Scanprint A/S. ISBN: 87-7676-100-2
- UNESCO & Education 2030 (2018). *International technical guidance on sexuality education - An evidence-informed approach* (2nd rev. edition). UNESCO. ISBN 978-92-3-100259-5

- UNESCO & Education 2030 (2019). *From access to empowerment: UNESCO strategy for gender equality in and through education 2019-2025*. UNESCO. ISBN: 978-92-3-100330-1

Internetkilder

- Altinget Uddannelse (25.05.2023). Nye tal viser fortsat fald i skolebørns trivsel. *Altinget.dk*. Lokaliseret den 19. maj 2023 på <https://www.alinget.dk/uddannelse/artikel/nye-tal-viser-fortsat-fald-i-skoleboerns-trivsel>
- Altinget Udvikling (07.05.2021). Debat - Sex & Samfund: Kvinders ret over egen krop kan hverken gradbøjes i Danmark eller resten af verden. *Altinget.dk*. Lokaliseret den 16. maj 2023 på <https://www.alinget.dk/udvikling/artikel/sex-samfund-kvindere-ret-over-egen-krop-kan-ikke-gradboejes-hverken-i-danmark-eller-resten-af-verden>
- Arbejdstilsynet (2021). Gravides og ammendes arbejdsmiljø (Vers. AT-vejledning A.1.8-7). *at.dk*. Lokaliseret den 13. maj 2023 på <https://at.dk/regler/at-vejledninger/gravides-ammendes-arbejdsmiljoe-a-1-8/>
- Arbejdstilsynet (2023). Gravides og ammendes arbejdsmiljø (Vers. AT-vejledning A.0.2). *at.dk*. Lokaliseret den 15. maj 2023 på <https://at.dk/regler/at-vejledninger/indretning-arbejdssteder-a-0-2/>
- Astrup, Peter. (23.08.2020). Folketingsmedlem: Giv kvinder fri, når de har menstruation. *BT*. Lokaliseret den 14. maj 2023 på <https://www.bt.dk/politik/folketingsmedlem-giv-kvinder-fri-naar-de-har-menstruation>
- Beskæftigelsesministeriet. Den danske model. *bm.dk*. Lokaliseret den 13. maj 2023 på <https://bm.dk/arbejdsomraader/arbejdsvilkaar/den-danske-model/>
- Byager Rabøl, Laura (12.05.2022). Ny spansk lov vil give fri ved menstruationssmerter – gavner det ligestillingen?. *TV2*. Lokaliseret den 14. maj 2023 på <https://nyheder.tv2.dk/samfund/2022-05-12-ny-spansk-lov-vil-give-fri-ved-menstruationssmerter-gavner-det-ligestillingen>
- Camut, Nicolas (16.02.2023). Spain approves paid menstrual leave, first country in Europe to do so. *politico.eu*. Lokaliseret den 12. april 2023 på <https://www.politico.eu/article/bill-europe-spain-parliament-creates-first-menstrual-leave-in-europe/>

- Council of Europe. Gender Equality: What is gender mainstreaming? *Council of Europe Portal*. Lokaliseret den 23. april 2023 på <https://www.coe.int/en/web/genderequality/what-is-gender-mainstreaming>
- Council of Europe. Impact of the European Convention on Human Rights: Human rights and health. *Council of Europe Portal*. Lokaliseret den 7. april 2023 på <https://www.coe.int/en/web/impact-convention-human-rights/human-rights-and-health>
- Den Europæiske Arbejdsmarkedsmyndighed, Generaldirektoratet for Beskæftigelse, Sociale Anliggender, Arbejdsmarkedsforhold og Inklusion (18.06.2020). Fire områder, hvor Covid-19 har ændret vores arbejdsmåde. *Europa-Kommissionen*. Lokaliseret den 14. april 2023 på https://eures.ec.europa.eu/four-ways-covid-19-has-changed-way-we-work-2020-06-18_da
- Det Europæiske Arbejds miljøagentur. Kvinder og sikkerhed og sundhed på arbejdspladsen. *osha.europa.eu*. Lokaliseret den 14. april på <https://osha.europa.eu/da/themes/women-and-health-work>
- Euronews and AFP (15.12.2022). Spain votes to approve a new law to introduce paid 'menstrual leave' for painful periods. *Euronews*. Lokaliseret den 14. maj 2023 på <https://www.euronews.com/next/2022/12/15/spain-votes-to-approve-a-new-law-to-introduce-paid-menstrual-leave-for-painful-periods>
- European Parliament (02.02.2023). Menstrual leave in the workplace. Lokaliseret den 15. maj 2023 på https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2023-000328_EN.html
- European Parliament (24.07.2021). EU countries should ensure universal access to sexual and reproductive health. *News European Parliament*. Lokaliseret den 8. april 2023 på <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20210621IPR06637/eu-countries-should-ensure-universal-access-to-sexual-and-reproductive-health>
- Folketinget, Børne- og Undervisningsudvalget (BUU) Alm. del (04.02.2022). Spørgsmål 108. *ft.dk*. Lokaliseret den 18. maj 2023 på <https://www.ft.dk/samling/20211/almdel/BUU/spm/108/index.htm>
- Folketinget. Folketinget Tværpoltiske netværk for seksuel og reproduktiv sundhed og rettigheder. *ft.dk*. Lokaliseret den 10. maj 2023 på <https://www.ft.dk/da/udvalg/netvaerk/srsr>

- Folketinget. Folketingets Tværpoltiske netværk for seksuel og reproduktiv sundhed og rettigheder (SRSR) Alm. del - Samling 2020-21, Bilag 10 - Invitation til verdens menstruationsdag d. 28 maj på Christiansborg slotstrappe. *ft.dk*. Lokaliseret den 15. maj 2023 på <https://www.ft.dk/samling/20201/almdel/SRSR/bilag/10/2394958/index.htm>
- Folketinget. Folketingets Tværpoltiske netværk for seksuel og reproduktiv sundhed og rettigheder (SRSR) Alm. del - Samling 2022-23, Bilag 6 - Artikel vedr. presset på seksuelle og reproduktive frihedsrettigheder i Europa. Lokaliseret den 15. maj 2023 på <https://www.ft.dk/samling/20222/almdel/SRSR/bilag/6/2713691/index.htm>
- Folketinget. Ligestillingsudvalgets arbejde. *ft.dk*. Lokaliseret den 15. april 2023 på <https://www.ft.dk/da/udvalg/udvalgene/liu/arbejde>
- Indenrigs- og Sundhedsministeriet (2023). *Faktaark - Ny sundhedspakke*. Lokaliseret den 23. maj 2023 på <https://www.regeringen.dk/nyheder/2023/ny-kraeftplan-v-paa-vej-som-del-af-sundhedspakke-paa-5-mia-kr/>
- Institut for Menneskerettigheder. *Guide til Menneskerettigheder og Verdensmål: Signatories for Protocol No. 12 to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*. Lokaliseret den 23. maj 2023 på <https://sdg.humanrights.dk/da/instrument/signees/2470>
- International Labour Organization. About the ILO. *ilo.org*. Lokaliseret den 14. april 2023 på <https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/lang--en/index.htm>
- International Labour Organization. Social dialogue. *ilo.org*. Lokaliseret den 17. april 2023 på <https://www.ilo.org/ifpdial/areas-of-work/social-dialogue/lang--en/index.htm>
- Ketscher, Kirsten (31.01.2009). Kvinderet i Den Store Danske. *lex.dk*. Lokaliseret den 14. marts 2023 på: <https://denstoredanske.lex.dk/kvinderet>
- Lindhardt, Christina Louise (01.02.2023). Menstruation. *sundhed.dk*. Lokaliseret den 18. marts 2023 på <https://www.sundhed.dk/borger/patienthaandbogen/boern/om-boern/pubertet/menstruation/>
- MENSEN. PERIOD WORKS! *mensen.se*. Lokaliseret den 4. maj 2023 på <https://mensen.se/en/what-we-do/period-works/>
- Minvielle, Charlotte. We want menstrual leave for all! *Equal measures 2030*. Lokaliseret den 14. maj 2023 på <https://www.equalmeasures2030.org/story/menstrual-leave-for-all/>

- Nørgaard, Samina. (05.03.2021). Arbejdspladser bør tænke menstruerende kvinders behov ind i indretningen. *Information*. Lokaliseret den 16. maj 2023 på <https://www.information.dk/debat/2021/03/arbejdspladser-boer-taenke-menstruerende-kvindes-behov-indretningen>
- Pinborg, Anja (m.fl.). (05.07.2022). Infertilitet eller nedsat frugtbarhed. *sundhed.dk*. Lokaliseret den 27. maj 2023 på <https://www.sundhed.dk/sundhedsfaglig/laegehaandbogen/gynaekologi/tilstande-og-sygdomme/diverse/infertilitet-eller-neds>
- Popovic, Fabijana. (23.07.2020). Det sidste tabu. *Djøfbladet*. Lokaliseret den 14. maj 2023 på <https://www.djoefbladet.dk/artikler/2020/06/med-menstruation-paa-arbejde>
- Region Hovedstaden, Center for Patientinddragelse (CPI). Hvad er LUP? *regionh.dk*. Lokaliseret den 12. maj 2023 på <https://www.regionh.dk/patientinddragelse/LUP/Omlup/Sider/hvad-er-lup.aspx>
- Schelde, Nanna (01.11.2021). 30-årige Sara har opfundet et menstruationsbind, der kan opdage kræft. Lederen på laboratoriet syntes, at det var klamt. *zetland.dk*. Lokaliseret den 14. marts 2023
- Scottish Government (15.08.2022). Period Products (Free Provision) (Scotland) Act 2021: Equality Impact Assessment. *gov.scot*. Lokaliseret den 13. februar 2023 på <https://www.gov.scot/publications/period-products-free-provision-scotland-act-2021-equality-impact-assessment/>
- Scottish Government. (14.08.2022). Period Products Act comes into force. *gov.scot*. Lokaliseret den 13. februar 2023 på <https://www.gov.scot/news/period-products-act-comes-into-force/>
- Sex og Samfund. Mærkesager - Seksualundervisning. Lokaliseret den 18. maj 2023 på <https://sexogsamfund.dk/maerkesager/seksualundervisning>
- Sundhedsstyrelsen (15.10.2019). Særligt sårbare grupper: seksualitet. *sst.dk*. Lokaliseret den 11. maj 2023 på <https://www.sst.dk/da/viden/Seksualitet-og-koen/Seksuel-sundhed/Seksualitet-i-et-livsperspektiv/Saerligt-saarbare-grupper>
- The World Bank. (12.05.2022). Menstrual Health and Hygiene. *worldbank.org*. Lokaliseret den 13. april 2023 på <https://www.worldbank.org/en/topic/water/brief/menstrual-health-and-hygiene>
- Toft, Dorte. (07.09.2020). Menstruationssmerternes alvor: Lad hellere kvinder besvime på arbejdet end indføre lovberettiget sygefravær. *Politiken*. Lokaliseret den

15. maj 2023 på

<https://politiken.dk/debat/debatindlaeg/art7905192/Menstruationssmerternes-aktiv-Lad-hellere-kvinder-besvime-pa-arbejdet-end-indfoere-lovberettiget-sygefravaer>

- Trolle, Ditte for Patienthåndbogen (01.12.2022). Kvindelige kønsorganer. *sundhed.dk*. Lokaliseret den 11. maj 2023 på <https://www.sundhed.dk/borger/patienthaandbogen/kvindesygdomme/om-kvindesygdomme/kvindelige-koensorganer/>
- United Nations Human Rights Office of the High Commissioner. (08.07.2022). Removing the shame and stigma from menstruation. *United Nations*. Lokaliseret den 8. april 2023 på <https://www.ohchr.org/en/stories/2022/07/removing-shame-and-stigma-menstruation>
- United Nations Office of the High Commissioner. (05.05.2019). International Women's Day, 8 March 2019. *United Nations*. Lokaliseret den 23. marts 2023 på <https://www.ohchr.org/en/news/2019/03/international-womens-day-8-march-2019?LangID=E&NewsID=24256>
- United Nations Population Fund. Sexual & Reproductive Health. *unfpa.org*. Lokaliseret den 7. april på <https://www.unfpa.org/sexual-reproductive-health>
- United Nations. Goal 4 Quality Education. *United Nations Development Programme*. Lokaliseret den 21. april 2023 på <https://www.undp.org/sustainable-development-goals/quality-education>
- United Nations. Status of Treaties: International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, New York, 16 December 1966. *United Nations Treaty Collection*. Lokaliseret den 1. april 2023 på https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-3&chapter=
- United Nations. United Nations General Assembly of the United Nations. *un.org*. Lokaliseret den 25. marts 2023 på <https://www.un.org/en/ga/>
- Videnskab.dk. (19.05.2017). Kæmpestudie: Danmark har verdens 24.-bedste sundhedsvæsen. *videnskab.dk*. Lokaliseret den 15. maj 2023 på <https://videnskab.dk/kultur-samfund/kaempestudie-danmark-har-verdens-24-bedste-sundhedsvaesen/>
- World Health Organization (20.07.2020). Quality Health Services. *who.int*. Lokaliseret den 12. maj 2023 på <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/quality-health-services>

Lovgivning

- Acts of Scottish Parliament. *Period Products (Free Provision) (Scotland) Act 2021* af den 12. januar 2021
- Bekendtgørelse af Forældreansvarsloven (LBK nr 1768 af 30/11/2020)
- Bekendtgørelse af international konvention af 16. december 1966 om økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder (BKI nr 5 af 14/01/1976)
- Bekendtgørelse af konvention af 18. december 1979 om afskaffelse af alle former for diskrimination imod kvinder nr. 83 af 9. september 1983 (BKI nr. 83 af 09/09/1983)
- Bekendtgørelse af lov om arbejdsmiljø (LBK nr 2062 af 16/11/2021)
- Bekendtgørelse af Lov om Autorisation af Sundhedspersoner og om Sundhedsfaglig Virksomhed (LBK nr. 122 af 24/01/2023)
- Bekendtgørelse af Lov om folkeskoleloven (LBK nr 1396 af 05/10/2022)
- Bekendtgørelse af lov om forbud mod forskelsbehandling på arbejdsmarkedet m.v. (LBK nr 1001 af 24/08/2017)
- Bekendtgørelse af lov om lige løn til mænd og kvinder (LBK nr 156 af 22/02/2019)
- Bekendtgørelse af lov om ligebehandling af mænd og kvinder med hensyn til beskæftigelse m.v. (LBK nr 645 af 08/06/2011)
- Bekendtgørelse af lov om ligestilling af kvinder og mænd (LBK nr 1575 af 19/12/2022)
- Bekendtgørelse af Sundhedsloven (LBK nr. 248 af 08/03/2023)
- Bekendtgørelse af Værgemålsloven (LBK nr 1122 af 28/05/2021)
- Bekendtgørelse af valgfri protokol af 6. oktober 1999 til konventionen om afskaffelse af alle former for diskrimination imod kvinder (BKI nr. 5 af 22/02/2001)
- Bekendtgørelse om Arbejdets Udførelse (BEK nr 1234 af 29/10/2018)
- Bekendtgørelse om formål, kompetencemål, færdigheds- og vidensområder og opmærksomhedspunkter for folkeskolens fag og emner (Fælles Mål) (BEK nr 1217 af 19/08/2020)
- Beskæftigelsesministeriets bekendtgørelse nr. 290 af 5. maj 1993 om skiftende arbejdssteders indretning (Bekendtgørelse om skiftende arbejdssteders indretning)
- C161 - Occupational Health Services Convention, 1985 (No. 161)
- Charter of Fundamental Rights of the European Union (2012/C 326/02)

- Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union: Protocol (No 8) relating to Article 6(2) of the Treaty on European Union on the accession of the Union to the European Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms
- Constitution of the World Health Organization, adopted by the International Health Conference from 19 June to 22 July 1946, signed on 22 July 1946
- Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 34/180 of 18 December 1979
- Convention on the Rights of the Child, adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989
- Danmarks Riges Grundlov (LOV nr. 169 05/06/1953)
- Europarådets Menneskerettighedskonvention af den 4. november 1950. Inkorporeret i dansk ret ved Lov om Den Europæiske Menneskerettighedskonvention nr. 285 af den 29. april 1992
- European Social Charter (ETS No. 035), treaty open for signature by the member States of the Council of Europe since 18th of October 1961 (Turin)
- International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966
- Kongeriket Norkes Grunnlov, LOV-1814-05-17)
- Lov om ændring af lov om Danmarks tiltrædelse af De Europæiske Fællesskaber og Den Europæiske Union (Danmarks ratifikation af Lissabontraktaten) (LOV nr 321 af 30/04/2008)
- Lov om Danmarks tiltrædelse af De europæiske Fællesskaber (Tiltrædelsesloven) (LOV nr 447 af 11/10/1972)
- Lov om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett (menneskerettsloven) (LOV-1999-05-21-30) af 21. maj 1999
- Menneskerettsloven - lov 21 mai 1999 nr. 30 om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett (G-45/99) af 31. maj 1999
- Optional Protocol to The Convention on The Rights of The Child adopted 19 December 2011 by General Assembly resolution A/RES/66/138

- United Nations, General Assembly: Optional Protocol to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (A/RES/54/4) of 15 October 1999
- Universal Declaration of Human Rights, accepted by the General Assembly the 10th of December 1948

Supplerende lovgivningsmateriale

- Betænkning nr. 1220/1991 om Den Europæiske Menneskerettighedskonvention og dansk ret
- Betænkning nr. 1407 af den 1. januar 2001 om inkorporering af menneskerettighedskonventioner i dansk ret
- Betænkning nr. 1546 af den 14. august 2014 om inkorporering mv. inden for menneskeretsområdet
- Betænkning over Forslag til folketingsbeslutning om inkorporering af FN-menneskerettighedskonventioner i dansk ret, afgivet af Retsudvalget den 29. april 2004 (2003/1 BTB 134)
- Commission of the European Communities: Progress report from the Commission on the follow-up of the Communication: *"Incorporating equal opportunities for women and men into all community policies and activities"* (COM(1998) 122 final)
- Committee on Economic, Social and Cultural Rights: General Comment No. 14: The Right to the Highest Attainable Standard of Health (Art. 12)
- Committee on Economic, Social and Cultural Rights: General comment No. 22 (2016) on the right to sexual and reproductive health
- Committee on Economic, Social and Cultural Rights: General comment No. 23 (2016) on the right to just and favourable conditions of work (article 7 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)
- Committee on Economic, Social and Cultural Rights: General Comment No. 13 (1999) on The Right to Education (art. 13) (E/C.12/1999/10)
- Committee on the Elimination of Discrimination against Women of 9 March 2021: Concluding observations on the ninth periodic report of Denmark (CEDAW/C/DNK/CO/9)

- Committee on the Elimination of Discrimination against Women: General Recommendation Nr. 28 (2010) on the Core Obligations of States Parties under Article 2 of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women
- Committee on the Elimination of Discrimination against Women: General Recommendation Nr. 24 (1999) on Article 12 of the Convention (Women and Health)
- Committee on the Elimination of Discrimination against Women: General recommendation No. 36 (2017) on the right of girls and women to education (CEDAW/C/GC/36) af 27 november 2017
- Committee on the Elimination of Discrimination against Women: Ninth periodic report submitted by Denmark under article 18 of the Convention, due in 2019 (CEDAW/C/DNK/9)
- Committee on the Elimination of Racial Discrimination of 20 September 2010: Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD/C/DNK/CO/18-19)
- Committee on the Rights of the Child of 26 October 2017: Concluding observations on the fifth periodic report of Denmark (CRC/C/DNK/CO/5)
- Committee on the Rights of the Child: General Comment No. 1 (2001) on Article 29 (1) The Aims of Education (CRC/GC/2001/1)
- Committee on the Rights of the Child: General Comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para. 1) (CRC/C/GC/14)
- Committee on the Rights of the Child: General Comment No. 15 (2013) on the right of the child to the enjoyment of the highest attainable standard of health (art. 24) (CRC/C/GC/15)
- Council of Europe: Explanatory Report to the Protocol No. 12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Rome 4.XI.2000)
- Declarations annexed to the Final Act of the Intergovernmental Conference which adopted the Treaty of Lisbon, signed on 13 December 2007 (C 326/337)
- Dokument 16 (2011–2012). *Rapport til Stortingets presidentskap fra Menneskerettighetsutvalget om menneskerettigheter i Grunnloven*. Rapport fra Menneskerettighetsutvalget om menneskerettigheter i Grunnloven, avgitt 19. desember 2011

- EU-Domstolens udtalelse 2/13 af 18. december 2014 (ECLI:EU:C:2014:2454)
- EU-Domstolens udtalelse 2/94 af 28. marts 1996 (ECLI:EU:C:1996:140)
- European Commission: Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: A Union of Equality: Gender Equality Strategy 2020-2025 (COM(2020) 152 final)
- European Commission: Interpretative Communication on Directive 2003/88/EC of the European Parliament and of the Council concerning certain aspects of the organisation of working time (2017/C 165/01)
- European Parliament resolution of 24 June 2021 on the situation of sexual and reproductive health and rights in the EU, in the frame of women's health (2020/2215(INI))
- European Parliament resolution of 5 October 2022 on access to water as a human right — the external dimension (2021/2187(INI))
- International Labour Office: *Report VI: Social Dialogue - Recurrent discussion under the ILO Declaration on Social Justice for a Fair Globalization* (International Labour Conference, 102nd Session, 2013, ILC.120/VI)
- Office of the High Commissioner for Human Rights: General Comment No. 15 (2003) on The Right to Water (Arts. 11 and 12 of the Covenant). *Adopted at the Twenty-ninth Session of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, on 20 January 2003 (Contained in Document E/C.12/2002/11)*
- Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, World Health Organization: The Right to Health, Fact Sheet No. 31
- Official Journal of the European Union: Explanations relating to the Charter of Fundamental Rights (C 303/17) 14.12.2007
- United Nations General Assembly resolution of 16 July 2021 on the Right of everyone to the enjoyment of the highest attainable standard of physical and mental health (A/76/172). Note by the Secretary-General, adopted on the Seventy-sixth session
- United Nations General Assembly resolution of 3 August 2010 on 64/292 The human right to water and sanitation (A/RES/64/292). Adopted by the General Assembly on 28 July 2010 on the Sixty-fourth session

- United Nations General Assembly. 16 July 2019. Right of everyone to the enjoyment of the highest attainable standard of physical and mental health (A/74/174). Note by the Secretary-General, adopted on the Seventy-fourth session

Folketinget

- Forslag til folketingsbeslutning om gratis adgang til menstruationsprodukter (Beslutningsforslag nr. B 173), fremsat den 2. marts 2021 af Sikandar Siddique (UFG), Uffe Elbæk (UFG) og Susanne Zimmer (UFG), Folketinget 2020-21, Folketingstidende Tillæg A
- Forslag til Lov om arbejdsmiljø (Folketingsåret 1975-76), fremsat den 8. oktober 1975 af daværende arbejdsminister, Folketingsåret 1975-79 Tillæg A (5)
- Forslag til folketingsbeslutning om *Danmarks ratifikation af den valgfri protokol af 19. december 2011 til konventionen om barnets rettigheder* (Beslutningsforslag B 78), fremsat den 25. februar 2015 af daværende minister for børn, ligestilling, integration og sociale forhold (Manu Sareen)
- Forslag til Lov om ændring af lov om de gymnasiale uddannelser (til lovforslag nr. L 101), vedtaget af Folketinget ved 3. behandling den 25. maj 2023, Folketinget 2022-23 (2. samling), Folketingstidende Tillæg C
- Beretning over Forslag til folketingsbeslutning om nedsættelse af en trivselskommission for det gode børne- og ungdomsliv (til beslutningsforslag B 107), beretning afgivet af Børne- og Undervisningsudvalget maj 2023, Folketinget 2022-23 (2. samling), Folketingstidende Tillæg B
- 1. behandling af beslutningsforslag nr. B 30: Forslag til folketingsbeslutning om inkorporering af FN's børnekonvention i dansk ret, fredag, d. 30. januar 2004. udtalelse fra daværende justitsminister, Lene Espersen: Se følgende link: https://webarkiv.ft.dk/?/samling/20031/beslutningsforslag_oversigtsformat/B30.htm. Lokaliseret den 19. maj 2023
- Forslag til folketingsbeslutning om inkorporering af FN's børnekonvention i dansk ret (beslutningsforslag nr. B 39), Folketinget 2019-20, Folketingstidende Tillæg A
- Justitsministeriets, Lovafdeling (2005). *Udkast til tale - til ministeren ved brug samråd i folketingets retsudvalg den 12. maj 2005*. Dokumentnummer (DBO40164). Retsudvalgets 2. samling

- Forslag til Sundhedsloven (2004/2 LSF 74), fremsat den 24. februar 2005 af daværende Indenrigs- og Sundhedsminister, Larse Løkke Rasmussen

Retspraksis

- *Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. The United Kingdom* (9214/80; 9473/81; 9474/819) af 28. maj 1985
- *Alisha Coleman v. Bobby Dodd Inst., Inc*, No 4:17-CV-29, 2017 - No. 17-13023 - WL 2486080
- *Biriuk v. Lithuania* (23373/03) af 25. november 2008
- *Blokhin v. Russia* (47152/06) af 23. marts 2016
- *Burden v. The United Kingdom* (13378/05) af 29. april 2008
- *Carson and Others v UK* (42184/05) af den 16. marts 2010
- *Carvalho Pinto de Sousa Morais v. Portugal* (17484/15) af 25. oktober 2017
- *Case "Relating to Certain Aspects of the Laws on the Use of Languages in Education in Belgium" v. Belgium* (1474/62, 1677/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63, 2126/64) af 23. juli 1968 (også kendt som *The Belgian Linguistic Case* (No. 2) (1968) 1 EHHR 252)
- *D.H. and Others v. the Czech Republic* (57325/00) af 13 November 2007
- *Det Italienske Finansministerium mod S.p.a. Simmenthal* (106/77) af 9. marts 1978
- *Dominguez* (C-282/10) af 24. januar 2012
- *Enver Şahin v. Turkey* (23065/12) af 2. juli 2018
- European Court of Human Rights, Registrar of the Court (2019). *Press Release - Lack of an effective investigation into allegations of medical negligence concerning a newborn baby suffering from a permanent disability*. ECHR 235 (2019)
- *Flamingo Costa v ENEL* (6/64) af 15. juli 1964
- *Folgerø and Others v. Norway* (15472/02) af 29. juni 2007
- Forslag til afgørelse fra generaladvokat J. Kokott fremsat den 14. april 2011 i *Solvay SA mod Europa-Kommissionen* (C-110/10 P)
- *Gabrielle Defrenne v. Société anonyme belge de navigation aérienne Sabena Defrenne III* (149/77) af 15. juni 1978
- *Genovese v. Malta* (53124/09) af 11. oktober 2011
- *Güveç v. Turkey* (7033701) af 20. januar 2009 (final)

- *Harper v. Thiokol Chem. Corp.*, 610 F.2d 489, 493 (5th Cir. 1980)
- I.B. v. Greece (552/19) af 3. oktober 2013
- *Judgment V.M.A. v Stolichna Obshtina, Rayon Pancharevo* (C-490/20) af 14. december 2021
- *Jurčić v. Croatia* (54711/15) af 4. februar 2021
- *Karner v. Austria* (400016/98) af 24. juli 2003
- KEN nr. 9862 af 29/06/2022 fra Ligebehandlingsnævnet
- *Kiyutin v. Russia* (2700/10) af 10. marts 2011
- *Konstantin Markin v. Russia* (30078/06) af 22. marts 2012
- *Mehmet Ulusoy and Others v. Turkey* (54969/09) af den 4. november 2019 (final)
- *Mikulić v. Croatia* (53176/99) af 9. september 2002 (final)
- *Molla Sali v. Greece* (20452/14) af 19. december 2018
- Opinion fra the Advocate General af 18 juli 2013 i sag C-176/12
- *P. and S. v. Poland* (57375/08) af den 30. januar 2013 (final)
- *Pretty v UK* (2346/02) af den 29. juli 2002 (final)
- *R.R. v. Poland* (27617/04) af den 28. november 2011 (final)
- *Refah Partisi (The Welfare Party) and others v. Turkey* (41340/98, 41342/98, 41343/98 and 41344/98) af 13. februar 2003
- *Runkee & White v. Storbritannien*, (42949/98 og 53134/99) af 10. maj 2003
- *Schwizgebel v. Schweiz* (25762/07) af 10. september 2010 (final)
- *Tyrer vs. the United Kingdom* (5856/72) af 25. april 1978
- *Tysiāc v. Poland* (5410/03) af 20. marts 2007
- U 1983/2063 S
- U 1995.428 H
- U 2014.106/2 H
- U 2014.914 H
- U 2023.2647 H
- UfR 2010.1547 H
- *United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Council of the European Union* (C-84/94) af 12. november 1996
- *Van Gend en Loos mod Administratie der Belastingen* (C-26/62) af 5. februar 1963
- *Vavříčka and Others v. the Czech Republic* (57621/13 and 5 others) af 8. april 2021

- *Yassin Abdullah Kadi and Al Barakaat International Foundation v. Council of the European Union and Commission of the European Communities* (Joined Cases C-402/05 P and C-415/05 P), Judgment of the Court (Grand Chamber) af 3. september 2008
- *Zarb Adami v. Malta* (17209/02) af 20. september 2006 (final)
- *Zehnalová and Zehnal v. The Czech Republic* (38621/97) af 14. maj 2002

Undersøgelser og statistik

- Alt Research ApS (2019). *Evalueringssrapport - Evaluering af Sundheds-og Seksualundervisning og Familiekundskab (SSF)*. ISBN: 978-87-93373-29-7
- Center for Patientinddragelse (CPI) (2022): LUP Somatik 2022 - Resultaterne kort. *regionh.dk*. Lokaliseret den 12. maj 2023 på https://www.regionh.dk/patientinddragelse/LUP/aktuel-undersoegelse/Documents/LUP%20Somatik%202022_onepager.pdf
- Danmarks Statistik (2022). *Nyt fra Danmarks Statistik: Lønmodtagerorganisationernes medlemstal 31. december 2021 - Arbejde og indkomst* (nr. 174)
- KORA Danish Institute for Local and Regional Government Research (2016). *Country Background Report – Denmark OECD Review of Policies to Improve the Effectiveness of Resource Use in Schools*. ISBN: 978-87-7509-932-0
- National Children's Bureau (2016). *The Sex Educational Supplement - The Puberty Issue* (Vol. 2, Issue 3). Sex Educational Forum
- Plan International UK (2018). *Break the Barriers: Girls' experiences of menstruation in the UK*. plan.UK. ISBN 978-0-9955552-1-1
- Thinx & PERIOD. State of the Period 2021: The widespread impact of period poverty on US students. *period.org*. Lokaliseret den 23. marts 2023 på <https://period.org/uploads/State-of-the-Period-2021.pdf>
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO Institute for Statistics, Sustainable Development Goals. Fact Sheet no. 56 (September 2019, UIS/2019/ED/FS/56)